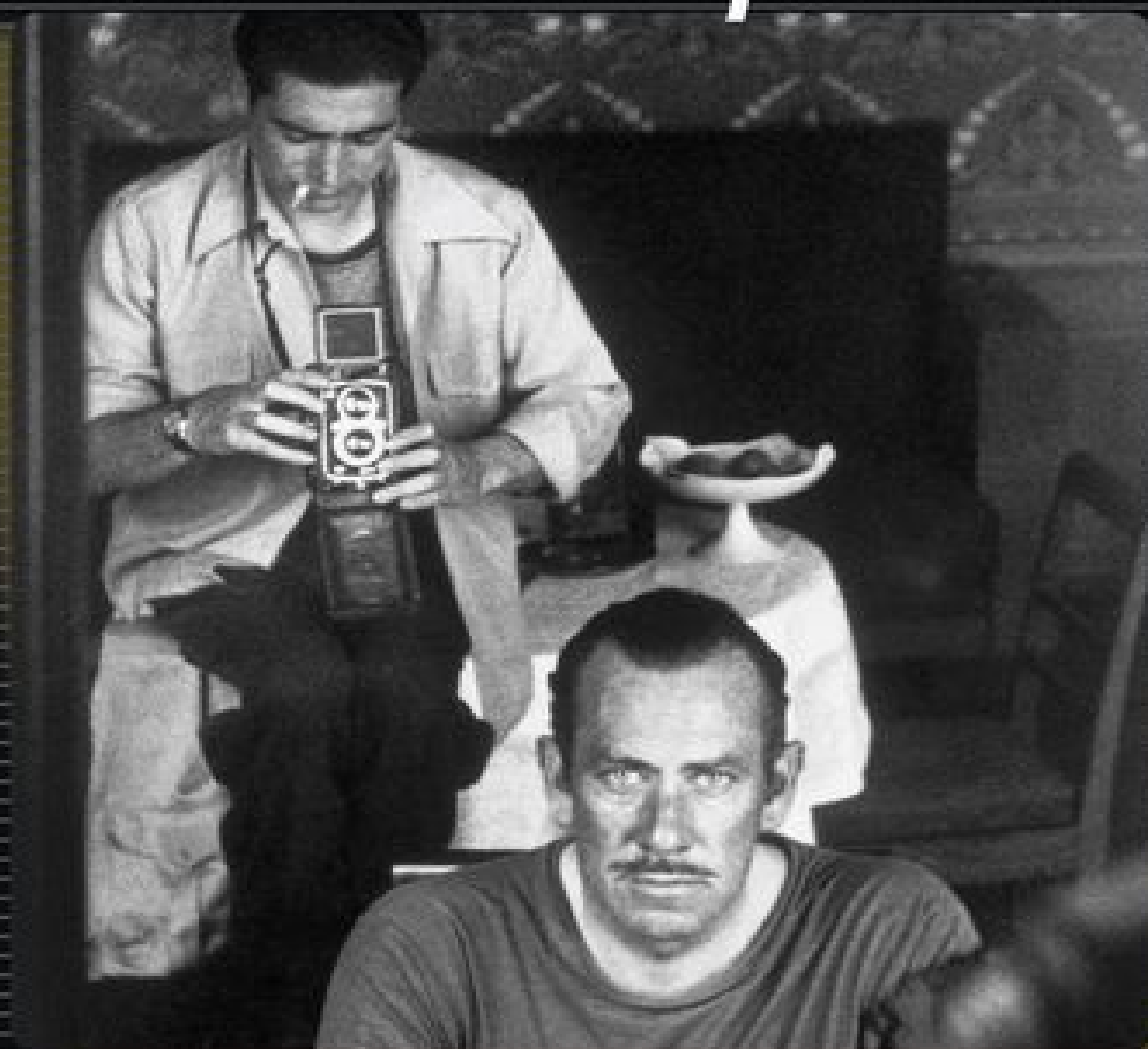
JOHN STEINBECK

Orosz napló

ROBERT CAPA

70 fotójával

Park Könyvkiadó

John Steinbeck
OROSZ NAPLÓ
Robert Capa
70 fotójával

A fordítás alapjául szolgáló kiadás: John Steinbeck: A Russian Journal.
With Photographs by Robert Capa, Penguin Books, 1999

Fordította és a lapalji jegyzeteket írta Lukács Laura

A borítót tervezte: Gerhes Gábor

Címlapfotó: Robert Capa szovjetunióbeli útjuk során John Steinbeck amerikai írót fényképezi (Moszkva, 1947. augusztus-szeptember)

1

Először is el kell mondanom, hogyan kezdődött ez a történet, ez az utazás, és mi volt a célja. Egy március végi napon a keleti Negyvenedik utcában, a Bedford Hotel bárjában ültem. Egy darab, amit már négyszer átírtam, szétolvadt, kifolyt az ujjaim között. Ültem a bárszéken, és törtem a fejem, hogy most mihez kezdjek. Ebben a pillanatban lépett be a bárba Robert Capa, némileg megnyúlt képpel. Hónapok óta dédelgetett játéka ért éppen véget. Nyomdába került a könyve, s most egyszeriben ott állt tétlenül. Willy, a bárpincér, aki mindig együtt érez a vendégeivel, egy Suissesse koktélt javasolt, amit a világon senki sem csinál őnála jobban. Nyomott hangulatban voltunk, nem annyira a hírek miatt, inkább azért, ahogyan kezelték őket. Mert a hír – onnantól fogva, hogy vonzza a figyelmet – megszűnik hír lenni, legalábbis az a része, amelyik a legnagyobb érdeklődést váltja ki. A hír ma már pusztán szakértelem kérdése. Ül valaki az íróasztalánál Washingtonban vagy New Yorkban, elolvas néhány táviratot, aztán újrarendezi az egészet úgy, hogy megfeleljen a saját szájízének és firkászi irányvonalának. Amit hírnek olvasunk, gyakran nem is hír, hanem fél tucat nagyokos szakértői véleménye arról, hogy ez vagy az a hír mit jelent.

Willy letette elénk a pultra a két halványzöld Suissesse-t, mi pedig arról kezdtünk beszélgetni, vajon maradt-e még valami, amit egy becsületes, szabadelvű ember csinálhat ebben a világban. A lapokban mindennap rengeteget írtak Oroszországról[1]. Hogy mit forgat a fejében Sztálin, mit tervez az orosz vezérkar, milyen a csapatfelállás, miféle kísérletek folynak atomfegyverekkel meg irányított rakétákkal, és mindezt olyanok írták, akik sosem jártak ott, és kétes forrásokból merítettek. Megállapítottuk ugyanakkor, hogy bizonyos dolgokat senki sem ír meg Oroszországról, márpedig minket éppen ezek a dolgok érdekelnek a legjobban. Hogyan öltözködnek ott az emberek? Mit esznek vacsorára? Szoktak-e mulatni? Milyen ételeik vannak? Hogyan szeretkeznek és hogyan halnak meg? Miről beszélgetnek? Szoktak-e táncolni, énekelni, játszani? Járnak-e iskolába ott a gyerekek? Úgy éreztük, érdekes lenne mindezt megtudni, lefényképezni, írni róla. Persze náluk is fontos a politika, akárcsak nálunk, de léteznie kell annak a bizonyos „nagy másik oldalnak”, akárcsak ideát. Kell hogy legyen magánélete is az orosz embereknek, s erről azért nem olvashatunk, mert senki sem ír róla és senki sem fényképezi le.

Willy kevert még egy Suissesse-t, és kijelentette, hogy egyetért velünk, őt is érdekelné az ilyesmi, szívesen olvasna ezekről a dolgokról. Úgyhogy elhatároztuk, megpróbálkozunk vele – egyszerű riportot készítünk, amelyet fényképek illusztrálnak. Együtt fogunk dolgozni. Kerüljük a politikát meg a nagy kérdéseket. Távol tartjuk magunkat a Kremltől, a katonáktól és a haditervektől. Az orosz emberekhez akarunk eljutni, ha lehet. Be kell vallanom, nem tudtuk, hogy lehet-e vagy sem, és ha beszéltünk róla a barátainknak, ők biztosra vették, hogy nem lehet.

A következőképpen terveztük el: ha sikerül, jó lesz, és lesz egy jó történetünk. Ha nem sikerül, akkor is lesz mit elmondanunk, mégpedig annak a történetét, hogy miért nem sikerült, amit elterveztünk. Ezt észben tartva hívtuk fel George Cornisht a Herald Tribune-nál, majd vele ebédeltünk, és előadtuk neki elképzelésünket. Ő is jó ötletnek tartotta, és felajánlotta, hogy mindenben segít.

Együtt döntöttünk sok másról is: nem szabad kihívó hangot megütnünk, és törekednünk kell arra, hogy amit megmutatunk, ne legyen se kritikus, se túl előnyös. Megpróbálunk őszinte beszámolót írni, és szerkesztői kommentár nélkül megörökíteni azt, amit látunk és hallunk, semmiféle következtetést nem vonva le olyan dolgokból, amelyeket nem ismerünk kellőképpen, és béketűrőn viselve a bürokrácia lomhaságát. Tudtuk, sok olyasmivel találkozunk majd, amit képtelenek leszünk megérteni, ami nem tetszik, amitől kellemetlenül érezzük magunkat. Ez mindig igaz, ha külföldön jár az ember. Mi azonban eltökéltük, hogy ha bírálnunk kell, csak akkor van helye a bírálatnak, ha már láttunk valamit, nem pedig előtte.

Kellő időben elküldtük Moszkvába a vízumkérelmünket, és az enyém viszonylag hamar meg is érkezett. Felkerestem a New York-i orosz konzulátust, ahol a főkonzul a következő szavakkal fogadott: – Egyetértünk, jó ötlet ez az utazás, de miért vinne magával fotóst? Rengeteg fotósunk van a Szovjetunióban.

– De Capájuk egy sincs! – vetettem ellene. – Ha egyáltalán sor kerülhet rá, akkor csakis az egész, vagyis kettőnk közös munkája jöhet számításba.

Fotóst nem szívesen engedtek be a szovjetek, ellenem viszont nem volt semmi kifogásuk, amit ugyancsak furcsálltunk, hiszen a filmtekercset könnyen ellenőrizheti a cenzúra, míg a megfigyelő elméjét annál kevésbé. És itt most meg kell magyaráznunk valamit, amit egész utunk alatt igaznak tartottunk. A modern fegyverek közül a fényképezőgép az egyik legfélelmetesebb, különösen háborút megélt emberek között, akik ismerik a bombázást és az ágyúzást, hiszen minden bombatámadás hátterében egy fénykép rejlik. Nagyvárosok, gyárak, települések lerombolását légi felvételek előzik meg, a

terep előzetes feltérképezése, kikémlelése, rendszerint fényképezőgéppel. Rettegett eszköz tehát a fényképezőgép, ezért övezi mindenhol gyanakvás a fotóst, ezért tartják szemmel mindig, bárhol is jár. Aki ezt nem hiszi, próbáljon csak Brownie 4-es gépével Oak Ridge[2], a Panama-csatorna vagy száz kísérleti létesítményünk bármelyikének a területére lépni. Manapság a többség szemében a fényképezőgép a pusztítás előhírnöke, nem ok nélkül gyanakodnak rá.

Azt hiszem, sem Capa, sem én nem hittük, hogy képesek leszünk megvalósítani, amit akarunk. Hogy mégis képesek voltunk rá, minket éppúgy meglep, mint bárki mást. Meglepődtünk, amikor mindketten megkaptuk a vízumot, és Willy bárpultjánál szerényen meg is ünnepeltük. Ám ekkor engem baleset ért, lábam törtem, és két hónapig nyomnom kellett az ágyat. De ezalatt Capa tovább gyűjtögette felszerelése darabjait.

Hosszú évek óta nem fordult elő, hogy amerikai fotós fényképezett volna a Szovjetunióban, ezért Capa a legkiválóbb darabokból állította össze a felszerelését, és mindenből mindjárt kettőt szerzett be, hogy ha egy elveszne, maradjon egy másik. Természetesen magával akarta vinni a háborúban használt Contaxot és Rolleiflexet, de sok mást is hozzávett. Olyan sok extrát, annyi filmet és lámpát szedett össze, hogy a tengerentúli repülőjáratra mintegy 300 dollárba került a túlsúly.

Attól a pillanattól kezdve, hogy kiderült, a Szovjetunióba készülünk, tanácsokkal, intelmekkel, figyelmeztetésekkel halmoztak el, többnyire olyanok – ezt meg kell jegyezni –, akik sosem jártak ott.

Egy idős asszony elborzadva jósolta meg, mi vár ránk:

– El fognak tűnni, el fognak tűnni, amint átlépik a határt! – Ismer valakit, aki eltűnt? – kérdeztük a pontos tájékozódás kedvéért.

– Nem ismerek – felelte –, személyesen nem ismerek ilyet, de rengetegen eltűntek már.

– Lehet, hogy így van, nem tudjuk – válaszoltuk erre de mondana csak egyetlen nevet, valakiét, aki eltűnt? Ismer valakit, aki ismer valakit, aki eltűnt? – Ezrek tűntek el – ismételte meg a hölgy.

És egy férfi, akinek összevont szemöldöke és csúfondáros arckifejezése elárulta, hogy ő aztán ismeri a dörgést, egyébként ugyanaz a férfi, aki két évvel korábban a normandiai megszállás teljes haditervét előre elmondta a Stork Clubban[3], kijelentette: – Bizonyára jól állnak a Kremlnél, különben nem engednék be magukat. Nyilván mindkettőjüket megvásárolták.

– Tudomásunk szerint nem vásároltak meg minket – feleltük. – Semmi mást nem szeretnénk, csak beszámolni arról, amit ott látunk.

Emberünk sanda pillantást vetett ránk. És hisz, amit hisz, mert nyilván úgy véli, aki két éve olvasni tudott Eisenhower gondolataiban, az most is jól tudja, mit gondol Sztálin. Egy idős úr fejét csóválva intett minket:

– Megkínozzák magukat, úgy bizony; sötét börtönbe zárják, megkínozzák. Kicsavarják a karjukat, és addig éheztetik magukat, amíg hajlandók nem lesznek bármit vallani, amit ők akarnak. – Miért? – kérdeztük. – Mi értelme lenne? Mi célt szolgálhatna?

– Mindenkivel ezt csinálják – válaszolta ő. – Hiszen épp a minap olvastam egy könyvben, hogy…Egy jelentős üzletember azt mondta:

– Hallom, Moszkvába mennek! Vigyenek magukkal néhány bombát, és dobják le a vörös gazemberekre!

Fuldokoltunk a tanácsokban. Megmondták, milyen ennivalót vigyünk magunkkal, ha nem akarunk éhezni; milyen kommunikációs csatornákat hagyjunk nyitva; miféle titkos módszerekkel csempészhetjük ki az anyagainkat. És éppen az volt a legnehezebb, hogy megmagyarázzuk nekik, mi csak arról szeretnénk hírt adni, milyenek az oroszok, hogyan öltözködnek, milyen szokásaik vannak, miről beszélgetnek a parasztok, és mit tesznek az emberek azért, hogy újjáépítsék az ország lerombolt részeit. Ezt megmagyarázni volt a világon a legnehezebb. Ráébredtünk, hogy ezrek szenvednek heveny oroszkórban – s hogy ez a betegség megengedi, hogy bármiféle képtelenséget elhiggyenek, míg a tényekről tudomást sem vesznek. Végül persze azt tapasztaltuk, hogy az oroszok viszont amerikaikórban szenvednek, ami ugyanaz a betegség. Rájöttünk, hogy miközben szarvat és farkat növesztünk az oroszokra, ők ugyanúgy szarvat és farkat növesztenek ránk.

– Az oroszok, na hiszen! – mondta egy taxisofőr. – Azok mind együtt fürdenek, férfiak és nők, anyaszült meztelenül.

– Ne mondja!

– De bizony! Nincsenek erkölcseik. Faggatózásunkra aztán kiderült, hogy a taxis igazából egy finn szaunáról olvasott. Mégis az oroszokra haragudott meg miatta.

Miután mindent végighallgattunk, arra jutottunk, hogy Sir John Mandeville[4] világát nem nyelte el az enyészet, a kétfejű emberek és repülő kígyók világa nem tűnt el. És valóban, amíg távol voltunk, megjelentek a repülő csészealjak, ami egyáltalán nem borítja föl a tézisünket. A világ legveszélyesebb jelenségének tartjuk azt az emberi hajlandóságot, hogy inkább hiszünk a szóbeszédnek, mint hogy megcáfolhatatlanul leszögezzünk egy tényt.

Úgy mentünk a Szovjetunióba, hogy a legnagyszerűbb mendemondakészlettel voltunk felszerelkezve, amelyet valaha is összehordtak

egy helyen. És rögtön ki is jelentjük: ha ebben a munkában bármely szóbeszédet lejegyzünk, azt szóbeszédnek fogjuk nevezni.

Megittuk az utolsó Suissesse-t Willynél, a Bedford bárjában. Willy szívvel-lélekkel részt vett útitervünk kidolgozásában, és közben egyre jobbak lettek a Suissesse-jei. Tanácsot is adott, talán éppen tőle kaptuk a legokosabbakat. Willy szívesen velünk tartott volna. És talán jó lett volna, ha elkísér. Kevert nekünk egy szuper Suissesse-t, egyet ő is megivott; útra készen álltunk.

– A pult mögött sok mindent hall az ember – mondta Willy –, és keveset beszél.

A következő hónapokban sokszor gondoltunk Willyre és a Suissesse-jeire.

Így kezdődött. Capa körülbelül 4000 negatívval jött haza, én több száz oldalnyi jegyzettel. Törtük a fejünket, hogyan kellene megírni ezt az útirajzot, és miután jól meghánytuk-vetettük, úgy döntöttünk, azt írjuk le, ami történt, minden nap, minden tapasztalat, minden látvány történetét időrendben, a tematikus csoportosítás szándéka nélkül. Azt írjuk le, amit láttunk és hallottunk. Tudom, a modern újságírás legtöbb művelője ezzel ellentétes elveket vall, de talán éppen ez okból jelent majd megkönnyebbülést a könyvünk. Ez történt velünk. Nem az orosz történet, hanem csak egy orosz történet.

2

Stockholmból táviratban értesítettük érkezésünk várható időpontjáról Joseph Newmant, a *Herald Tribune* moszkvai irodájának vezetőjét, és elégedetten dőltünk hátra abban a hitben, hogy kocsival jönnek értünk, és visznek az előre lefoglalt szállodai szobába. Stockholmból Helsinki érintésével Leningrádba, majd Moszkvába szólt a jegyünk. Helsinkiben orosz gépre kellett szállnunk, mert idegen légitársaság nem repülhet a Szovjetunióba. A makulátlanul tiszta, csillogó-villogó svéd gép elrepített minket a Balti-tenger, majd a Finn-öböl fölött Helsinkibe. És egy nagyon csinos svéd légikisasszony nagyon finom svéd falatkákkal kínált.

A sima, kényelmes út végén leszálltunk Helsinki vadonatúj repülőterén; látszott az impozáns épületeken, hogy nemrég lettek kész. Beültünk a vendéglőbe, ott vártunk az orosz gépre. Körülbelül két Beültünk a vendéglőbe, ott vártunk az orosz gépre. Körülbelül két es. A testén még ott volt a háborús barna festék. Ahogy földet ért, szétdurrant hátsó futóművének a kereke, ezért a hátralévő utat szöcskeként ugrándozva tette meg a leszállópályán, lapos farokkerékkel. Egész utunk alatt ez volt ez egyetlen baleset, amit láttunk, de az időzítés miatt nem mondhatni, hogy bizalmat ébresztett volna bennünk. És a gép viharvert, agyonkarcolt barna festése, egész megjelenésének ápolatlansága bizony előnytelenül ütött el a finn és a svéd légitársaság ragyogó járműveinek csillogásától.

Amikor nagy nehezen, ügyetlenül elsántikált a gép a vonalig, valósággal kibuggyantak a belsejéből az oroszországi szőrmeárverésekről hazafelé igyekvő amerikai vásárlók. A csöndes, levert csoport tagjai azt állították, hogy a repülő Moszkvától idáig sosem repült száz méternél magasabban. Valaki az orosz legénységből lemászott, belerúgott a leeresztett farokkerékbe, majd eloldalgott a terminál felé. És hamarosan közölték, hogy aznap délután már nem szállunk fel. Éjszakára be kell mennünk Helsinkibe.

Capa összerakta tíz csomagját, és kotkodácsolt körülöttük, mint egy tyúkanyó. Bekísérte őket egy kulcsra zárt helyiségbe. Ismételten figyelmeztette a repülőtéri tisztviselőket, hogy állítsanak őrt a helyiség ajtajához. És egy pillanatig sem volt nyugta, amíg a felszerelésétől távol kellett lennie. Noha egyébként derűs és jó kedélyű, Capa aggodalmaskodó zsarnokká alakul át, amikor a fényképezőgépeiről van szó.

Szomorú, sivár városnak láttuk Helsinkit, s bár nem döntötték romba a bombák, házain feltűnő, lőtt sebeket hagyott a háború. Szállodái gyászosak, vendéglői csöndesek voltak, egyik terén nem éppen vidám zenét játszott egy zenekar. Az utcákon kisfiúknak látszó katonák sétáltak, annyira fiatalok, halványak és vidékiek voltak. Az volt a benyomásunk, hogy vértelen helyre érkeztünk, ahol ritka vendég az öröm. Mintha a két háború meg a hat éven át folyó harc és küszködés után Helsinki egyszerűen nem tudná újrakezdeni. Hogy gazdaságilag így van-e, nem tudjuk, mindenesetre ilyen benyomást kelt.

A városban aztán megtaláltuk Atwoodot és Hillt, ők alkották a 0szempontból[5] tanulmányozta az úgynevezett vasfüggöny mögötti országokat. Közös hotelszobában, riportok, röpiratok, felmérések és fényképek erdejében laktak, és volt egyetlenegy üveg skót whiskyjük, amelyet valami elképzelhetetlen ünnepi alkalomra tartogattak. Kiderült, hogy mi vagyunk az, így hamar elfogyott a whisky. Capa játszott egy szomorkás és csöppet sem jövedelmező römipartit, aztán lefeküdtünk.

Másnap reggel tízkor ismét a repülőtéren voltunk. Az orosz gép farokkerekét kicserélték, de a második hajtóművén még mindig akadt valami szerelnivaló.

A következő két hónapban sokat utaztunk orosz személyszállító gépeken, és mivel sok mindenben eléggé hasonlítanak egymásra, első repülőnk leírását akár reprezentatívnak is tekinthetjük. Mind C47-esek voltak, barnára festve még a háborúból, az orosz kölcsönbérleti állomány maradéka. Vannak újabb személyszállító gépek is, például egyfajta orosz C-47-es háromkerekű futóművel, de ezeken nem utaztunk. A C–47-esek kárpitozás és szőnyegek tekintetében kissé le vannak robbanva, de a motorokat rendesen karbantartják, és a pilóták nagyszerűen értik a dolgukat. Nagyobb legénységgel utaznak, mint a mi gépeink, de mert sosem jutottunk be a pilótafülkébe, nem tudjuk, mit csinálnak ennyien. Amikor kinyílt az ajtó, úgy látszott, hat-hét ember ül odabent, köztük egy légikisasszony. Szintén nem tudjuk, mi lehet a légikisasszony dolga. Szemlátomást semmi köze az utasokhoz. A gépen nem szolgálnak föl semmit az utasoknak, ők azonban feltalálják magukat, és bőséges élelemmel fölszerelkezve szállnak a fedélzetre.

Az általunk megismert gépek egyikén sem működött a szellőzőberendezés, vagyis sosem jött be friss levegő. És ha az étel vagy olykor egy rosszullét szaga betöltötte az utasteret, nem volt mit tenni. Később megtudtuk, hogy ezeket az öreg amerikai gépeket egészen addig fogják használni, amíg le nem lehet cserélni őket az újabb orosz gépekkel.

A mi repülési normáinkhoz szokott amerikai utas kissé megütközhet egyik-másik orosz szokáson. Nincsenek biztonsági övek. Amíg a levegőben van a gép, tilos dohányozni, de amint földet ér, azonnal rágyújtanak az utasok.

Éjszaka nem repülnek, és az a gép, amelyik napszállatig nem éri el a célállomást, megül egy közbülső reptéren, és vár másnap reggelig. Hacsak nincs vihar, az orosz gépek sokkal alacsonyabban repülnek, mint a mieink. És ez viszonylag biztonságos is, mert Oroszország nagy része tökéletesen sík. Szinte mindenhol akad kényszerleszállásra alkalmas terep.

A csomagokat ugyancsak sajátságos módon helyezik el az orosz gépeken. Miután az utasok leülnek, a csomagokat a folyosóra halmozzák.

Ezen az első napon, azt hiszem, a repülő külleme aggasztott minket a leginkább. Olyan szánalmasnak látszott az az agyonkaristolt, öreg szörnyeteg. De a hajtóműve remek állapotban volt, és olyan nagyszerűen irányították, hogy igazán nem kellett félnünk semmitől. És persze a mi gépeink fémes csillogása még nem elég ahhoz, hogy jobban repüljenek. Ismertem valakit, akinek a felesége azt állította, hogy jobban fut az autó, valahányszor lemossák, és talán sok mással kapcsolatban ugyanígy érzünk. A repülőgép első alapelve az, hogy a levegőben maradjon, és megérkezzen oda, ahová indult. És az oroszok láthatóan ugyanolyan jól megfelelnek ennek, mint bárki más.

Nem volt sok utas a moszkvai járaton. Egy rokonszenves izlandi diplomata a feleségével meg a gyerekével, egy francia követségi futár a diplomáciai postát tartalmazó bőrtáskájával, és négy csöndes, nem azonosítható férfi, aki egy szót sem szólt. Nem tudjuk, kik lehettek.

Capa most sehogy sem találta a helyét, ő ugyanis minden nyelven beszél, csak oroszul nem. Mindegyik nyelvet egy másik nyelv akcentusával beszéli. Spanyolul magyar akcentussal szólal meg, franciául spanyol akcentussal beszél, németül francia akcentussal, angolul pedig olyan akcentussal, amelyet még soha nem sikerült azonosítani. De oroszul nem beszél Capa. Egy hónap elteltével fölszedett ugyan egy kis oroszt, méghozzá olyan akcentussal, amelyet egyöntetűen üzbégnek vélt mindenki.

Tizenegykor fölszálltunk, irány Leningrád. A levegőből nézve azonnal láthatóvá váltak a hosszú háború okozta sebhelyek – lövészárkok, feltépett talajú földek, becsapódó lövedékek kráterei, amelyeket kezdett lassan benőni a fű. És ahogy közeledtünk Leningrádhoz, úgy mélyültek a sebhelyek és szaporodtak a lövészárkok. Feketén meredező, még álló falakkal itt is, ott is felgyújtott vidéki házak bukkantak föl a tájban. Néhol, ahol heves harcok folytak, gödrös, heges volt a föld, akár a hold felszíne. És Leningrád közelében láttuk a legnagyobb pusztítást. Világosan látszottak a lövészárkok, a hadállások, a géppuskafészkek.

Odafelé menet eléggé tartottunk a vámellenőrzéstől, amelyen Leningrádban bizonyára át kell majd esnünk. Tizenhárom csomagunk, több ezer vakuizzónk, több száz tekercs filmünk, fényképezőgépeink, összegabalyodott

vakukábeleink voltak, joggal hihettük, hogy akár napokig is eltarthat, míg átvizsgálnak minket. Azt is gondoltuk, hogy majd jókora vámot kell fizetnünk azért, hogy ezt a sok új felszerelést bevigyük magunkkal.

Aztán végre Leningrád fölött repültünk. A külterületek elég romosak voltak, de a város belseje mintha kevésbé sérült volna. A gép könnyedén ért földet a füves leszállópályáján, és begördült a sorba. A karbantartó épületeken kívül nem volt más repülőtéri épület. Két fiatal katona nagy puskával és csillogó bajonettel fölszerelkezve odaállt a gépünk mellé. A vámtisztek följöttek a fedélzetre. Főnökük mosolygós, udvarias kis ember volt, mosolyában csillogó acélfogak. Egyetlen szót tudott angolul – és ez a „yes” volt. Mi pedig egyetlen orosz szót ismertünk – azt, hogy „da”. Úgyhogy amikor ő azt mondta, yes, mi mindjárt rávágtuk, hogy da, és máris ott tartottunk, ahol elkezdtük. Ellenőrizték az útlevelünket és a pénzünket, aztán a poggyászunk következett. Az utastérben, a folyosón kellett kinyitni. Nem vihettük ki a gépből. A vámtiszt nagyon udvarias, nagyon nyájas és borzasztóan alapos volt. Minden táskánkat kinyitottuk, és ő mindent átnézett. De ahogy haladt a munkával, megértettük, hogy igazából nem keres semmi különöset, egyszerűen csak érdekli. Vigyázva vette kézbe, csodálattal forgatta fényes tárgyainkat. Kiemelt minden egyes filmtekercset, de nem bántotta őket és nem kérdezett semmit. Úgy látszott, egyszerűen csak érdekelte a sok külföldi holmi. És úgy látszott, hogy szinte korlátlan idő állt a rendelkezésére. Végül megköszönte, mi legalábbis köszönetnek értelmeztük, amit mondott.

Az új nehézség most a papírjaink lepecsételésében jelentkezett. Zubbonya zsebéből újságpapírba tekert csomagocskát vett elő, abból pedig gumibélyegzőt. De tintapárnája már nem volt. Persze úgy vettük észre, sosem lehetett tintapárnája, erre vallott az az egészen különleges technika, amelyet a bélyegzéshez alkalmazott. Másik zsebéből grafitceruzát vett elő, megnyalta a gumibélyegzőt, majd a nedves felületet bedörzsölte grafittal, és kipróbálta okmányainkon. A világon semmi sem történt. Megpróbálta még egyszer. Megint semmi. A gumibélyegző még jelzésszerűen sem hagyta ott a nyomát. Segíteni akartunk, úgyhogy előkaptuk a töltőtollunkat, betintáztuk az ujjunkat, és a tintás ujjunkkal bekentük a gumibélyegzőt. Így végre gyönyörűt tudott pecsételni vele. Visszacsomagolta a bélyegzőjét az újságpapírba, zsebre vágta, melegen kezet rázott velünk, és kimászott a gépből. Mi összecsomagoltuk a poggyászunkat, és föltornyoztuk az egyik ülésre.

Ekkor egy teherautó tolatott a repülő nyitott ajtajához, rakterében százötven új, dobozba csomagolt mikroszkóppal. Egy rakodómunkás lány lépett a fedélzetre – a legerősebb lány, akit életemben láttam, sovány és inas, arca széles, balti arc. Súlyos csomagokat cipelt föl a pilótafülkébe, és amikor azt

telerakta, nekiállt fölhordani a folyosóra a mikroszkópokat. Tornacipőt, kék overallt és kendőt hordott, karján dagadtak az izmok. És a vámtiszthez hasonlóan neki is csillogó, rozsdamentes acél fogai voltak, amitől egészen gépszerű küllemet nyer az emberi száj.

Kellemetlenségekre számítottunk; hiszen minden vámeljárás kellemetlen, a magánszféra megsértésének sajátos módja. És talán féligmeddig hittünk azok tanácsainak, akik sosem jártak itt, ezért el voltunk készülve rá, hogy valami módon sérelem ér vagy rossz bánásmódban lesz részünk. De nem így történt.

A csomagokkal megrakott gép végre ismét a levegőbe emelkedett, és elindult Moszkva felé a végtelen síkság fölött, erdők, fák sűrűjéből kivágott szántóföldek, kicsi, festetlen falvak és ragyogó sárga szalmakazalok fölött. Elég alacsonyan szálltunk, amíg utunkat nem állta egy felhő, s a gépnek föléje kellett emelkednie. Az ablakokon csorgott az eső.

A légikisasszony – termetes, szőke, nagy mellű, anyás megjelenésű lány – egyetlen dolga szemlátomást az volt, hogy rózsaszínű szódával teli üvegeket vigyen be a feltornyozott mikroszkópok mögé, a pilótafülkében ülő férfiaknak. Egyszer egy fekete cipót is felszolgált nekik.

Kezdtünk megéhezni, mert elmaradt a reggelink, ráadásul nem úgy festett, hogy egyhamar módunk lesz enni. Ha el tudtuk volna mondani, mit akarunk, talán kértünk volna a stewardesstől egy szelet kenyeret. De még ennyire sem telt tőlünk.

Négy óra körül egy esőfelhőn keresztül ereszkedni kezdtünk, és bal felől megjelent alattunk Moszkva, ez az óriási, szélesen terpeszkedő város és az azt átszelő Moszkva folyó. Maga a repülőtér is hatalmas volt, részben aszfaltozott, részben hosszú, füves kifutó- és leszállópályákkal. Szó szerint gépek százai várakoztak ott, öreg C–47-esek és sok új orosz gép – a jellegzetes, háromkerekű futóműről és a fényes alumíniumborításról nyomban fel lehetett ismerni őket.

Miközben odagurultunk az új, nagy és impozáns repülőtéri épülethez, az ablakon kikémlelve ismerős arcot kerestünk, valakit, aki minket vár. Esett. Kiszálltunk, összeszedtük a csomagunkat az esőben, és hirtelen nagy-nagy magány zuhant ránk. Senki sem várt ránk a repülőtéren. Egyetlen ismerős arcot sem láttunk. Nem tudtunk kérdezősködni. Nem volt nálunk orosz pénz. Fogalmunk sem volt, hová menjünk.

Helsinkiből megtáviratoztuk Joe Newmannek, hogy egy napot késünk. De Joe Newman sehol sem volt. Nem jött ki elénk senki. Tagbaszakadt hordárok kivitték a poggyászunkat a reptér főbejáratához, és várták a fizetségüket, de mi nem tudtunk fizetni nekik. Jöttek-mentek a buszok, s ekkor jöttünk rá, hogy még azt sem tudjuk elolvasni, hová tartanak, nem szólva arról, hogy zsúfolásig

megtöltötték őket az utasok, sőt még kívül is lógtak rajtuk, vagyis eleve reménytelennek látszott, hogy tizenhárom csomagunkkal bármelyikre is fölszállhassunk. És a hordárok, azok a nagyon tagbaszakadt hordárok, várták a pénzüket. Mi pedig éhesek és ázottak voltunk, féltünk, és úgy éreztük, cserbenhagytak minket.

Ekkor jött ki a bőrtáskájával a francia követségi futár; kifizette nekünk a hordárokat, és berakta csomagjainkat a kocsiba, amely őrá várt. Nagyon rendes ember volt. Már az öngyilkosságot fontolgattuk, amikor megmentett minket. És ha valaha kezébe kerül ez a könyv, itt mondunk neki még egyszer köszönetet. Elvitt a Metropol Szállodába, ahol feltevésünk szerint Joe Newman lakott.

Nem tudom, miért vannak olyan messze a repülőterek attól a várostól, amelyet elvileg szolgálnak, de messze vannak, és ez alól Moszkva sem kivétel. Hosszú kilométerek választják el a repülőteret a várostól, fenyőerdőkön, gazdaságokon, végtelen krumpli- és káposztaföldeken át vezet az út. Voltak rázós és sima útszakaszok. A francia futár persze tudta ezt, és mindenről előre gondoskodott. Elküldte a sofőrjét egy kis harapnivalóért, így Moszkva felé menet *pirozskti*[6], húsgolyócskákat és sonkát falatoztunk. És mire a Hotel Metropolhoz értünk, már sokkal jobban éreztük magunkat.

A Metropol kifejezetten elegáns, márványlépcsős, vörös szőnyeges szálloda volt, és nagy, aranyozott felvonója is működött néha. És a recepciós pult mögött ülő nő tudott angolul. Kértük a szobánkat, de a nő hírünket sem hallotta. Nem volt szobánk. Ekkor mentett meg minket a Chicago Sun munkatársa, Alexander Kendrick és a felesége.

– Hol van Joe Newman? – kérdeztük.

– Ó, Joe már egy hete nincs itt. Leningrádba ment, a szőrmeárverésre.

Vagyis nem kapta meg a táviratunkat, az érkezésünk nem volt előkészítve, és nem foglaltak nekünk szobát. És persze nevetséges lett volna azzal próbálkozni, hogy csak úgy, hirtelenjében szobát szerezzünk. Azt hittük, Joe majd idejében elintézi a foglalást annál az orosz ügynökségnél, amelyik a szállodai szobákért felel. Joe azonban nem kapta meg a táviratunkat, és nem intézkedett, úgyhogy még maguk az oroszok sem tudtak az érkezésünkről. Szerencsére Kendricksék befogadtak a saját szobájukba, ahol füstölt lazaccal és vodkával kínáltak.

Csakhamar már nem is éreztük olyan magányosnak és elveszettnek magunkat. Úgy döntöttünk, hogy büntetésből beköltözünk Joe Newman szobájába. Az ő törülközőit, szappanját, vécépapírját használtuk. Ittuk a whiskyjét. Aludtunk a díványán és az ágyában. Ez a legkevesebb, amit tehet értünk, gondoltuk, hogy kárpótoljon, amiért ilyen szerencsétlenül jártunk. A tény, hogy nem tudott az érkezésünkről, érveltünk, egyáltalán nem menti őt,

megérdemli a büntetést. Úgyhogy meg is ittuk a két üveg whiskyjét. Bevallom, akkor még nem tudtuk, micsoda főbenjáró bűnt követünk el. Sok becstelenség esik meg a Moszkvában dolgozó amerikai újságírók között, de a gyalázatban senki sem süllyedt olyan mélyre, mint mi. Az ember nem ihatja meg a másik ember whiskyjét.

3

Még nem tudtuk, mi a státusunk. Igazából nem tudtuk egészen biztosan, hogyan és kinek a meghívására kerültünk oda. De a Moszkvában dolgozó amerikai tudósítók körülvettek, segítettek, fogták a kezünket – Gilmore, Stevens, Kendrick és a többiek, csupa jólelkű, rokonszenves ember. Meghívtak vacsorázni a Metropol kereskedelmi vendéglőjébe. Így tudtuk meg, hogy Moszkvában kétféle vendéglő van: a jegyrendszerű vendéglő, ahol az ember beválthatja az élelmiszerjegyeit, és igen alacsonyak az árak; és a kereskedelmi vendéglő, ahol fantasztikusan magas áron többé-kevésbé ugyanolyan kosztot szolgálnak fel.

A Metropolban pazar kereskedelmi vendéglő működik. A terem közepén nagy szökőkút csobog. Mintegy három emelet magas a mennyezet. Van táncparkett és dobogó a zenekarnak. Szovjet tisztek és hitveseik, valamint magasabb jövedelmű civilek táncolnak illedelmesen a szökőkút körül.

A zenekar egyébként olyan hangosan és olyan rosszul próbálkozott az amerikai dzsesszel, amilyet még sohasem hallottunk. A dobos

– Krupa nyilvánvaló, ám igen távoli tanítványa – szilajjá fajuló lelkesedésében dobverőit dobálva zsonglőrködött. A klarinétos bizonyára hallgatott Benny Goodman-lemezeket, így néha halványan emlékeztetett a hangzás a Goodman-trióéra. Az egyik zongorista imádta, és igen ügyesen, nagy lelkesedéssel játszotta a boogie-woogie-t.

Vacsorára 4 deci vodkát, egy nagy tál fekete kaviárt, káposztalevest, marhasültet, sült burgonyát, sajtot és két üveg bort szolgáltak fel. Öt főnek körülbelül 110 dollárba került, ha azt vesszük, hogy a követség tizenkét rubelt kap egy dollárért. Mintegy két óráig tartott, mire felszolgálták, amit kissé riasztónak találtunk, de minden orosz vendéglőben ugyanezt tapasztaltuk. Később azt is megtudtuk, miért ilyen hosszadalmas.

Minthogy a Szovjetunióban minden tranzakció az állam vagy állami monopóliumok felügyelete alatt zajlik, elképesztő mértékű az adminisztráció. Így hát a pincér, amikor fölveszi a rendelést, gondosan föl is jegyzi egy könyvbe. De ekkor még nem kéri ki azonnal az ételt. Először a könyvelőhöz megy, aki ugyancsak iktatja, milyen ételeket rendeltek, és kiad egy cédulát a konyhának. Ott ismét iktatják, és csak ekkor történik meg a tényleges rendelés. Amikor végül kiadják az ételt, a kiadott ételt is iktatni kell, a pincér igazolócédulát kap. Ám még ekkor sem szolgálhat föl. Előbb a könyvelőhöz

viszi a céduláját, aki iktatja, hogy ez meg ez a már megrendelt étel ki lett adva, majd újabb cédulát nyom a pincér kezébe, aki ekkor visszamegy a konyhába, és végre kiviszi az ételt az asztalhoz, miközben persze fölírja a könyvecskéjébe, hogy az étel, amit megrendeltek, iktattak, majd kiadtak, a vendég asztalán kötött ki. Rengeteg időt emészt föl ez az iktatósdi. Sokkal többet, mint amennyit az étel elkészítése igénybe vesz. És semmi haszna türelmetlenkedni, tudniillik nincs mit tenni. Mindenhol ugyanez a dolgok rendje.

Míg a zenekar a *Roll Out the Barrel*[7] és az *In the Mood*[8] dallamát üvöltötte, egy tenor lépett a mikrofonhoz, amire egyébként nem volt szüksége, a hangja ugyanis betöltötte a termet, majd elénekelte az *Old Man Rivert*[9] és néhányat Sinatra kedvencei közül, például az *Old Black Magic*-et[10] és az *I'm in the Mood for Love*-ot[11], oroszul.

Míg várakoztunk, a moszkvai tudósítók igyekeztek kiokosítani bennünket a viselkedés alapszabályairól, és fölkészíteni a várható nehézségekre. És bizony nagy szerencsénk, hogy ott voltak, és fontos dolgokra irányították a figyelmünket. Nagyon ajánlatos, mondták, hogy ne a külügyminisztérium vegyen a gondjaiba minket. Elmondták, miféle szabályok vonatkoznak a külügy vendégeire, és számunkra az volt benne a legijesztőbb, hogy ez esetben el sem hagyhatnánk Moszkvát és környékét. Márpedig mi nem akartunk Moszkvában maradni. Vidékre akartunk menni, hogy lássuk, hogyan élnek a parasztok.

Mivel nem állt szándékunkban a cenzori hivatal hatáskörébe tartozó küldeményeket vagy táviratokat feladni, arra gondoltunk, talán elkerülhető a külügyminisztériumi kapcsolat. De továbbra sem tudtuk, ki felel értünk. Vagy a szovjet írószövetség, gondoltuk, vagy a VOKSZ, azaz a Szovjetunió kulturális kapcsolatokért felelős szervezete. És mi szívesen gondoltunk magunkra úgy mint kulturális kapcsolatra. Előre leszögeztük, hogy a számunkra fontos információ nem politikai jellegű, legfeljebb akkor érdekelhet minket a politika, ha helyi természetű, és csak annyiban, amennyiben érinti az emberek mindennapi életét.

Másnap reggel telefonáltunk a külföldiekről gondoskodó szervezet, az Inturiszt irodájába. Kiderült, hogy ami az Inturisztot illeti, semmiféle státusnak nem örvendünk, nem is létezünk, és nincsenek számunkra szobák. Erre fölhívtuk a VOKSZ-ot. A VOKSZ azt mondta, ők ugyan tudták, hogy jövünk, de nem is sejtették, hogy már megérkeztünk. Majd megpróbálnak szobát szerezni nekünk. Ez persze nagyon nehéz, mert az összes moszkvai szálloda állandóan tele van. Ezután kimentünk az utcára, és sétáltunk.

1936-ban már jártam itt, néhány napot töltöttem Moszkvában, s most úgy vettem észre, óriási változások mentek végbe azóta. Először is, sokkal tisztább volt a város. Mosott, kikövezett utcákat találtam ott, ahol azelőtt sár és piszok volt. És tizenegy év alatt rengeteget építettek. Magas bérházak százai épültek, új hidak a Moszkva folyón, sok utat kiszélesítettek, és minden téren szobor állt. A régi Moszkva szűk utcájú, piszkos városrészeiben egész kerületek tűntek el, helyüket új lakótelepek és új középületek foglalták el.

Itt-ott bombatalálat nyoma látszott, de nem túl sok. A németek nyilván mérsékelt sikerrel küldték Moszkva fölé a bombázóikat. Tudósítók mesélték, akik már a háború alatt is itt voltak, hogy annyira hatékony volt a légvédelem, és olyan sok vadászgépet vetettek be az oroszok, hogy a nagy veszteséggel járó kezdeti próbálkozások után a németek tulajdonképpen lemondtak Moszkva bombázásáról. Néhány bomba azért célba ért: az egyik a Kremlt találta el, és a külvárosokra is hullott. A Luftwaffe ekkor már túl volt a Londonnál elszenvedett vereségen, és nem akart olyan nagyszámú gépet feláldozni, amennyi az erősen védelmezett város eredményes bombázásához kellett volna.

Észrevettük a városképet javító igyekezetet is. Mindenfelé föl voltak állványozva az épületek. Festették őket, javítgatták a sérült részeket, néhány hét múlva ugyanis fennállásának 800. évfordulóját ünnepelte a város, amit óriási rendezvénysorozattal és általános megszépüléssel kívántak emlékezetessé tenni. Két hónappal később pedig az októberi forradalom 30. évfordulójára készülődött Moszkva.

Villanyszerelők fényfüzéreket aggattak a középületekre, a Kremlre, a hidakra. És este sem állt le a munka – fényszórók mellett dolgoztak egész éjszaka, festették, csinosítgatták a várost a hosszú évek óta első békebeli ünneplésre.

Az utcai sürgés-forgás és buzgólkodás ellenére fáradtnak látszottak az emberek. A nők alig vagy egyáltalán nem festették magukat, és bár rendesen öltöztek, ruházatuk nem volt valami csinos. A férfiak között rengetegen viseltek egyenruhát, pedig nem voltak katonák. Rég leszereltek már, de nem rendelkeztek más öltözékkel. Ezeken az egyenruhákon nem volt se rangjelzés, se váll-lap.

Capa nem vette elő a fényképezőgépét, mert a tudósítók figyelmeztették, hogy az oroszok igen rossz szemmel nézik, ha valaki, különösen egy külföldi, írásos engedély nélkül fényképez. Az első rendőr lecsap rá, és beviszi kihallgatni, hacsak nem rendelkezik teljesen szabályos, írásos engedéllyel.

Kezdtük magányosnak érezni magunkat. Nemhogy nem figyeltek, nem lestek ránk és nem követtek, hanem még azt sem tudtuk igazán elismertetni, hogy ott vagyunk. És tudtuk, hogy Moszkvában lassan őrölnek a hivatal

malmai, akárcsak Washingtonban. Mások szobájában meghúzva magunkat, több száz tekercs filmünk és tekintélyes fotósfelszerelésünk között téblábolva egyre idegesebbek lettünk. Hallottunk egy orosz játékról – inkább orosz cselnek nevezném –, amelyet még senki sem tudott kivédeni. Nagyon egyszerűen játsszák.

Az az állami hivatalnok, akit az ember keres, nincs bent, beteg, kórházban van vagy szabadságra ment. Ez évekig eltarthat így. És ha az ember megcéloz valaki mást, az sem tartózkodik a városban, ő is kórházban van vagy a szabadságát tölti. Egy magyar bizottság, amely kérvényezni kívánt volna valamit – amit, úgy képzelem, nem néztek jó szemmel az oroszok –, már három hónapja várt, először azért, hogy egy meghatározott személlyel tárgyalhasson, végül már csak azért, hogy valaki, bárki fogadja őket. De sosem fogadták. És egy ragyogóan intelligens amerikai professzor, ráadásul jó ember, akinek az az ötlete támadt, hogy keresztülvisz egy diákcsereprogramot, már hetek óta ült hivatali előszobákban. De őt sem fogadta soha senki. Nincs mód kijátszani ezt a cselt. Csak úgy lehet védekezni ellene, ha az ember nem húzza fel magát.

Joe Newman szobájában tanyázva bizony megfordult a fejünkben, hogy ez velünk is megeshet. Némi telefonálgatás után egy másik érdekes felfedezést is tettünk a szovjet hivatalokkal kapcsolatban. Dél előtt senki nem jut be egy szovjet irodába. Senki. Délig zárva tart az iroda. De délben kinyit, s onnantól fogva egészen éjfélig dolgoznak benne az emberek. Munka szempontjából egyszerűen kiesnek a délelőttök. Lehet, hogy vannak hivatalok, amelyek nem így működnek, de azok, amelyekkel nekünk volt dolgunk, egytől egyig ilyen munkaidőben dolgoztak. Tudtuk, hogy nem szabad türelmetlenkednünk vagy mérgelődnünk, mert aki így tesz, azonnal öt pontot veszít a játékban. Szerencsére megalapozatlanok voltak a félelmeink, mert a VOKSZ már másnap akcióba lendült. A közeli Savoy Hotelben szereztek nekünk szobát, és bekérettek a VOKSZ-irodába, hogy megbeszéljük a terveinket.

A Savoy, akárcsak a Metropol, külföldiek számára fenntartott szálloda. A Metropol lakói szerint a Savoy a jobb, jobban főznek és színvonalasabb a kiszolgálás. A Savoy vendégei szerint viszont a Metropolban jobb a konyha és a kiszolgálás. Így bókolnak egymásnak évek óta.

A Savoy második emeletén kaptunk szobát. Szobrokkal szegélyezett márványlépcsőn közelítettük meg; a szobrok között hamar megtaláltuk kedvencünket, Graziella, egy híres szépasszony mellszobrát. Graziella Napóleon kíséretében jelent meg itt, szobormása empire öltözéket és óriási, széles karimájú, strucctollas kalapot visel, nevét azonban valamely tévedés következtében hibásan véste a szobrász a talapzatba, mert Craziella olvasható

Graziella helyett, s így lett ő számunkra Crazy Ella[12]. A lépcsősor tetején hatalmas termetű, kitömött orosz medve állt, támadásra készen. Valószínűleg egy félős vendég távolíthatta el mellső mancsairól a karmokat, így a medve puszta manccsal indult rohamra. Az emeleti csarnok félhomályában így is állandó, enyhe sokk forrása tudott lenni a Savoy vendégei számára.

Tágas volt a szobánk. Később rájöttünk, hogy a Savoy más szobáinak lakóit a sárga irigység emészti, amiért mi kaptuk meg. Hat méter magasan volt a mennyezet. Bánatos sötétzöldben pompáztak a falak. Az ágyak függönnyel elválasztható hálófülkében voltak elhelyezve. A szoba legimpozánsabb részét a heverő, a tükör és a beépített dupla szekrény fekete tölgyből készült, hatalmas bútoregyüttese, valamint a fal tetején körbefutó falfestmény alkotta. Az idő előrehaladtával ez a freskó benyomult az álmainkba. Ha le lehet írni egyáltalán, akkor valahogy így írnám le: A kép alján, középen, egy akrobata hasal, lábai a háta fölött kalimpálnak. Vele szemben két teljesen egyforma macska bújik éppen a keze alá. A hátán keresztben két zöld aligátor fekszik, az aligátorok fején pedig egy tébolyodott majom, ami denevérszárnyakat és császári koronát visel. Ennek a majomnak hosszú, izmos karja van, a szárnyain pedig egy-egy hajóablak, melyeken átnyúl, és megragadja a szarvát két hal-farkú kecskének. Mindkét kecske tüskében végződő mellvértet visel, és a két tüskére szúrva két haragos képű hal ül. Nem értettük a faliképet. Nem tudtuk, mit jelent, sem hogy mi okból került szállodai szobánkba. De álmodni kezdtünk róla. És álmainkban volt valami, ami határozottan lidércnyomásra emlékeztetett.

Három óriási, kétszárnyú ablak nézett az utcára. Ahogy múlt az idő, Capa egyre gyakrabban állt ki az ablakba, hogy lefényképezzen kisebb-nagyobb eseményeket, amelyek alattunk mentek végbe. Az utca túloldalán, egy második emeleti műhelyfélében fényképezőgépeket javított egy ember. Hosszú órákat bütykölt egyfolytában. Később rájöttünk, hogy miközben mi őt fényképeztük, ő minket fényképezett.

Fürdőszobánk – és Moszkva dicsőségére váltunk, amiért külön fürdőszobánk volt – sajátos tulajdonságokkal bírt. Nehéz volt belekerülni, mert az ember nem nyithatta ki az ajtót, és nem mehetett be csak úgy, egyszerűen – az ajtó ugyanis beleütközött a fürdőkádba. Először oldalvást be kellett préselődni, majd a mosdó melletti sarokba húzódva becsukni az ajtót, és akkor végre mód nyílt a szabadon mozgásra. A kád erősen billegett a lábain, úgyhogy ha tele volt vízzel, és az ember hirtelen mozdulatot tett benne, imbolyogni kezdett az egész, és csupa víz lett a padló.

Öreg fürdőkád volt, valószínűleg a forradalom előtti korból, ezért a fenekén egészen lekopott már a zománcozás, és előbukkant a kissé smirgliszerű felület. Capa olyannyira kényes szerzetnek bizonyult, hogy minden fürdés után vérzett az alfele, ezért célszerűbbnek látta, ha sortban fürdik.

Moszkvai fürdőszobánknak volt egy olyan sajátossága is, amely minden más, a Szovjetunióban megismert fürdőszobánkról elmondható. Lehet, hogy vannak másféle fürdőszobák is, de mi nem találkoztunk velük. Tehát, miközben folyt az összes csap – a vécé, a mosdó, a kád csapjai –, a lefolyók egytől egyig tökéletesen ellenálltak a víznek. Vagyis ha megtöltötte az ember a mosdókagylót, a víz ott maradt, és ha kihúzta a dugót a fürdőkádból, ez egyáltalán nem hatott olyan irányba, hogy a víz lefolyjon. Egy grúziai hotelben pedig minden megnyitott csap olyan hangos hörgést idézett elő a vezetékekben, hogy be kellett csuknunk a fürdőszoba ajtaját, ha aludni akartunk. Ez a megfigyelés ihlette korszakalkotó találmányomat, amelyet azonnal kész voltam felajánlani a nehéziparnak. Nagyon egyszerű. Csak meg kell fordítani a folyamatot: tedd a csapokat a lefolyók helyére, a lefolyókat pedig oda, ahol most a csapok vannak, és máris meg van oldva a probléma.

De egy remek tulajdonsággal is bírt a fürdőszobánk. Bőségesen volt benne meleg víz, néha javarészt a földön, de mindig, valahányszor szükségünk volt rá.

Ugyancsak ennek kapcsán fedeztem föl Capa természetének egy kellemetlen vonását, s úgy tartom helyesnek, hogy itt mindjárt közreadjam, hátha akad olyan fiatal nő, aki esetleg fontolóra venné Capa házassági ajánlatát. Capa egy vízidisznó. Sajátos módszere van: fölkel, beveszi magát a fürdőszobába, és teleereszti a kádat. Belefekszik a fürdővízbe, és addig olvas, amíg el nem álmosodik, s ekkor mindjárt el is alszik. Ez reggelente két-három órát is igénybe vesz, és nem nehéz kitalálni, hogy míg ő odabent tanyázik, a fürdőszoba nem használható komolyabb célokra. Közszolgálatnak tartom megosztani ezt az információmat Capáról. Két fürdőszobával Capa elbűvölő, okos, jó kedélyű útitárs. Egy fürdőszobával viszont nem más, mint… Hamar beavatást nyertünk az orosz pénz rejtelmeibe. Számos értéke volt, hivatalos és nem hivatalos egyaránt. A dollár hivatalos árfolyamon öt rubelt ért. Az amerikai követség tizenkét rubelért váltotta. De a feketepiacon ötven rubelt is megadtak érte, és némelyik dél-amerikai külképviselet más országokban, például Lengyelországban vagy Csehszlovákiában, száz rubelt vásárolt egyetlen dollárért. Az amerikai követség becsületesen és szigorúan tartotta magát a tizenkét rubeles rátához, amit saját alkalmazottai fájlaltak leginkább, mert ez jelentősen megdrágította számukra az életet. Ha például egy amerikai diplomata fogadást adott, a tizenkét rubeles váltással igen sokba került neki a

mulatság, míg ha az előbb említett követségek hívtak vendégeket, a százrubeles dollárárfolyam hihetetlenül olcsóvá tette a rendezvényt.

Amikor bejelentkeztünk a Savoyba, megkaptuk az ételjegyünket, hármat naponta: reggelire, ebédre és vacsorára. A szálloda jegyrendszerű vendéglőjében egész rendesen tudtunk étkezni ezekkel a jegyekkel. Ha kereskedelmi vendéglőben ettünk, az a többszörösébe került, és nem volt sokkal jobb, mint emitt. A sör savanyú volt, és nagyon drága. Fél üveg sör átlagosan egy dollárba került.

Délután kocsit küldtek értünk; mentünk beszélgetni a központi VOKSZ-irodába. Valami azt súgta, hogy huzakodott miattunk az írószövetség és a VOKSZ, mert egyik sem akart foglalkozni velünk. És a VOKSZ veszített, így az ő nyakukba szakadtunk. Gyönyörű kis palotában, egy hajdani kereskedőfejedelem otthonában székelt a központi iroda. Karaganov elvtárs a dolgozószobájában fogadott, amelynek falait egészen a plafonig tölgyfa lambéria borította, és amely festett üvegű tetőablakon át kapta a természetes megvilágítást – nagyon kellemes munkahely. Karaganov óvatos, szőke fiatalember volt; az íróasztala mögött ülve, precíz angolsággal, mondatait lassan formálva beszélt és rengeteget kérdezett. Egyik végén kék, másik végén piros ceruzájával firkálgatott egy jegyzettömbre. Mi pedig elmagyaráztuk, hogy szeretnénk a politikát messzire elkerülve szóba elegyedni, beszélgetni orosz parasztokkal, munkásokkal, piaci árusokkal, szeretnénk megérteni őket, megnézni, hogyan élnek, hogy aztán megpróbáljuk odahaza elmesélni, amit láttunk, és ezáltal előmozdítani valamiféle kölcsönös megértést a két nép között. Karaganov csöndben figyelt, és közben szögletes formákat rajzolt a jegyzetfüzetébe.

– Mások is akartak már ilyesmit csinálni – mondta aztán, és felsorolt néhány amerikait, aki azóta könyvet írt a Szovjetunióról. – Ok is ültek itt, ebben az irodában, és mondtak mindenfélét, aztán hazamentek, és egészen más könyvet írtak, mint ahogy beszéltek. Ha kissé bizalmatlanok vagyunk, ez magyarázza.

– Nincsenek előítéleteink, egyik irányban sem vagyunk elfogultak

– válaszoltuk. – Azért jöttünk, hogy riportot készítsünk, ha lehetséges. Pontosan azt szeretnénk leírni és lefényképezni, amit látunk és hallunk, kommentár nélkül. Ha valami nem tetszik vagy nem értjük, azt is megírjuk. De igazából egy történetért jöttünk. Ha el tudjuk beszélni a történetünket, amelyért idejöttünk, elbeszéljük. Ha nem tudjuk, akkor az lesz a történetünk. Nagyon lassan, töprengve bólintott.

– Ez biztatóan hangzik – mondta. – De azokat már nagyon unjuk, akik szenvedélyes oroszbarátként jönnek ide, aztán hazamennek az Egyesült Államokba, és szenvedélyesen oroszellenesek lesznek. Dúskálunk ilyen

tapasztalatokban. Ennek az irodának, a VOKSZnak, nincs túl nagy hatalma, sem befolyása. De ami tőlünk telik, megtesszük, hogy segítsük a munkájukat. Ezután rengeteg kérdést tett fel nekünk Amerikáról.

– Az amerikai lapok sokat emlegetik a Szovjetunióval való háborút. Mit gondolnak az emberek Amerikában? Háborúzni akarnak ellenünk?

– Nem hisszük – válaszoltuk. – Szerintünk senki sem akar háborút, bár biztosat nem tudhatunk.

– Úgy tetszik, Amerikában az egyetlen hang, amely hangosan fel mer szólalni a háború ellen, az Henry Wallace-é[13] – jegyezte meg Karaganov. – Meg tudják mondani, hány követője lehet? Van-e valódi támogatottsága az emberek között?

– Nem tudjuk – feleltük. – De azt igen, hogy Henry Wallace egy korteskörútján soha nem látott összeget gyűjtött össze a belépőjegyek árából. Most hallottuk életünkben először, hogy ilyesmiért fizettek az emberek, vagyis azért, hogy részt vehessenek egy politikai rendezvényen. És azt is tudjuk, hogy sok érdeklődőt el kellett küldeni, mert egyszerűen nem volt már sem ülő-, sem állóhely. Hogy ez kihat-e majd a közelgő elnökválasztás eredményére, fogalmunk sincs. Ami pedig minket illet, magunk is láttunk háborút, és egyáltalán nem pártoljuk. És úgy érezzük, rengetegen gondolkoznak hozzánk hasonlóan. Ha vezetőink egyetlen lehetséges válasza ma a háború, akkor bizony sivár korban élünk. – Majd hozzátettük: – És az orosz emberek, egy csoportjuk vagy az orosz kormányzat valamely része, akar-e vajon háborút? E kérdés hallatán kihúzta magát, és letette a ceruzáját.

– Kategorikus választ adhatok – jelentette ki. – Sem az orosz nép, sem valamely csoportja, sem pedig az orosz kormányzat bármely része nem akar háborút. Sőt, tovább megyek: a szovjetek szinte bármit megtennének, hogy elkerüljék a háborút. Ebben teljesen biztos vagyok. Azzal ismét kézbe vette a ceruzáját, és kerek formákat firkált a jegyzettömbjére.

– Beszéljünk kicsit az amerikai irodalomról – tért más témára. – Az a benyomásunk, mintha az önök írói már semmiben sem tudnának hinni. Igaz ez?– Nem tudom – feleltem.

– Az ön utolsó írásaiban is cinizmust véltünk fölfedezni – folytatta Karaganov.

– Pedig nincs bennük cinizmus – mondtam. – Hiszek benne, hogy az író feladata olyan élethűen megörökíteni a korát, amennyire csak tőle telik. És én éppen ezt teszem.

Aztán amerikai írókról, Caldwellről, Faulknerről kérdezett, és hogy mikor ír új könyvet Hemingway. És hogy milyen új tehetségek, milyen fiatal írók jelentkeznek újabban. Felbukkant néhány ígéretes fiatal író, magyaráztuk, de

még túl korai átütő sikert várni tőlük. Hiszen ezek a fiatalemberek, akiknek az írás mesterségét kellett volna gyakorolniuk, többnyire katonáskodással töltötték az utolsó négy évet. A háborús tapasztalat bizonyára mélyen megrázta őket, eltarthat egy darabig, mire rendezik magukban az élményanyagot, saját életüket, és végre leülnek írni.

Karaganov kissé meglepődött az amerikai írók csekély tömörülési vagy szövetkezési hajlandóságán. A Szovjetunióban nagyon fontos emberek az írók. Sztálin az emberi lélek mérnökeinek nevezte őket.

Amerikában egész máshogy ítélik meg az írókat, magyaráztuk, megbecsültség szempontjából valamivel az akrobaták alatt és épp csak egy kicsivel a fókák fölött foglalnak helyet. És véleményünk szerint ez nagyon jól van így. Mert egy agyondicsért író, különösen ha fiatal, képes úgy elszállni magától, mint egy filmszínésznő, akiről elismerően írnak a szaklapok. És úgy hisszük, az a goromba kritikai bánásmód, amelynek egy amerikai író ki van téve, hosszú távon nagyon egészséges a számára.

Megítélésünk szerint az egyik legnagyobb különbség oroszok és amerikaiak (vagy angolok) között a kormányhoz való viszonyukban mutatkozik meg. Az oroszokat arra tanítják és bátorítják, azt sulykolják beléjük, hogy higgyék jónak a kormányukat, higgyék jónak minden részét, és tekintsék kötelességüknek a kormány támogatását tűzön-vízen át, mozdítsák elő a sikereit. Az amerikaiaknak és briteknek ezzel szemben mélységes meggyőződésük, hogy valami módon minden kormány veszélyes, ezért a lehető legkevesebb kell belőle, s rossznak tartják, ha a legcsekélyebb mértékben is megnő a kormányzat hatalma, a létező kormányt tehát állandóan figyelni kell, figyelni és bírálni, hogy egy pillanatra se bízza el magát, és ne vesse el a sulykot. Később, amikor gazdaságokba ellátogatva asztalhoz ültünk az ott dolgozókkal, s ők az amerikai kormány működéséről faggattak minket, megpróbáltuk megmagyarázni, mennyire félnek nálunk az egy emberre vagy egy embercsoportra ruházott hatalomtól, annyira, hogy fékek, ellensúlyok egész sora épült be a kormányzati rendszerbe, és ezek rendeltetése megakadályozni, hogy egyetlen személy kezébe kerülhessen a hatalom. Igyekeztünk megértetni, hogy azok, akik megalkották a kormányzatunkat, és azok, akik továbbviszik, annyira tartanak a hatalomtól, hogy inkább boldogan eltávolítanak egy jó vezetőt, mint hogy vezérré nőhesse ki magát, és precedenst teremtsen; nem hiszem, hogy e tekintetben igazán megértettek volna minket, hiszen a Szovjetunió népét éppen arra nevelik, hogy a vezér személye jó, és a vezér mint intézmény jó dolog. E téren nem lehet sikerrel érvelni, egyszerűen nem ért szót egymással a két rendszer. Karaganov jegyzettömbjét elborították a piros és kék kriksz-krakszok.

– Írják le, hová mennének és mit szeretnének látni – mondta végül –, küldjék el nekem, s én megnézem, mit tehetek.

Nagyon megkedveltük Karaganovot. Egyenesen, zagyvaságok nélkül beszélt. Akkor még sok cikornyás beszéd, temérdek általánosság végighallgatása várt ránk. De Karaganovtól sosem hallottunk ilyesmit. Mi sem próbáltuk másnak beállítani magunkat előtte, mint amilyenek vagyunk. Meghatározott szemlélettel, amerikai szemszögből kívántunk körülnézni, és bár az ő nézőpontjából ez feltehetően azt jelentette, hogy előítéletektől sem vagyunk mentesek, nem utált minket érte, nem gyanakodott, sőt mintha éppen ezért jobban bízott volna bennünk. Egész szovjetunióbeli tartózkodásunk alatt nagy segítségünkre volt. Jó néhányszor találkoztunk vele, és ő mindig ugyanazt a kérést ismételte meg.

– Mondják el az igazat, csak mondják el, amit látnak. Ne változtassák meg, írják le, ahogy van, és mi nagyon fogunk örülni neki. Mert a hízelgésben nem bízunk. Becsületes, jóindulatú embernek ismertük meg Karaganovot.

A háttérben azonban tovább folyt az utunkat kísérő huzavona. Külföldi csak valamely szervezet vendégeként vagy meghatározott munka elvégzésére látogathat a Szovjetunióba. Még most sem tudtuk, az írószövetség vagy a VOKSZ szponzorál-e minket, és abban sem voltunk biztosak, hogy ők tudják-e egyáltalán. Elképzelhető, hogy mindketten igyekeztek a másikra hárítani a kétes megtiszteltetést. Abban az egyben viszont biztosak voltunk, hogy nem kívánunk szabályos tudósítói státust, akkreditált tudósítói megbízólevelet, mert ez esetben a külügyminisztérium vállalna át, egyben ellenőrizne minket. A külföldi tudósítókra vonatkozó külügyi szabályok nagyon szigorúak, ha tehát hagyjuk, hogy gyámságba vegyenek, onnantól fogva nem hagyhatjuk el Moszkvát, hacsak nem külön engedéllyel, amit viszont ritkán szoktak megadni. Nem utazhatunk szabadon, minden anyagunknak át kell haladnia a külügyminisztérium cenzori hivatalán. Mindezt persze nem akartuk, hiszen beszélgettünk épp eleget amerikai és brit tudósítókkal, s így jól tudtuk, hogy tudósítói tevékenységük többé-kevésbé orosz napilapok és magazinok fordítására, illetve ezek elküldésére szorítkozik, és hogy a cenzúra gyakran még így is jókora darabokat vág ki a távirataikból. Némely cenzori buzgalom egyenesen nevetséges volt. Egyszer egy amerikai tudósító moszkvai városképet írt, és megjegyezte, hogy a Kreml háromszög formájú. Utóbb megdöbbenve látta, hogy a végleges változatból kivágták ezt az információt. A cenzúrának tehát nem voltak megbízható szabályai, de az idősebb tudósítók, akik már régóta dolgoztak Moszkvában, nagyjából tudták, mi mehet át és mi nem. Amióta világ a világ, tudósító és cenzor örök harcban áll.

Ezt mutatja a vakond meséje, amely egy új földgépről szól: egyszer egy mérnök feltalált egy csatorna- vagy alagútásó gépet, és elnevezte vakondnak. Egy szovjet tudományos lapban képek, leírás és műszaki adatok jelentek meg róla. Felfigyelt rá egy amerikai magazin, és leközölte. Egy brit lapnál olvasták az amerikai cikket, nosza meg is táviratozták nyomban moszkvai tudósítójuknak, hogy hajtson föl mindent, amit a vakondról tudni lehet. A brit tudósító erre elment a szovjet tudományos laphoz, előásta az anyagot, megírta és föladta a saját lapjának, de azt kellett tapasztalnia, hogy a cenzúra agyoncsapta az egészet. Ez hónapokkal ezelőtt történt, de amennyire tudom, a cenzúra azóta is visszatartja a vakondos sztorit.

Még jobban megkötötte a tudósítók kezét egy egészen friss rendelet, amely hazaárulásnak bélyegezte a mezőgazdasági, ipari és népességi számadatok közzétételét, ugyanúgy, mintha katonai információról, hadititokról lenne szó. Ennek az lett az eredménye, hogy semmiféle termelési számadatot nem lehet megtudni. Kizárólag százalékokban fejeznek ki mindent. Az alapadat nélkül azonban semmire sem lehet menni a százalékkal. Például a traktorgyárban nem mondhatják meg, hány traktor készült egy adott évben, de azt igen, hogy, tegyük fel, az 1939-es mennyiség 95 százaléka. Ha tudja az ember, hány traktort gyártottak 1939-ben, persze könnyű pontosan kiszámolni, de ha nem, kész csőd. Néhány eset egészen nevetséges. Ha például Sztálin[14] mai lakosságát szeretné megtudni valaki, azt a választ kapná, hogy a háború előtti lakosság 87 százaléka él ott. Innentől fogva az az eljárás, hogy az illető kikeresi valahonnan a háború előtti adatot, és abból kiszámítja, hány ember él ma Sztálingrádban.

Kétértelműségeken egyensúlyozva folytattak állandó háborút a moszkvai tudósítók és a cenzori hivatal; nem akartunk részt venni benne. Ekkor tért vissza szőrmeaukciós leningrádi kiruccanásáról Joe Newman. Joe nemcsak jó barát, hanem ügyes, talpraesett ember is.

Japánban és Argentínában kapott kiképzést, ami különösen alkalmassá teszi arra, hogy elviselje a moszkvai körülményeket. Könnyedsége hosszú tapasztalaton alapul, és ezt olyan országokban szerezte, ahol egyáltalán nincs szokásban az egyenes szókimondás; egészen rendkívüli fogékonysággal képes árnyalatokat, sugalmazásokat érzékelni. Olvas a jelentések mögötti jelentésekben, emellett oldott, nyugodt ember. Aki nem edződött meg ebben a szakmában, az itt hamar beadja a kulcsot. Így hát nagyon hálásak vagyunk neki a rengeteg információért, útmutatásért, amelyet tőle kaptunk.

Ellátogattunk az amerikai nagykövetségre, s állíthatom, sosem láttam még hasonlót. Míg legtöbb követségünk előtt végeérhetetlen sorban állnak az amerikai turisták meg az Amerikába igyekvők, a moszkvai követséget

gyakorlatilag senki sem keresi. Nincs, aki keresse. Nincsenek turisták. Nagyon kevés amerikai utazik Moszkvába. És jóllehet elég nagy létszámú a moszkvai követség, az ott dolgozók többé-kevésbé csak egymással vagy más követségek alkalmazottaival érintkeznek. Külföldiek alig érintkezhetnek oroszokkal. Ebben a feszültségekkel terhes időszakban persze oroszok sem mutatkoznak szívesen az amerikai követség tagjaival, és ez nagyon is érthető. Egyik diplomatánk jól megvilágította ezt egy történettel. Elmesélte, hogy az amerikai külügyminisztériumból Moszkvában járt valaki, aki arról panaszkodott neki, hogy nem képes oroszokkal kapcsolatot teremteni. Ő erre azt felelte: „Nos, tegyük fel, hogy ön Washingtonban megtudja, egyik titkárnője találkozgat valakivel az orosz követségről. Mit tenne?” A külügyi ember így válaszolt: „Azonnal kirúgnám.” „Na látja – felelte követségi emberünk –, elképzelhető, hogy az oroszok is így gondolkoznak.”

Smith tábornok, az amerikai nagykövet vacsorára hívott minket; ez az intelligens, óvatos ember kétségbeesetten igyekezett minden tőle telhetőt megtenni a két ország kapcsolatainak javításáért. És be kell látni, egy csöppet sem volt könnyű dolga. A diplomatákra ugyanazok a korlátozások vonatkoznak, mint a tudósítókra. Nem hagyhatják el Moszkvát, nem utazhatják be az országot, és szinte lehetetlen, hogy orosz otthonokba betegyék a lábukat. Ez persze nincs kimondva, csak éppen senki nem hívja meg őket. Ha pedig netán ők hívnának meg egy oroszt, rendszerint közbejön valami. Megbetegszik az illető, vagy valamiért nem tud elmenni, esetleg el kell utaznia. Sajnálatos, de így igaz. És hasonlóképpen sajnálatos, hogy Amerikában bizonyos mértékig ugyanez történik.

Meggyőződésünk, hogy az oroszok a legrosszabb propagandisták, a legrosszabb kapcsolatépítők a világon. Vegyük a külföldi tudósítók példáját. A Moszkvába utazó újságíró többnyire csupa jóindulat, szívből szeretné megérteni, amit lát. Ám hamarosan azon veszi észre magát, hogy keze-lába meg van kötve, képtelen megfelelni újságírói feladatainak. Fokozatosan elborul a hangulata, fokozatosan utálni kezdi a rendszert, nem mint rendszert, hanem csak mint valamit, ami akadályozza a munkavégzésben. Gyorsabban nem is lehetne ellenséget szerezni. Valószínű, hogy újságírónk végül ideges, rosszindulatú emberré alakul át, hiszen nem tudta elvégezni a küldetése lényegét jelentő feladatot. Aki pedig nem képes megfelelni a feladatának, rendszerint meggyűlöli a kudarc okát. Követségiek és tudósítók egyaránt úgy érzik, magukra maradtak, el vannak vágva a világtól; szigetlakók Oroszország közepén, nem csoda, ha megkeseredett, magányos ember lesz belőlük.

A fenti bekezdéssel a külügyileg akkreditált állandó moszkvai tudósítóknak kívánok igazságot szolgáltatni. Hiszen mi sok mindent megtehettünk, ami

nekik nem volt megengedve. De lett volna csak a mi munkánknak is része, hogy híreket továbbítsunk ebből az országból, mint ők, minket is a külügyminisztérium felügyelt volna, és mi sem hagyhattuk volna el Moszkvát.

A VOKSZ tolmácsot adott mellénk, és tolmácsra bizony nagy szükségünk volt, hiszen még az útjelző táblákat sem tudtuk elolvasni. Tolmácsunk apró termetű, csinos, fiatal lány volt, az apja ezredesként szolgált a szovjet hadseregben. Kitűnően beszélt angolul. Amerikai történelmet hallgatott a Moszkvai Egyetemen. A fürge, határozott föllépésű, vagány kis nő nemcsak azzal segített különösen sokat, hogy úgy ismerte a várost, mint a tenyerét, és roppant hatékonyan tudott elintézni dolgokat, hanem azzal is, hogy vele beszélgetve fogalmat alkothattunk arról, hogyan gondolkodnak, miről beszélgetnek a fiatalok, legalábbis Moszkvában. Szvetlana Litvinovának hívták. Keresztnevét Sweet Lanának[15] kell ejteni, és ez annyira elbűvölt minket, hogy elhatároztuk, terjeszteni fogjuk. Kipróbáltuk úgy is, hogy Sweet Smith tábornok, Sweet Harry Truman[16], valamint Sweet Carrie Chapman Catt[17], de valahogy egyik sem volt az igazi. Végül rátaláltunk a Sweet Joe Newmanre, s ez állandónak bizonyult. Azóta is Sweet Joe-nak ismeri mindenki.

Sweet Lana tele volt energiával, és elképesztő hatékonysággal tudott intézkedni. Kocsit szerzett nekünk. Elintézte, hogy mindent megnézhessünk, amit akartunk. Rém határozott teremtés volt, és a véleményei ugyanolyan határozottak voltak, mint ő. Ki nem állhatta az egész modern művészetet, úgy, ahogy van. Az absztrakt festők neki dekadens amerikaiak voltak; a festészet útkeresése ugyancsak dekadens; Picassótól hányingert kapott; és a szállodai szobánkban látható őrült freskót szintén a dekadens amerikai festészet ékes példájának tekintette. Kizárólag a 19. századi, fotografikus ábrázolásra törekvő festmények tudták elnyerni a tetszését. Kiderült, hogy nem a személyes véleménye ez, sokkal inkább általános. Nem hiszem, hogy a Szovjetunióban bármi módon közvetlen nyomást gyakorolnának a festőkre. De amelyik művész szeretné, hogy az állami galériákban kiállítsák a képeit, márpedig itt csak ilyen galériák léteznek, az fotografikus képeket fog festeni. Nem kísérletezik, legalábbis nem nyilvánosan, színekkel vagy vonalvezetéssel, nem talál ki új technikákat, nem használ szubjektív megközelítést a munkáiban. Sweet Lana e tekintetben nem tűrt ellentmondást. És más tekintetben se nagyon. Tőle tudtuk meg, milyen erkölcsös nézeteket vallanak a szovjet fiatalok.

Erkölcsösségük némileg emlékeztetett egy amerikai kisváros egy nemzedékkel korábbi erkölcseire. Rendes lányok nem járnak éjszakai mulatókba. Rendes lányok nem cigarettáznak. Rendes lányok nem használnak

sem rúzst, sem körömlakkot. A rendes lányok konzervatívan öltözködnek. Egy rendes lány nem iszik alkoholt. És a rendes lányok nagyon körültekintően járnak el, ha fiúkról van szó. Sweet Lana annyira erkölcsös volt, hogy mellette határozottan feslettnek éreztük magunkat, holott egyébként nem hittük volna, hogy különösebben erkölcstelenek vagyunk. Nekünk tetszenek az ízlésesen sminkelt nők, és értékelni tudunk egy szép ívű bokát. Hat ránk a festett szempilla és a színes szemhéjpúder. Szeretjük a szvinget, a halandzsázó dalszövegeket, és gyönyörködve nézzük a tánckarban sorakozó csinos lábakat. Sweet Lana szemében ez mind merő dekadencia volt. A dekadens kapitalizmus terméke. És nemcsak Sweet Lana gondolta így, hanem a legtöbb fiatal is, akivel találkoztunk. És elámultunk rajta, hogy ami nálunk leginkább a konzervatív és régimódi társadalmi csoportokra jellemző, azt itt éppen a fiatalok szemléletében látjuk viszont.

Sweet Lana nagyon takaros, nagyon rendes lány volt, jó szabású, egyszerű, csinos ruhákban járt. És amikor egyszer-kétszer színházba vagy balettelőadásra vitt minket, kis fátylat viselt a kalapján. Szovjetunióbeli tartózkodásunk alatt Sweet Lanában kicsit alábbhagyott a dekadenciánk miatti nyugtalankodás. És amikor eljött az idő, hogy hazamenjünk, és utolsó este rendeztünk egy kis búcsú-partit, Sweet Lana kijelentette: – Sok embert kísérgettem már, de még soha nem szórakoztam ilyen jól.

Az egyetemen igen komolyan, szovjet módra tudományos alapossággal mélyedt el az amerikai történelemben. Rengeteg olyat tudott, amiről mi sosem hallottunk, bár igaz, hogy amit tudott, mindig a marxista társadalomkritika szemszögéből tudta, úgyhogy amikor számunkra ismeretlen történelmi eseményekről beszélt, valami furcsa, idegen mellékíze volt az egésznek. Valószínű, hogy az ő fülének hasonlóképp hangzana az, amit mi tudunk az orosz történelemről. Azt hiszem, lassan azért megszeretett minket egy kicsit, még ha dekadensek voltunk is. Annyi biztos, hogy távolról sem hasonlítottunk azokra a turistákra, akikkel korábban találkozott. És előfordult néha, hogy Sweet Lanában megingott a szovjet fiatalok mélységes komolysága, s olyankor, persze csak egy kicsit, a maga nem dekadens módján, ő is jól szórakozott.

Meg akartuk fejteni e különös lelki beállítódás hátterét, és apránként sikerült is, bár nem egészen. A szovjet fiatalokat arra nevelik, hogy rettenetesen sok a tennivaló, annyi munka van, amennyit sosem lesznek képesek elvégezni, és emellett nem sok idő jut a játékra. Állandó a versengés. A felvételi vizsgákon azok jutnak be egy-egy iskolába, akik a legjobb jegyet érik el; a legjobb osztályzat nyeri el az ösztöndíjat. Az egyetemekre mindig sokkal többen jelentkeznek, mint amennyi hely van, ezért nagyon éles a verseny. A

kitüntetések és a fizetésemelések pedig mindenhol a leghatékonyabb dolgozót illetik meg. Nem veszik figyelembe a múltbeli teljesítményt, sem azt, hogy valakinek az apja vagy a nagyapja mit tudott letenni az asztalra. Kizárólag az egyén saját intelligenciáján és erőfeszítésein múlik, hogy mit tud elérni. Igaz, ennek következtében kissé feszültek és humortalanok a szovjet fiatalok, de az is igaz, hogy megtanulnak nagyon keményen dolgozni.

Sweet Lana elvitt minket a Lenin-hegyre, a tetejéről beláthattuk az egész hatalmas várost; Moszkva a szemhatárig ért. Fekete felhők gomolyogtak az égbolton, de alattuk besütött a nap, sugarai megcsillantak a Kreml aranykupoláin. Új, nagy épületek és kicsi, öreg faházak, fa csipkedíszes ablakok városa Moszkva, különös, ódon, jellegzetes. Nincs számadat róla, hogy ma hányan élnek benne, de mondják, hogy hat-hét millió lakója lehet.

Lassan hajtottunk vissza a városba. Az árkokban rengeteg káposzta nőtt, az út szélét mindkét oldalon krumplival ültették be. Újjáéledt a győzelem kertje néven ismert mozgalom, és folytatása is lesz. Mindenkinek van egy káposztával és krumplival beültetett kis telke, amelyet tűzzel-vassal véd. Míg Moszkvában voltunk, két nőt ítéltek tízévi kényszermunkára azért, mert másfél kiló krumplit loptak valakinek a konyhakertjéből. Miközben Moszkva felé igyekeztünk, felborult egy nagy, fekete felhő, és ömleni kezdett belőle az eső a városra.

Valószínűleg nincs nehezebb annál, mint hogy az ember egyszerűen csak megfigyelje a világot, és elfogadja úgy, ahogy van. Reményeink, elvárásaink, félelmeink torzítják a képet. Oroszországban sok olyat láttunk, ami nem egyezett a várakozásainkkal, és ezért nagyon jó, hogy vannak fotóink; a fényképezőgép nem vélekedik előre, csak azt örökíti meg, amit a lencséje lát.

Moszkvában kellett megvárnunk, míg megérkezik az engedélyünk, amellyel majd elhagyhatjuk a várost, és utazgathatunk az országban.

A központi sajtóiroda ideiglenes vezetőjének meghívására látogatást tettünk nála. Szürke egyenruhát hordott, a külügyminisztérium négyzet alakú váll-lapjával. Ragyogó kék szeme volt, akár a türkiz.

Capa szenvedéllyel magyarázta, mennyire szeretne már fényképezni. Eddig nem volt módja rá. Minden tőle telhetőt megtesz, biztosított minket a sajtóiroda vezetője, hogy minél hamarabb meglegyen a fényképezési engedélyünk. Találkozónk formális volt, és nagyon udvarias.

Aztán megnéztük a Lenin Múzeumot. Teremről teremre haladva egy ember életének darabkáit. Nem hiszem, hogy létezik a történelemben az övénél alaposabban dokumentált élet. Lenin bizonyára semmit sem dobott el. Termek és tárlók telis-tele vannak a céduláival, számláival, naplóival, kiáltványaival, pamfletjeivel; tollai és ceruzái, sáljai, ruhái, mindene ott van. És körben a falakon hatalmas festmények örökítik meg élete minden mozzanatát, kisfiú korától kezdve. Monstre festmények állítanak emléket a forradalom minden olyan eseményének, amelyben Lenin részt vett. Könyvei fehér márvány tokba süllyesztve, ugyancsak a falakon, a cím bronz betűkkel szerepel rajtuk. Szobrok ábrázolják Lenint minden elképzelhető testhelyzetben, később Sztálin is belép a képbe. De Trockijról egyetlen kép sincs az egész múzeumban. Ami az orosz történelmet illeti, Trockij megszűnt létezni, sőt igazából sosem létezett. Nem tudjuk megérteni ezt a történelmi megközelítést. Ez a történelem ugyanis olyan, amilyennek szerették volna, nem pedig olyan, amilyen volt. Hiszen nem kétséges, hogy Trockij jelentős történelmi szerepet játszott az orosz forradalomban. Az sem kétséges, hogy eltávolításának és száműzetésének nagy történelmi jelentősége volt. Ám az orosz fiatalok számára Trockij sosem létezett. A Lenin Múzeumba látogató, a forradalom történetével ismerkedő gyerekek semmiféle Trockijról nem tudnak. Se jóról, se rosszról.

Sokan voltak a múzeumban. Szovjet katonák csoportosan; gyerekek; turisták különféle tagköztársaságokból, és mindegyik csoportnak megvolt a maga idegenvezetője, és mindegyik idegenvezetőnek volt mutatópálcája, amellyel rámutatott az éppen szóban forgó kiállítási tárgyra.

Míg ott voltunk, háborús árvák jöttek be hosszú sorban, körülbelül hat és tizenhárom év közötti fiúk és lányok, legjobb ruhájukban, tisztán, rendesen. Ők is végigjárták a múzeumot, tágra nyílt szemmel bámulva a halott Lenin dokumentált életét. Megcsodálták prémes sapkáját, szőrmegalléros nagykabátját, cipőjét, az asztalokat, amelyeken írt, a székeket, amelyeken ült. Minden itt van, ami vele kapcsolatos, minden, csak humor nincs egy szem se. Semmi sem utal rá, hogy egész életében valaha is támadt volna egy könnyed vagy derűs gondolata, nevetett volna szívből, jólesőn, vagy átmulatott volna egy estét. Pedig bizonyára előfordult ilyen is, csak ez történelmileg talán nem vállalható.

Ebben a múzeumban olyan gondolata támad az embernek, hogy Lenin maga is tisztában lehetett saját helyével a történelemben. Nem elég, hogy minden cetlit eltett, amire lejegyzett egy gondolatot, s megőrizte minden írását, hanem fényképeken is százszámra szerepel. Mindenhol, minden körülmények között, minden életkorban fényképezkedett, mintha tudatosan készült volna rá, hogy egyszer lesz majd egy Lenin Múzeum.

Halk duruzsolás hallatszik a termekben. Suttogva beszélnek az emberek, az előadók mutatópálcájukat mozgatva különös, dallamos litániát adnak elő. Mert az oroszok szemében már nem ember ez az ember. Már nem húsból, hanem kőből, bronzból, márványból van. Kopasz fejét, hegyes bajuszát Szovjetunió-szerte mindenhol látni. Vászonról néznek le, gipszből sandítanak ki a fürkésző, szúrós tekintetű szemek.

Este az amerikai klubba mentünk, ahová a követségi alkalmazottak, valamint a hadügyi és tengerészeti attasék irodájában dolgozó katonák és tengerészek járnak kikapcsolódni. A vodkából és grépfrútból kevert, méregerős puncs nyomban a szesztilalom korszakát juttatta eszünkbe. A kis szvingzenekar élén Ed Gilmore állt, aki rajong a szvingért. Eredetileg a *Kremlin Krows*[18] nevet adta az együttesének, de mert ezt nem nézték egészen jó szemmel, átkeresztelte *Moscow River Ratsre*[19]. A Lenin Múzeum délutáni ünnepélyessége után jólesett nekünk egy kis lárma, felfordulás és nevetés.

Jelen volt néhány – azóta híressé lett – orosz asszony, amerikaiak és britek feleségei, akik nem hagyhatják el a Szovjetuniót. Csinos, nagyon szomorú nők. Nem engedik ki őket a férjük után Angliába vagy Amerikába, és míg ügyükben végleges döntés nem születik, a követségek alkalmazzák őket.

Ez is olyasmi, amit nem értünk. Legfeljebb ötvenen vannak ezek az asszonyok. A Szovjetuniónak semmi haszna belőlük. Gyanús személynek tekintik őket, a honfitársaik sem érintkeznek velük. Mégsem engedik ki őket. És emiatt az ötven nő miatt, emiatt az ötven – igazán nem fontos – asszony miatt sokkal többet romlott a Szovjetunió híre, mint amennyit bármely más,

hasonló horderejű ügy árthatott neki. Igaz, többet nem állhat elő ilyen helyzet, mert egy új rendelet értelmében oroszok nem köthetnek házasságot külföldiekkel. Ők azonban itt ülnek Moszkvában, ezek a szomorú nők, akik már nem oroszok, de angollá vagy amerikaivá sem tudtak lenni. Sehogy sem fér a fejünkbe, miért kell itt maradniuk. Talán csak arról van szó, hogy az oroszok nem szeretik, ha mások mondják meg nekik, mit tegyenek. Lehet, hogy ilyen egyszerű. Amikor Clement Attlee[20] személyesen kérte, hogy tegyék lehetővé e feleségek távozását a Szovjetunióból, gyakorlatilag azt a választ kapta, hogy törődjön a maga dolgával. Íme, még egy a szaporodó nemzetközi ostobaságok sorából. Néha úgy tűnik, hencegő kisfiúk állnak a népek élén, és csak heccelik egymást.

Jó volt a parti az amerikai klubban, jó zajos parti, és támadt tőle egy kis honvágyunk. Amúgy is mindenkinek honvágya volt, mert Oroszország nem valami barátságos a külföldiekhez, különösen ha külföldi kormányok alkalmazottairól van szó. És bár csak most érkeztünk a Szovjetunióba, jólesett látnunk, hogy rúzst, szempillafestéket, színes körömlakkot használnak a lányok.

Másnap délután légi parádén vettünk részt. Voltak civil rendezvények is, de a bemutató nagy részét a szovjet légierő tartotta. A szovjet fegyveres erők különböző ágazatainak mind megvan a maga napja. Van tanknap, gyalogsági nap, tengerészeti nap, és ez volt a légierő napja. Félkatonai rendezvényről lévén szó nem vihettünk fényképezőgépet. Kissé nevetségesnek éreztük ezt, mert tudtuk, hogy ott lesz minden követség katonai attaséja, olyan emberek, akik valóban értenek a repülőgépekhez. Nekünk fogalmunk sincs, mi fán terem egy repülő. Igen valószínű, hogy a katonai attasék vázlatot készítenek róla, és pontosan értik is, amit látnak, míg mi nem.

Kocsi jött értünk. Kétoldalt fellobogózott, hosszú sugárúton hajtottunk kilométereken át, vörös zászlók és a légierő zászlói szegélyezték az utat. Az országút két széléről Sztálin, Marx és Lenin hatalmas képmásai néztek le ránk. Százezrek igyekeztek vonaton vagy buszon a repülőtér felé, és százezrek gyalogoltak.

A dísztribünön kaptunk helyet, ami hiba volt. A széles zöld mezőre kellett volna mennünk, ahol szó szerint milliók szorongtak, és nézték a bemutatót. Meleg volt, semmi sem védett a naptól. A nagy zöld laposon pavilonok álltak, üdítőt, falatkákat árultak. Alig ültünk le, halk moraj hallatszott, majd hangos bömböléssé erősödött. Az ott álló emberrengeteg üdvözölte az érkező Sztálint. Mi nem láthattuk sem őt, sem a páholyát, mert a dísztribün másik oldalán ültünk. Érkezését nem üdvrivalgással, hanem zsongó zúgással köszöntötték, mint méhek milliói.

A bemutató szinte azonnal elkezdődött. Civil pilóták voltak az elsők, gyárakból, repülőklubokból, női csoportoktól. Kötelékben repültek, bonyolult alakzatokban, pompásan. Hosszú sorokban követték a vezérgépet, hurkokat írtak le, fordultak és zuhanórepülést mutattak be, szépen, libasorban.

Ezután következtek a katonai gépek, hármas, ötös és hetes, szoros kötelékben, szárnyukat szinte összeérintve, mintha egyetlen test volnának. Nagyszerűen csinálták, de a tömeg igazából másra volt kíváncsi. Azért jöttek, hogy az új modelleket, a sugár- és rakéta-meghajtású gépeket lássák. És végül ezek is megjelentek. Volt, amelyik szinte merőlegesen, nagy sebességgel emelkedett az égbe, szárnyai hegyén fehér csíkot húztak a rakéták. Aztán jöttek a sugármeghajtásúak. Nem tudom, a megfigyelőket akarták-e megtéveszteni vele, de csak mintegy száz méter magasan repültek, és mire meghallottuk őket, szinte már ott sem voltak, elzúgtak felettünk, nyomuk se maradt. Három-négy új modell lehetett. Fogalmunk sincs, mit tudnak más sugárhajtású gépekhez képest, de nekünk nagyon gyorsnak tetszettek. Az egész bemutatón mindössze két olyan nagy gépet látunk, amely talán bombázónak tekinthető.

Aztán légi csatát imitáltak. Megjelentek az égen az ellenséges gépek, a védelem gépei pedig fölrepültek elébük, míg a földön, jó messzire, légelhárító ütegek villogtak és dübörögtek, a morajlástól rengett az egész hatalmas terep. Nagyon színpadias volt, mert hol itt, hol ott fekete füstöt okádott egy gép, majd orsószerűen zuhant lefelé, be a dombok mögé, aztán erős kalciumfény villant, mintha lezuhant és elégett volna. Roppant hatásosan vitték színre a drámát. A bemutató legutolsó műsorszáma volt a leglátványosabb. Teherszállító gépek népes csapata érkezett a mező fölé, ahol hirtelen mindegyik ejtőernyősöket bocsátott ki magából. Egyszerre legalább ötszázan voltak a levegőben, piros, kék, zöld ejtőernyőkkel. A napsütésben olyanok voltak, mint virágok a levegőben. A mezőre ereszkedtek le, és épp mielőtt földet értek volna, mindegyik ejtőernyőből kibomlott még egy ejtőernyő, úgyhogy állva érkeztek a talajra, nem dőltek el, nem gurultak.

Bizonyára hetek óta gyakorolták, mert tökéletes volt az időzítés, egy percet sem késtek. Az egyik műsorszám közvetlenül követte a másikat. Amikor véget ért a légi bemutató, a tömeg zsongása ismét fölerősödött, több százezer tenyér tapsolt puhán. Sztálin távozott, és mi most sem láttuk.

Kifejezetten hátrányos, ha az ember jó helyet kap a dísztribünön, s bizony mi sem bántuk volna, ha odakint vagyunk a mezőn, ahol az emberek kényelmesen leülhettek a fűbe, úgy nézték a bemutatót, és biztosan többet láttak, mint mi. Többé nem követtük el azt a hibát, hogy VIP-helyet fogadjunk el. Az egónak hízeleg ugyan, de sokkal kevesebbet lát az ember.

Másnap reggel megkaptuk a fényképezési engedélyt. Capa végre használatba vehette a fényképezőgépeit, ujjai már előre reszkettek a gyönyörűségtől. Le akartuk fényképezni, ahogy a városalapítás évfordulójára készülődve Moszkva újjáépül, a lázas festést, javítgatást. Sweet Lana volt az idegenvezetőnk és tolmácsunk.

A külföldi fotósokat övező általános gyanakvás szinte az első pillanattól kezdve megkeserítette az életünket. Törmelékhalmon játszadozó gyerekeket fényképeztünk. Elmélyülten építkeztek, köveket raktak egymás tetejére, kis játék kocsikon földet fuvaroztak el, utánozva a felnőtteket. Hirtelen megjelent egy rendőr. Nagyon udvarias volt. Kérte a fotóengedélyünket. Elolvasta, de mivel nem akart szorult helyzetbe kerülni egy kis darab papír miatt, elvitt a legközelebbi telefonfülkéig, ahonnan fölhívott valami főhadiszállást. Aztán vártunk. Fél órát vártunk, s akkor megérkezett egy kocsi, tele civil ruhás férfiakkal. Ők is elolvasták az engedélyező levelet. Mindegyikük külön elolvasta, aztán rövid tanácskozást tartottak; fogalmunk sincs, miről beszéltek, de megint telefonáltak, és végül mosolyogva jöttek vissza, mindannyian a sapkájukhoz emelték a kezüket, vagyis kedvünkre fényképezhettünk azon a környéken.

Aztán átmentünk egy másik városrészbe, mert élelmiszerboltokat, ruhaüzleteket, áruházakat szerettünk volna fényképezni. És megint odalépett hozzánk egy nagyon udvarias rendőr, elolvasta az engedélyünket, ő is bement egy telefonfülkébe, mi pedig vártunk. És most ismét odagördült egy autó civil

ruhásokkal, megint egyenként elolvasták az engedélyt, ők is tanácskoztak, majd telefonáltak a fülkéből. Pontosan ugyanúgy. Mosolyogva jöttek vissza, a sapkájukhoz emelték a kezüket, mi pedig szabadon fényképezhettünk azon a környéken.

Úgy látszik, a Szovjetunióban általános ez a gyakorlat. Feltehetően mindenhol így van, ahol állami hivatalok működnek. Senki sem mer kockáztatni. Senkinek sem akaródzik igent vagy nemet mondani egy indítványra. Mindig mindenki magasabb beosztású személyhez folyamodik. Így küszöböl ki minden esetleges bírálatot. Akinek volt már dolga hadsereggel vagy kormányhivatalokkal, ráismer. Fényképezőgépeink minden esetben udvarias, de nagyon óvatos reakciót váltottak ki, és nem kattant addig a blende, amíg a rendőr meg nem győződött róla, hogy minden tökéletesen rendben van.

A moszkvai élelmiszer-áruházak nagyon nagyok, és akárcsak az éttermekből, belőlük is kétféle létezik: a jegyrendszerű, ahol nagyon olcsó az élelmiszer, ha van élelmiszerjegye az embernek; és a – szintén államilag üzemeltetett – kereskedelmi üzlet, ahol szinte minden kapható, de nagyon drágán. Hegyekben áll a konzerváru, piramisban a pezsgő és a grúz bor. Láttunk itt olyan árut, amely talán amerikai raktárakból érkezett. Rákkonzervet, dobozán japán felirattal. Német portékát. És persze hazai luxuscikkeket – óriási dobozokban kaviárt, kolbászhegyeket Ukrajnából, sajtokat, sózott halat, még vadhúst is, vadkacsát és erdei szalonkát, túzokot, üregi és mezei nyulat, kis testű madarakat és hófajdra emlékeztető, fehér vadmadarat. A füstölt húsoknak számtalan fajtáját láttuk.

De ez mind luxusélelmiszer. Az átlagos orosznak a kenyér ára és mennyisége, a káposzta és a krumpli ára a fontos. Jó évben, amilyen ez a mostani, lemegy a kenyér, a káposzta meg a krumpli ára, s ez a mutatója a jó vagy a rossz termésnek.

Mind a jegyrendszerű, mind a szabad élelmiszerüzletek kirakatában az odabent kapható árucikkek viaszmásai láthatók. Viaszsonkák, szalonnák és kolbászok, viasz negyed marhák, még viasz kaviárkonzervek is.

Ezután a nagyáruházakba mentünk, ahol ruhaneműt, cipőt, harisnyát, öltönyt és női ruhát lehet kapni. Nem volt túl jó a minőségük, és a szabásuk sem volt éppen elsőrangú. A Szovjetunióban alapelv, hogy amíg van rá kereslet, hasznos típusárut kell gyártani, és amíg az igényeket a típusáru is kielégíti, nincs szükség luxuscikkekre. Láttunk nyomott mintás ruhákat, itt-ott gyapjúholmit, és nagyon magasnak találtuk az árát. De veszélyes általánosítani, hiszen még rövid ott-tartózkodásunk ideje alatt is csökkentek az árak, és javulni kezdett a minőség. Úgy látjuk tehát, hogy ami ma igaz megállapítás, holnap talán már nem lesz érvényes

Betértünk a használt árut kínáló szabad boltokba is. Ezek szaküzletek. Az egyik porcelánt és lámpákat árul, a másik ékszert – régi ékszert, mert modern ékszer alig készül –, gránátot, smaragdot, fülbevalót, gyűrűt, karkötőt. A harmadik bolt fényképészeti kellékeket kínál, és javarészt német fényképezőgépeket, amelyek a háborúval kerültek ide. A negyedikben használt ruhát és cipőt árulnak. Némelyik boltban az Urál hegységből származó féldrágaköveket, berillt, topázt, akvamarint lehet kapni.

Másfajta kereskedés zajlik ezeknek a boltoknak a bejárata előtt, odakint. Ha kilép az ember a fotóboltból, ketten-hárman is lopva megközelítik, mindegyikük kezében csomag, a csomagban pedig fényképezőgép: Contax, Leica, Rolleiflex. Ezek az emberek hagyják, hogy egy pillantást vessünk a gépekre, aztán közlik az árat. Valami nagyon hasonló történik az ékszerboltok előtt is. Újságpapírba tekert tárggyal áll ott egy ember. Gyorsan kinyitja a papírt, mutat egy gyémántgyűrűt, mond egy árat. Valószínűleg tilos, amit csinál. Ám az ár, amelyért ezek az utcai árusok kínálják a portékájukat, legfeljebb csak egy kicsivel magasabb, ha magasabb egyáltalán, mint amennyit a kereskedelmi üzletekben kérnek ugyanazért.

Ezekben a boltokban mindig nagy a tolongás, és nem azért, mert vásárolni akarnak az emberek, hanem hogy nézzék, ahogy mások vásárolnak. Ha valaki szemügyre vesz egy árucikket, azonnal köréje gyűlnek a kíváncsiskodók, látni akarják, hogy mi az, és hogy megveszi-e. Mintha színházban volnának, úgy szórakoznak rajta.

Hazamentünk tébolyult falfestménnyel ékes, zöld szobánkba, és búsan megállapítottuk, hogy nyomott a hangulatunk. Nem értettük, mi lehet az oka, de aztán egyszer csak rájöttünk: nagyon kevés nevetést hallani az utcán, ritka a mosoly. Lehajtott fejjel járnak vagy inkább sietnek az emberek, és nem mosolyognak. Talán mert nagyon sokat kell dolgozniuk, és rengeteget gyalogolnak egy-egy távoli munkahelyre. Nagy-nagy komolyság honol az utcákon, és ez talán mindig így volt, nem tudjuk.

Sweet Joe Newmannel és John Walkerrel, a *Time* munkatársával vacsoráztunk, s közben megkérdeztük, ők is megfigyelték-e, milyen ritka a nevetés. Azt felelték, hogy meg. És azt is, hogy egy idő után egészen áthatja az embert a nevetés hiánya, így maga is komoly lesz. Megmutatták nekünk a Krokogyil című szovjet vicclapot, és lefordítottak belőle néhány viccet. De egyáltalán nem lehetett rajtuk nevetni, mert éles, bíráló viccek voltak. Nem nevettetni akartak, nem volt bennük jókedv. Sweet Joe úgy hallotta, Moszkván kívül jobb a helyzet, és később megbizonyosodhattunk arról, hogy valóban így van. Vidéken, Ukrajnában, a sztyeppéken és Grúziában nevetnek az emberek, de Moszkva nagyon komoly város.

Az egyik tudósítónak a kocsija meg a sofőrje miatt fájt a feje. Szüksége volt az autóra, és Moszkvában úgy van rendjén, hogy egy külföldinek orosz sofőrje legyen. A tetejébe nem is néznék jó szemmel, ha másik sofőrt keresne. Mégis szerfelett bosszantotta a következő: a sofőrje nagyon jól elvitte őt mindenhová, de amikor éppen nem vitte, bárkit szívesen fuvarozott, akinek megért száz rubelt egy rövid út. Kezdett is szépen tollasodni a sofőr, míg a kocsin csak szaporodtak a horpadások. És nem volt mit tenni, mert ha panasszal él a tudósító, a sofőr duzzogni fog, és amikor duzzog a sofőr, mindig elromlik valami az autón, és amikor elromlik rajta valami, két-három hetet is képes a javítóműhelyben rostokolni. Célszerűbbnek látszott tehát megőrizni a sofőr elégedettségét, ha azt akarja, hogy a saját kocsiján furikázhasson. Próbálkozott már más sofőrökkel is, de mindig ugyanaz történt. A sofőrkérdés néhány esetben nevetségessé fajul. Ed Gilmore sofőrjének van egy sofőrje, aki munkába viszi.

Nem tudtuk, hihetünk-e egészen ezeknek a történeteknek, míg egy nap, amikor valaki egy egész buszt adott bérbe nekünk, minden kételyünk eloszlott. Gyorsan kellett a repülőtérről a városba érnünk, és nem volt más választásunk, mint a busz. Négyszáz rubelünkbe került a fuvar. De pazar utazás volt: ketten egy buszban, ahol harminc ülőhely van.

Lehet, hogy nagyon gazdag és elégedett emberek a moszkvai sofőrök, de szükség van rájuk, mert a külföldiek igen nehezen szerezhetnek jogosítványt. Az egyik tudósító megpróbálta, de arra a kérdésre, hogy „Mi nem való egy gépkocsira?”, bizony nem tudott válaszolni. Sok minden eszébe jutott, ami egy kocsira nem való, végül kísérletet tett az egyikkel, de tévedett. A helyes válasz „a sár” lett volna.

Aznap este megnéztük a követségen a *Kék rapszódia* című amerikai filmet. Láttuk már, de ez a változat sokkal szórakoztatóbb volt, mert összekeveredtek a tekercsek, és azzal kezdődött a film, hogy mindenki meg volt halva; aztán

fokozatosan életre keltek, úgyhogy a film végére George Gershwin kisfiú lett. Így sokkal jobban tetszett nekünk.

Capa állandóan olyan helynek használta a szállodai ablakot, ahonnan az utcán járó-kelő embereket fényképezheti. És gépére szerelt hosszú objektívjével lesben állt a függöny mögött, hogy a kellő pillanatban lefotózza az esőben gyalogló embereket, portrét készítsen a szemközti kis bolt vásárlóiról. És közben, gépüket egymásra kattintgatva, tovább párbajoztak, Capa meg a túloldali javítóműhely fényképésze.

Jó ideje egyikünk sem kapott hírt otthonról. Levelünk sem érkezett, elhatároztuk hát, hogy telefonálunk New Yorkba. De ez annyira bonyolult volt, hogy végül lemondtunk róla. Csak akkor telefonálhat az ember New Yorkba, ha a hívás ára, odahaza és dollárban, rákerül a megfelelő orosz számlára. Vagyis meg kellene táviratoznunk New Yorkba valakinek, hogy pontosan mikor és pontosan milyen hosszan kívánunk beszélgetni. Miután ebből kiszámítják a hívás költségét, és befizetik a New York-i számlára, végre telefonálhatunk Moszkvából. De mert mindez egy hetet, tíz napot is igényelt volna, úgy döntöttünk, mégis az a legegyszerűbb, ha tovább írjuk a leveleket, és reménykedünk, hogy előbb-utóbb kapni is fogunk.

Amikor végre tényleg jönni kezdtek a levelek, láttuk, hogy legalább tíz nap, de akár három hét is beletelhet, míg New Yorkból Moszkvába érnek. Nem tudjuk, miért tart ilyen sokáig, hiszen New Yorktól Stockholmig két nap az út, a többi Stockholm és Moszkva között telik el. Ez a késedelmes kézbesítés persze fokozza a külföldinek azt az érzését, hogy egészen magára maradt, el van vágva a világtól.

El-eltöprengtünk a sorsunkon, hiszen már egy hete Moszkvában voltunk, és az engedélyünk, hogy elhagyhatjuk a várost, még nem érkezett meg. Ha ez így megy tovább, merengtünk, akár az egész nyarat várakozással tölthetjük, ám ekkor egyszerre csak megjöttek az engedélyek, máris indulhattunk.

Sweet Joe Newman koktélpartival búcsúztatott minket, amely jól belenyúlt az éjszakába. Úgy terveztük, a hajnali géppel Kijevbe utazunk. A koktélpartitól jó hangulatba kerültünk, és így voltak ezzel még vagy ötvenen.

Rá kellett jönnünk, hogy a Szovjetunióban való utazgatásnak van egy nagy nehézsége. Nem lehet ugyanis Kijevből Sztálingrádba vagy Sztálingrádból Sztalinóba[21] utazni. Minden alkalommal vissza kell jönni Moszkvába, és innen indulni az új helyre, mert a közlekedés küllőszerűen van megszervezve, és Moszkva a kerék közepe; az utak pedig annyira megsínylették a háborút, hogy oldalirányban szinte lehetetlen közlekedni rajtuk, ráadásul sokkal több időnket emésztené föl, mint amennyi van. További nehézség, hogy csak nappal repülnek a gépek, nincsenek éjszakai járatok, így sok gép kora hajnalban indul. Sweet Joe koktélpartija után különösen korainak éreztük az indulást.

4

Sweet Lana nem jöhetett velünk Kijevbe. Helyette Csmarszkij, egy rokonszenves kis fiatalember lett a tolmácsunk és kísérőnk. Csmarszkij amerikai irodalmat hallgatott, és erősen könyvízű, egyetemi angolt beszélt. Capa, mint mindig, most sem feszélyezte magát, kedvtelve játszadozott kísérőnk nevével.

Csmarszkij újra meg újra kijavította: – Mr. Capa, a nevem Csmarszkij, nem Csumarszkij.

Mire Capa így válaszolt: – Rendben van, Mr. Csomarszkij.

– Nem, Mr. Capa, nem Csumarszkij, nem is Csomarszkij, hanem Csmarszkij!

És ez így ment tovább, Capa nagyon élvezte, s mindennap új változattal tudott előrukkolni. Kicsit idegesítette Csmarszkijt, ahogyan beszélünk, az általunk használt furcsa amerikai halandzsa. Egy darabig követni próbálta, de végül föladta, már oda sem figyelt. Előfordult, hogy meghiúsult, amit számunkra tervezett – nem jött el a megrendelt kocsi, nem szállt fel a repülő. Ekkor adtuk neki a Kremlin-gremlin[22] nevet. – Mi az, hogy gremlin? – tudakolta.

Részletesen elmagyaráztuk neki a gremlinek eredetét, szokásaikat, és első felbukkanásukat a brit légierőnél. Hogy képesek a levegőben leállítani egy repülőgép motorját, megfagyasztani a szárnyát, eldugítani benne az üzemanyagcsöveket. Csmarszkij nagyon figyelmesen végighallgatott, majd egyik ujját fölemelve kijelentette:

– Mi, itt a Szovjetunióban, nem hiszünk a szellemekben. Talán túlzásba vittük az ugratást. Remélem, nem sértettük meg az érzéseit.

Létezik valami, amit sosem tudhat az ember, s ez nem más, mint hogy mikor indul a gépe. Képtelenség előre megtudakolni. Annyi persze biztosra vehető, hogy valamikor korán reggel. Ugyancsak biztos, hogy tanácsos órákkal korábban kimenni a repülőtérre. Minden utazásnál pirkadat előtt, hűvös sötétben kell odaérni, aztán leül az ember, és hosszú órákon át teát kortyolgat, egészen a gép indulásáig. Hajnali háromkor ébresztettek a szállodában, ami kifejezetten rosszul esett, mivel késő éjjelig Sweet Joe koktélpartiján mulattunk, és simán át tudtunk volna aludni tizenkét órát, de így be kellett érnünk egyórányi pihenéssel. Bedobáltuk a felszerelést a csomagtartóba, és a kihalt utcákon át elhagytuk a várost. Irány a repülőtér.

Ekkor figyeltünk meg valamit, amit aztán később is lépten-nyomon tapasztalhattunk. A szovjet sofőrök felgyorsítják a kocsijukat, aztán kiveszik a sebességből, és üresben gurulnak. Minden dombtetőt, emelkedőt kihasználnak: üresbe teszik a váltót, s már gurulnak is. Megtudtuk, hogy ezzel a technikával, amelyet minden sofőrnek el kell sajátítania, benzint lehet spórolni. A sofőr annyi benzint kap, amennyi az illetékesek számítása szerint egy bizonyos távolság megtételére elegendő, úgy kell tehát igyekeznie, hogy valóban el is érje az úti célt. Következésképp minden lehetséges trükköt bevet, hogy elég legyen a benzinje. Ez is annak a roppant könyvelési rendszernek a része, ami a Szovjetunió. Hasonlít a vendéglői iktatósdihoz. Hogy eközben mennyit kopik a kuplung meg a sebességváltó, azt nem veszik figyelembe, ráadásul a megtakarított benzin csak elenyésző mennyiségű lehet. Mi idegtépőnek találtuk ezt a gyakorlatot. Felgyorsul az autó, megy vagy százzal, majd hirtelen üresbe teszi a sofőr, és gurulunk, míg vánszorgássá nem lassul a tempó. Akkor ismét felgyorsulunk száz köré, majd gurulunk megint.

Minthogy az összes gép korán reggel indul, és nem sokkal éjfél után már gyülekezni kezdenek az utasok, még meg sem virradt, a moszkvai repülőtér már tele volt emberekkel. Mindenféle öltözéket lehet itt látni. Némelyek prémeket viselnek, így védekezve a célállomás, a Fehér-tenger vagy a fagyos Észak-Szibéria sarki hidege ellen; mások könnyű öltözékben utaznak, mert a Fekete-tenger környékének szubtrópusi övezetében az is elegendő. Moszkvától határányi repülőútra a világ szinte minden klímája megtalálható.

A VOKSZ vendégeként megtehettük, hogy a nyilvános váróteremből átmegyünk a különváróba, ahol ebédlőasztal, néhány heverő és kényelmes fotelok vártak. És ott, egy festett Sztálin zord tekintete alatt ittuk az erős teát, amíg beszállásra nem szólítottak.

A falon lógó nagyméretű olajfestmény katonai egyenruhában, összes érdemrendjével felszerelkezve ábrázolta Sztálint. Rengeteg kitüntetése volt: nyakában a Szovjet Szocialista Munkaérdemrend legmagasabb fokozata, az Arany Csillag. Bal mellén, fölül, a létező legáhítottabb kitüntetés, a Szovjetunió Hősének Arany Csillaga, amely megfelel a mi Kongresszusi Érdemérmünknek. Alatta hadjáratokban szerzett kitüntetések sora mutatja, mi mindenben vett részt. Jobb mellén pedig arany és vörös zománccsillagok nagy számban. Szalagok helyett, amilyeneket a mi kitüntetettjeink hordanak, a szovjet hadsereg minden nagy csata után – Sztálingrád, Moszkva, Rosztov, és így tovább – éremmel jutalmazta a hőseit, és Sztálinnak persze mindegyikből van. A szovjet hadsereg főparancsnokaként minden ütközetet ő irányított.

Ejtsünk itt szót valamiről, ami többnyire eléggé zavarja az amerikaiakat. A Szovjetunióban semmi sem történhet Sztálin gipsz-, bronz-, festett vagy

hímzett szemének látókörén kívül. Képmása nemcsak minden múzeumban, hanem minden múzeum minden termében ott lóg. Szobra ott áll minden középület előtt. Mellszobra repülőterek, vasútállomások, buszpályaudvarok bejáratánál díszeleg. Mellszobrai láthatók iskolai osztálytermekben is, és festett portréja gyakran közvetlenül a szobor mögött foglal helyet. Parkokban gipszpadon ül, és problémákat vitat meg Leninnel. Arcát leányujjak hímezik kelmékre iskolai foglalkozásokon. Az áruházak milliószám értékesítik a képét, amelyből minden háztartásban legalább egy darab található. Sztálin megfestése, megformálása, kiöntése, ötvözése és hímzése minden bizonnyal az egyik legvirágzóbb iparág a Szovjetunióban. Mindenhol ott van, és mindent lát.

Az amerikaiak gyűlölik az egyszemélyes hatalmat, félnek tőle, s ha létre is jön, nem tűrik meg sokáig, így hát az ő szemükben csakis ijesztő, sőt visszataszító lehet ez a jelenség. Állami ünnepeken az esztelenségig nőnek a Sztálin-képek. Akár nyolc emelet magasak és tizenöt méter szélesek is lehetnek. És a középületekre egytől egyig irdatlan méretű Sztálin-portrét festenek.

Faggattuk erről az oroszokat, és sokféle választ kaptunk. Az egyik magyarázat szerint az orosz nép megszokta, hogy mindenhol a cár és a cári család képmásait látja maga körül, így amikor megdöntötték a cári hatalmat, a népnek kellett helyettük valami más. Mások az ikonban vélték megtalálni az orosz lélek lényegi kifejeződését, és Sztálin képi kultuszát is egyfajta ikonnak értelmezték. A harmadik elképzelés szerint az oroszok annyira szeretik Sztálint, hogy azt akarják, legyen mindig és mindenhol jelen. A negyedik úgy

tartja, hogy Sztálin maga egyáltalán nem rajong ezért a gyakorlatért, már kérte is, hogy szüntessék be. Nekünk persze szöget ütött a fejünkbe, hogy ha Sztálin berzenkedése minden egyebet képes kiirtani, ebből miért van mégis egyre több. Bármint legyen, a Szovjetunióban egyetlen pillanatot sem tölthet el emberfia úgy, hogy ne érezné magán Sztálin derűs, tűnődő vagy éppen szigorú pillantását. Olyasmi ez, amivel egy amerikai képtelen érzelmileg azonosulni. Más képek, más szobrok is vannak. És a vezetők fényképeinek és portréinak mérete alapján nagyjából megmondható, mennyire állnak közel Sztálinhoz. Így például 1936-ban a második legnagyobb kép Vorosilovot ábrázolta, míg most kivétel nélkül Molotov képmása volt Sztáliné után a legnagyobb.

Négy csésze erős tea után végre a mi gépünk utasait szólították, fogtuk hát rengeteg holminkat, és elkezdtük a beszállást. Ez is egy öreg C-47-es volt. Az utasok a folyosón helyezték el a csomagjukat. Mindenki vitt magával ennivalót, barna kenyeret, almát, kolbászt, sajtot, füstölt szalonnát. Itt az embereknél mindig van ennivaló, és beláttuk, hogy ez nagyon jó ötlet. Elég egy barna rozskenyér a táskában, és két napra le van tudva az evés gondja, ha a tervezettnél netán hosszabbra nyúlna a repülőút. Ezúttal sem működött a szellőzőrendszer, így amint becsukták az ajtót, fülledtté vált az utastér. Különös, élesztőre emlékeztető szag terjengett benne, jó ideig törtem a fejem, vajon mitől. Végül rájöttem. Az elfogyasztott barna rozskenyérnek volt ilyen szaga az emberek leheletében. És amikor később mi is ettünk ilyen kenyeret, hozzászoktunk, és már nem éreztük a szagot.

Capa gondoskodott könyvekről az útra – akkor még nem tudtam, honnan szerezte őket. De később kiderült, hogy Capa könyvtolvaj. Ő ezt kölcsönzésnek hívja. Könnyedén zsebre vág egy könyvet, és ha rajtakapják, azt mondja:

– Visszaadom, csak kölcsönveszem, csak el akarom olvasni. Az ilyen könyv ritkán kerül meg.

Capa Ed Gilmore-ral bánt el a legcsúnyábban. A moszkvai tudósítók nagy becsben tartják a könyveket, és ha érkezik egy krimikből vagy modern regényekből álló szállítmány, az számukra ünnep és boldogság. Ed Gilmore éppen akkor kapott egy új Ellery Queent[23]. Már az ötödik fejezetnél tartott, amikor meglátogattuk; míg velünk beszélgetett, gyanútlanul félretette a könyvet. Távozásunk után szerette volna tovább olvasni, de hiába kereste – Capa kölcsönvette. Ha Ed gyönyörű feleségét, Tamarát vette volna kölcsön vagy lopta volna el, az fájdalmasabban rázza meg Edet, dühösebb azonban aligha lehetett volna. És azt hiszem, a mai napig sem érti, hogyan juthatott ki a lakásból az az Ellery Queen. Capa persze hallotta, milyen rettenetes haragra gerjedt Gilmore, és egy darabig nem szorgalmazta az újabb találkozást. A moszkvai tudósítók körében kialakult egyfajta becsületkódex, olyasmi, mint a

vadnyugaton, csak ott lovakra vonatkozik, és e becsületkódex már-már lincseléssel büntetné azt – különösen télidőben –, aki ellopja a másik ember könyvét. De Capa soha nem tanult, és soha nem tért jó útra. Amíg Oroszországban voltunk, mindvégig lopott könyveket. Szokott nőket és cigarettát is lopni, de azt könnyebben megbocsátják neki.

Próbáltunk olvasni a gépen, de gyorsan elnyomott bennünket az álom. Arra ébredtünk, hogy Ukrajna kiterjedt gabonaföldjei fölött repülünk, melyek olyan laposak, mint Amerika közép-nyugati alföldjei, ás csaknem annyira termékenyek is. Alattunk Európa roppant kenyereskosara, ez az évszázadokon át irigyelt, áhított föld, búzától, rozstól sárgálló, végtelen mezők, rajtuk a részben már learatott gabona, míg máshol még javában folyt az aratás. Sehol egy domb, még egy bucka sem. Az egyenletes síkság a töretlen szemhatárig ért. És patakok, folyók kígyóztak, kanyarogtak rajta.

A falvak határában, ahol harcok folytak, zegzugos lövészárkok, robbanások mély gödrei. Sokfelé tető nélküli házak, kiégett épületek fekete foltja.

Úgy tetszett, vég nélkül szállunk a lapos sík fölött. Aztán mégis elértük a Dnyepert, és megláttuk Kijevet a folyó fölé emelkedő sziklás magaslaton, mely az egyetlen kissé kiemelkedő domborzati képződmény, amerre csak ellát a szem. Elrepültünk a romos város fölött, és valahol a szélén landoltunk.

Mindenki azt mondta, amint kikerülünk Moszkvából, más lesz a légkör, enyhül a szigorúság, megszűnik a feszültség. És ez igaznak bizonyult. A repülőtéren az ukrajnai VOKSZ emberei vártak. Nevetős, jókedvű emberek. Sokkal vidámabbak, oldottabbak, mint azok, akikkel Moszkvában találkoztunk. Nyíltak, szívélyesek voltak. Nagy termetűek, csaknem mind szőkék, szürke szeműek. Autóval vittek be minket Kijevbe.

Valamikor nagyon szép város lehetett. Sokkal öregebb, mint Moszkva. Minden orosz városok anyja. A Dnyeper mellé, dombtetőre épült, és messze leér a síkságra. Kolostorai, erődjei, templomai a 11. századból valók. Egykor a cárok kedvelt üdülőhelye volt, ide építették nyári palotáikat. Középületeit Oroszország-szerte ismerték. Vallási központ is volt Kijev. De most félig romba dőlve áll. Itt megmutatták a németek, mire képesek. Minden középületet, minden könyvtárat, minden színházat, még az állandó cirkuszt is elpusztították, nem lőfegyverrel, nem harccal, hanem tűzzel és dinamittal. Kijev egyeteme kiégve, bedőlt falakkal áll, iskolái romokban hevernek. Nem harc volt ez, hanem esztelen pusztítás, amelynek áldozatul esett a város minden létező kulturális intézménye és ezer év alatt emelt sok szép épületének java része. Alapos munkát végzett itt a német kultúra. És német hadifoglyok segítenek eltakarítani az általuk előidézett káoszt, ami azt mutatja, hogy mégis van igazság a világon, ha kevés is.

Ukrán kísérőnk, a hatalmas termetű Alekszisz Poltarazkij sántított egy kicsit, mert Sztálingrádnál megsebesült. Maga is író, jól beszél angolul, melegszívű, barátságos ember, a humorérzéke remek.

A hotelbe menet – mint minden idegen – mi is megfigyeltük, milyen csinosak a többnyire szőke, formás, nőies alakú ukrán lányok. Légiesen, ringó léptekkel járnak, és könnyen mosolyognak. Bár nem öltöznek jobban, mint a moszkvai nők, mintha elegánsabban viselnék a ruháikat.

Kijevben roppant nagy pusztítást végzett a háború, míg Moszkvát viszonylag megkímélte, a kijeviek mégsem látszottak olyan halálosan elcsigázottnak, mint a moszkvaiak. Nem jártak vánszorogva, kihúzták magukat, nevettek az utcán. Ez persze lehet nemzeti vonás is, hiszen az ukrán más, mint az orosz; külön szláv nép. És bár az ukránok többsége ért és olvas oroszul, más, önálló nyelvet beszélnek, amely közelebb áll a délszláv nyelvekhez, mint az oroszhoz. Sok – főleg gazdálkodással kapcsolatos – szavuk ugyanaz, mint a magyarban, más szavaikat pedig előbb megtalálni a cseh, mint az orosz nyelvben.

Az Inturiszt szállodájában pazar ebéden láttak vendégül ukrán házigazdáink. Volt ott érett, friss paradicsom és uborka, pácolt apróhal, öblös tálkákban kaviár, és persze vodka. Ettünk olajban sült dnyeperi halacskákat és ukrajnai füvektől fűszeres, illatos marhasültet. Volt grúz vörösbor és ízletes ukrán kolbász.

Jó érzés volt, hogy ezek az emberek barátsággal közelednek hozzánk. Ebéd közben maguk is jót mulatva meséltek egy amerikai vendégről, aki valamilyen nemzetközi bizottsággal járt náluk. Ez az ember aztán hazament, mondták, és írt egy sor cikket, meg egy könyvet is Ukrajnáról. Azért szórakoztatta őket annyira az eset, mert mint kiderült, az illető bizony nem sokat tudott az országról. Csak nagy ritkán hagyta el a szállodai szobáját, szinte semmit sem látott, ezzel az erővel akár úgy is megírhatta volna a könyvét, hogy Amerikában marad. Ukrán vendéglátóink szerint a könyv tele van pontatlanságokkal, és ezt még a szerző főnöke is elismerte egy nekik írt levélben. Leginkább attól tartanak, hogy Amerikában hitelt adhatnak egy ilyen embernek, mivelhogy ukránszakértőnek tekintik. És nagy kacagás közepette mesélték el, hogy egyik este, amikor ez az amerikai éppen vacsorázott, a hotel közelében ropogva durrant néhányat egy autómotor, mire ő felpattant, és kiabálni kezdett: – A bolsevikok lövik a hadifoglyokat!

És talán még ma is ezt hiszi, tették hozzá az ukránok.

Délután egy szép parkban sétáltunk, mely a Dnyeper fölé magasodó sziklát szegélyezi. Hatalmas fák állnak benne és új szabadtéri zenepódiumok, mert a németek fölgyújtották a régieket, sőt van egy új stadion is. És a fák között láttuk a város védőinek zöld sírhalmait, és a rajtuk nyíló, piros virágokat. A kis nézőtereken sűrű padsorok várták a látogatókat.

Odalent a szikla lábánál kanyarog a folyó, a túloldali homokos parton emberek sütkéreznek, fürdenek. A távolban lapos, romokkal borított síkvidék, ahol minden elpusztult a városért folyó harcban, csak itt-ott meredeznek faldarabok a törmelékben és a feketeségben. Errefelé nyomult be a visszatérő Vörös Hadsereg, hogy felszabadítsa a várost a német megszállás alól.

A parkban éppen játszott egy zenekar, sok gyerek ült a padokon, hallgatták a zenét. A folyón vitorlások, kis gőzösök jöttek-mentek, emberek úszkáltak a vízben.

Gyaloghídon mentünk át egy út fölött, amelynek a túloldalán buszmegálló volt. És erről a hídról lenézve egy olyan harcias női megnyilvánulásnak lettem szemtanúja, amilyet hosszú idő óta nem láttam. A Szovjetunióban tudniillik kérlelhetetlenül szigorúak a sorban állás szabályai. Mindenkinek sorba kell állnia, ha buszra vagy villamosra akar szállni. Csak terhes nők, kisgyermekes anyák, nagyon öreg emberek és rokkantak képeznek kivételt, nekik nem kell beállniuk a sorba. Őket előre engedik. De mindenki másnak a sorban a helye. Úgy látszik, ebben a buszmegállóban előretolakodott egy férfi, egy asszony pedig feldühödve kiabált vele, hogy álljon vissza a sorba. A férfi azonban konokul kitartott, sőt felszállt, mire a nő utána vetette magát, lerángatta a buszról, és visszalökdöste oda, ahol a férfi előzőleg állt. Rettenetesen fel volt háborodva, a többi sorbanálló pedig kórusban biztatta, miközben a nő leráncigálta a rendbontót, és visszatuszkolta a helyére. Egész utunk alatt alig láttunk erőszakoskodást, ez volt az egyik. Egyébként többnyire hihetetlenül türelmesek egymással az emberek.

Aznap este a vacsoránál már nagyon fáradtak voltunk, hiszen alig aludtunk előző éjjel, úgyhogy a vodka iránti szenvedélyünk erősen megcsappant, majd el is múlt.

Házigazdáink rengeteget kérdeztek. Amerika érdekelte őket, hogy mekkora, milyen terményei vannak, és milyen politikát folytat. És kezdtünk rájönni, hogy Amerikát nagyon nehéz megmagyarázni. Sok mindent mi magunk sem

értünk. Elmagyaráztuk, hogy nálunk a kormányzás egyik alapelve, hogy a részek kölcsönösen ellenőrizzék egymást. Megpróbáltuk megmagyarázni a diktatúrától való félelmünket, hogy tartunk a túl nagy hatalommal bíró vezetőktől, ezért a kormányzati struktúránk úgy van megtervezve, hogy egy személy ne szerezhessen túl nagy hatalmat, ha pedig mégis megszerzi, ne tarthassa meg. Elismertük, hogy ettől talán lassabban működik az ország, de legalább megbízhatóan.

Kérdeztek minket bérekről és életszínvonalról, s hogy hogyan él egy dolgozó ember, van-e autója az átlagembernek, milyen házban lakik, járnak-e és milyen iskolába a gyerekei.

Aztán szóba került az atombomba, és ők kijelentették, hogy nem félnek tőle. Sztálin azt mondta, ők pedig hallgatólagosan bíznak Sztálin állításában, hogy az amerikaiak soha nem fogják háborúban használni az atombombát. De ha mégis bevetnék, jegyezte meg egyikük, csak városokat pusztíthatnának el vele.

– A városaink már úgyis le vannak rombolva – tette hozzá. – Mit árthat még nekünk az atombomba? És ha megtámadnának, ugyanúgy megvédenénk magunkat, mint a németekkel szemben. Megvédjük magunkat a hóban, az erdőkben, a mezőkön. Persze azért szorongtak egy újabb háborútól, hiszen volt benne részük éppen elég.

– Megtámad-e minket az Egyesült Államok? – kérdezték. – Bekövetkezik-e újból még a mi életünkben, hogy meg kell védenünk az országot?

– Nem hisszük, hogy az Egyesült Államok támadást indít – feleltük. – Nem tudjuk, nekünk senki sem mond el ilyesmit, de azt gondoljuk, hogy a népünk

senkit sem akar megtámadni. Aztán mi kíváncsiskodtunk: honnan veszik, hogy Amerika megtámadhatja a Szovjetuniót?

Nos, hát az újságainkból, válaszolták. Egyik-másik lapunk másról sem ír, mint hogy meg kell támadni a Szovjetuniót. Van, aki megelőző háborút emleget. Ők úgy vélik, mondták, a megelőző háború is csak olyan, mint bármely más háború. Erre azt feleltük, szerintünk nem képviselik híven az amerikai népet azok az újságok, amelyekre vendéglátóink hivatkoznak, és azok az újságírók, akik csak a háborúról beszélnek. Nem hisszük, hogy az amerikaiak bárkivel is háborúzni kívánnának. Mint mindig, most is felvetődött egy régi-régi kérdés:

– Akkor hát az önök kormánya miért nem hallgattatja el azokat a lapokat és azokat az újságírókat, akik folyton a háborún lovagolnak?

És nekünk újból el kellett magyaráznunk, mint már annyiszor, hogy nem hiszünk a sajtószabadság korlátozásában, mert az a véleményünk, hogy többnyire úgyis győz az igazság, s hogy az ellenőrzött sajtó csak arra jó, hogy föld alatt, titokban terjedjenek tovább a rossz dolgok. Inkább beszéljék magukat halálra ezek az emberek, éljenek a nyilvánossággal, írják csak magukat halálra, mert ha befognánk a szájukat, akkor titokban és sötétben mérgeznék tovább a közvéleményt, ami sokkal rosszabb.

A szovjetek sok tekintetben alaposan félre vannak tájékoztatva Amerikáról, hiszen náluk is virágzik a tisztességtelen botrányújságírás. Külföldi tudósítóiknak gyakran igen gyérek az ismereteik arról, amiről írnak, mások pedig a papíron élik ki harci szenvedélyüket.

Majd leragadt a szemünk, s annyira el voltunk csigázva, hogy végül némi szabadkozás közepette búcsút vettünk vendéglátóinktól, és elmentünk lefeküdni. Sokat gyalogoltunk aznap, nemrég eltört, frissen összeforrt térdem pokolian fájt. Hátul olyan kemény görcsbe álltak a lábizmaim, mintha kötél feszülne ott. Alig tudtam ráállni. Utáltam, de le kellett feküdnöm.

Elalvás előtt még beszélgettünk egy kicsit. Ha kitörne a háború Oroszország és az Egyesült Államok között, ezek az emberek minket tartanának a főgonosznak. A propaganda teszi-e, a félelem, vagy valami más, de mi leszünk a hibásak, ha kitör a háború. Ők csak úgy tudják elképzelni, hogy őket támadják meg, és persze félnek, mert éppen elég invázióban volt részük. Lépten-nyomon azt kérdezik: „Megtámad minket az Egyesült Államok? Bombázókkal jönnek ellenünk, hogy még jobban letarolják az országot?” És sosem fogalmaznak úgy, hogy „Bombázókat küldünk” vagy „Támadni fogunk”.

Korán ébredtem, és felkeltem, hogy befejezzem a jegyzeteimet. Annyira merev volt a lábam, hogy alig tudtam járni. Leültem az asztalhoz, amely az utcára néző ablaknál állt, és figyeltem az odalent járó-kelő embereket. Észrevettem, hogy egy fiatal rendőrnő irányítja a forgalmat; bakancsot, kék szoknyát, fehér zubbonyt, katonaövet, a fején hetyke kis sapkát viselt. Fekete-fehérre volt festve a gumibotja, és katonás eréllyel dirigálta a forgalmat. Nagyon csinos volt.

Néztem a nőket az utcán, úgy mozogtak, mint a táncosok. Könnyű léptekkel járnak, szép a testtartásuk. És sok köztük nagyon csinos. Ennek a népnek azért kellett elszenvednie annyi pusztítást, mert dúsak, termékenyek a földjei, melyeket minden hódító megirigyelt. Ha New Yorktól Kansasig teljesen letarolnák az Egyesült Államokat, akkor nagyjából képet alkothatnánk róla, mekkora területen dúlt Ukrajnában a háború. Ha odaveszne hatmillió ember, a népesség 15 százaléka, akkor lenne fogalmunk az Ukrajna által elszenvedett emberveszteségről, és az elesett katonákat még nem is számoltuk. Katonákkal együtt sokkal több az áldozat, de a 45 millió civilből hatmilliót ugyancsak a háború ölt meg. Egyes bányákat soha nem fognak megnyitni, mert a németek ezerszám dobtak holtesteket a tárnákba. Ukrajnában minden gépet tönkretettek vagy elvittek, úgyhogy amíg nem gyártanak új gépeket, mindent kézzel kell csinálni. A romos város minden kövét, minden tégláját kézzel kell fölemelni és elhordani, mert nincsenek buldózerek. És miközben építenek, élelmiszert is kell termelniük, hiszen Ukrajna az ország hatalmas éléstára. Aratáskor nincs pihenőnap, mondják, és most éppen aratnak. A gazdaságokban ilyenkor nincs vasárnap, sem szabadnap.

Roppant munka áll előttük. Az újjáépítendő épületeket először le kell bontani. Az a munka, amit a buldózer néhány nap alatt elvégezne, kézi erővel hetekig tart, de buldózerek még nincsenek. És mindent újra kell építeni. Méghozzá gyorsan.

Jártunk a romba dőlt, feldúlt városközpontban, és láttuk azt az utcasarkot, ahol a háború után felkötötték a német szadistákat. A múzeumban megnéztük az új város terveit. Ismételten megtapasztaltuk, hogy az oroszok a reményből élnek, abból a reményből táplálkoznak, hogy holnap jobb lesz, mint ma. Láthattuk itt az új város gipszmakettjét. Pazar, mesés város lesz fehér márványból, klasszikus vonalú, hatalmas épületek állnak majd benne, és az oszlopokat, kupolákat, boltíveket és óriási emlékműveket mind-mind fehér márványból fogják kifaragni. A jövő városának gipszmakettje a terem jelentős részét elfoglalta. A múzeumigazgató megmutatta, hol fognak állni a legfontosabb középületek. Ez lesz a Tanácspalota, ez pedig a múzeum – mindig a múzeum.

Capa szerint az oroszok szemében templom a múzeum. Nagy épületekre, díszes megoldásokra vágynak. Szeretik a fényűzést. Moszkvában, ahol semmi értelme felhőkarcolókat építeni, mert csaknem korlátlanul van hely és egyenletes a terep, New York-i stílusú felhőkarcolókat terveznek, holott nincs rá szükség, mint New Yorkban. Lassan, hangyaszorgalommal és kitartással fogják felépíteni ezeket a városokat. De most még romokon botorkálva, elpusztult, összedőlt épületek között jönnek el a látogatók, férfiak, nők, még gyerekek is, hogy megnézzék a múzeumban a jövő gipszvárosát. Oroszországban mindig a jövőre gondolnak. A jövő évi termésre, a tíz év múlva várható kényelemre, a ruhákra, amelyek nemsokára elkészülnek. Ha van nép, amely a reményből meríti az erejét, az orosz az.

A kis gipszvárostól, amely annyira új, hogy még el sem készült, a dombtetőn álló régi kolostorba[24] mentünk. Valamikor[25] az orosz ortodox egyház központja, az egyik legrégibb vallási épületegyüttes volt Oroszországban. Pompás falfestményei a 12. századból származnak. De aztán megjöttek a németek, és a kolostorból műkincsraktár lett, oda zsúfolták össze azt a rengeteg értéket, amit a világ minden sarkából összelopkodtak. És amikor már nem tudtak többet lopni, és el kellett hagyniuk a várost, akkor felrobbantották[26] a kolostorépületeket, hogy így leplezzék a lopást. Most óriási kőhalom van a helyén, beroskadt kupolák, leomlott falak, amelyeken itt-ott felsejlik egy falfestmény. Nem fogják újjáépíteni, mert nem lehet. Évszázadok munkája hozta létre, de most vége, nincs többé. Udvarait már fölverte a pusztulás

nyomában sarjadó fű. Egy félig összedőlt kápolna lerombolt oltára előtt rongyos nőalakot láttunk: arcra borulva feküdt a földön. És a nyitott kapun át, ahol egykor csak a cár és a családja léphetett be, most egy riadt tekintetű, zavart elméjű asszony közeledett, mormogva, gépiesen hányva magára a keresztet.

A kolostor egy része még áll, így az a kápolna is, ahol évszázadokig kizárólag a cár és a nemesek imádkozhattak. A sűrűn festett falfelületek sötét, komor hangulatot árasztanak. Külön faragott széke volt minden nemesúrnak, mert itt csupán a kiválasztottak gyakorolhatták a vallásukat, és nem esett nehezünkre elképzelni ezeket a régi nemeseket, amint komoran töprengve ülnek, és a nemes jövőre meg a nemes mennyországra koncentrálnak, az ő mennyországukra, mely ugyanolyan komor lehetett, mint ez a tömjénfüsttől fekete mennyezetű templom, ahol csak itt-ott csillannak meg az arany levéldíszek. – Minden jó templom komor – jegyezte meg Capa. – Éppen a komorság teszi a jó templomot.

Kijevben van egy öregebb templom is, a világ egyik legöregebbje, és még ma is áll, alighanem azért, mert nincs benne semmi értékes és ellopható, úgyhogy a németek békén hagyták. Ugyanolyan fenségesen komor, sötét hely, mint a másik.

Egy kis oldalkápolnában, kicsi, házformájú márványszarkofágban nyugszik Bölcs Jaroszláv teste. A hagyomány úgy tartja, hogy Jaroszlávot baleset érte egy csatában, és a lábát törte. Csaknem ezer évig feküdt a kicsi, házformájú szarkofágban, amit nemrég felnyitottak, és a koporsóban talált csontváznak tényleg el volt törve a lába, úgyhogy mindenki nagyon örült, hiszen ezek szerint valóban Bölcs Jaroszláv teste volt az. A komor templomoktól mi is elkomorultunk.

Ebédnél Mr. Poltarazkij a háborúról, a németekről, a sok ezer meggyilkolt emberről beszélt. Kijevnek persze nem újdonság a háború. Az első tatár támadásoktól kezdve évszázadok óta háborúk dúltak itt. De nincs az a vad törzs, nincs az a megszálló, aki képes lett volna olyan esztelen, kiszámított gonoszságra, mint a németek. Kegyetlen, dühöngő suhancok módjára tarolták le az országot. És most, még mindig régi egyenruhájukat hordva, hosszú sorokban vonulnak az utcán a német hadifoglyok az általuk okozott pusztítás helyszínére, eltakarítani a temérdek romot. Az ukránok rájuk sem néznek. Elfordulnak, amikor a munkába vonuló németek felbukkannak valahol. Átnéznek rajtuk, elnéznek fölöttük, nem látják őket. És talán ez a rájuk kiszabható legnagyobb büntetés.

Este színházba mentünk, és a Vihar című, 19. századi színmű előadását tekintettük meg, 19. századi stílusban. Furcsa, régimódi díszletek közt régimódi volt a színjátszás is. Különös, hogy egyáltalán műsorra tűznek ilyesmit, de ez egy ukrán darab, és ők szeretik a saját darabjaikat. Nagyon szép színésznő játszotta a főszerepet. Elismert, nagy tekintélyű művésznő, kicsit hasonlít Katherine Cornellre. A darab egy fiatalasszonyról szól, aki zsarnokoskodó orosz anyósa árnyékában él, és beleszeret egy költőbe. Kiszökik a kertbe, hogy ott találkozzék a szerelmével, miközben persze még mindig egy másik férfi felesége. Amennyire mi láttuk, semmi más nem történt a kertben, azon kívül, hogy ez a fiatal hölgy rengeteget beszélt, és egyszer megengedte, hogy a költő megcsókolja az ujjait, persze csak a hegyüket, de úgy látszik, már ez is nagy bűn volt, mert szegény teremtés a templomban gyónta meg, majd a Volgába vetette magát, és megfulladt. Ezt túl súlyos büntetésnek találtuk csak azért, mert megcsókolták az ujjai hegyét. Másodlagos

cselekménye is volt a darabnak. A szobalány komikus párhuzamot alkotott úrnője tragédiájával. Az ő szerelmese nem költő, hanem egy bugris fajankó volt. A közönség imádta ezt az ízig-vérig hagyományos színdarabot. Fél óráig tartott, amíg átrendezték a díszletet, úgyhogy jócskán elmúlt éjfél, mire a női főszereplő végre a folyóba vetette magát. Különösnek találtuk, hogy a közönség, ezek az emberek, akik láttak igazi tragédiákat, a megszállás, a halál, a pusztítás tragédiáját, ennyire meg tudtak hatódni egy nő sorsán, aki hagyta, hogy a kertben megcsókolják az ujjait.

Másnap esett, és Capa ilyenkor úgy érzi, az esővel őt bünteti az ég, mert amikor esik, nem tud fényképezni. Tájszólásban, valamint négyöt nyelven átkozta az időjárást. Capa különben is ideges fotós. Hol nincs elég fény, hol meg túl sok a fény. Máskor rosszul hívják elő a filmjeit, rosszak a papírképek, elromlott a fényképezőgép. Egyfolytában idegeskedik. De amikor esik, az személyes sértés, melyet egyenesen neki címez az Úr. Úgyhogy föl-alá mászkált a szobában, míg az idegeimre nem ment, és meg nem akartam ölni, akkor aztán fogta magát, és elment hajat vágatni – ukrán módra, bilifrizurásra.

Este cirkuszba mentünk. Minden orosz városban, méretétől függetlenül, van állandó cirkusz, kőépületben. De a németek persze a kijevi cirkuszt is felgyújtották, úgyhogy a mai napig sátorban működik, mégis a város egyik legnépszerűbb létesítménye. Jó helyeket kaptunk, és Capának engedélyezték a fényképezést, úgyhogy viszonylag jó kedvében volt. A cirkusz egyébként hasonlított a mieinkre, egy porondja volt, körben a széksorok.

Akrobaták kezdték a műsort. Amikor odafönt a trapézon egyensúlyoztak, kampóval kötél volt erősítve az övükre, nehogy kitörjék a nyakukat, vagy megsebesüljenek, ha le találnának esni, mert, mint orosz házigazdánk megjegyezte, nevetséges lenne kárt tenni valakiben csak azért, hogy jobban borzongjon a közönség.

Csinos hölgyek és gáláns urak pörögtek, forogtak a magasban, köteleken és trapézokon. Aztán kutyaszámok és zsonglőrök következtek, majd idomított tigrisek, párducok és leopárdok mutatták be tudományukat a porond köré lebocsátott acélketrec mögött. A közönségnek nagyon tetszett, a cirkuszi zenekar pedig töretlenül játszotta az egyetemes cirkuszi zenét, amely sosem változik.

A bohócok voltak a legjobbak. Amikor bejöttek, észrevettük, hogy mindenki felénk pillantgat, és hamarosan rájöttünk, miért. A Szovjetunióban ma kivétel nélkül minden bohóc amerikait alakít. Nekünk egy gazdag chicagói nő jutott, és meg kell mondanom, remekbe szabott elképzelésük van az oroszoknak a gazdag chicagói nőről. Azért fürkésztek minket az emberek, mert kíváncsiak voltak, bosszant-e a szatíra, de mi tényleg nagyon mulatságosnak találtuk. És ahogy nálunk is vannak bohócok, akik hosszú fekete szakállat és a hónuk alatt bombát viselnek, és orosznak mondják magukat, úgy mondják magukat amerikainak az orosz bohócok. A közönség szívből kacagott. A gazdag chicagói nő piros selyemharisnyát, magas sarkú, strasszal borított cipőt, nevetséges, turbánszerű kalapot, rengeteg karperecet és estélyi ruhát viselt, amely leginkább hosszú, formátlan hálóingre hasonlított, és így botladozott fel-

alá a porondon, miközben csak úgy rengett a kipárnázott hasa, a férje pedig körülötte táncolt, és bohóckodott, ő ugyanis egy gazdag chicagói milliomos volt. Noha nem értettük a poénokat, nagyon mulatságosak lehettek a viccek, mert a közönség hahotázott. És úgy tetszett, határozottan meg vannak könnyebbülve, hogy nem szívtuk mellre a bohócokat. Ők pedig, miután végeztek a gazdag chicagóiakkal, rátértek Desdemona halálának sajátosan harsány és végtelenül mulatságos adaptációjára, amelyben Desdemonát nem fojtják meg, hanem kis híján agyonverik egy gumikéssel.

Remek cirkusz volt. A gyerekek, akik az első sorban ültek, tökéletesen átadták magukat a cirkuszi álmodozásnak, úgy, ahogy a gyerekek szokták. A cirkusz egész évben, állandó társulattal működik, nem vándorol, és csak rövid időre zár be nyáron.

Elállt az eső, úgyhogy cirkusz után elvittek a Riviera nevű kijevi éjszakai klubba. A dombon van a klub, teraszán táncolni lehet, körben asztalok állnak, és az egész a folyóra, az odalent elterülő síkságra néz. Kitűnő volt az étel. Ízletes saslik, és mint mindig, kaviár és grúz bor. Nagy megkönnyebbülésünkre orosz, ukrán és grúz zenét játszott a zenekar, nem pedig rossz amerikai dzsesszt. És nagyon jól játszottak.

Odajött asztalunkhoz Alekszandr Kornyejcsuk, jeles ukrán drámaíró, elbűvölő, jó humorú ember. Poltarazkijjal nekiláttak ukrán mondásokat idézni, márpedig az ukránok híresek a mondásaikról. Majdnem az lett a kedvencünk, hogy „A legjobb madár a kolbász”. Ám ekkor Kornyejcsuk egy olyan mondással rukkolt elő, amelyről azt hittem, hogy Kalifornia az őshazája. Ez a bölcsesség egy nagyevő szemszögéből jellemzi a pulykát, a következő szavakkal: „Akárhogy nézzük mint szárnyast, a pulyka sehogy sem jó: egynek túl sok, kettőnek épp nem elég.” Minden jel szerint az ukránok már évszázadok óta mondogatják ezt, én meg azt hittem, a szülővárosomban találták ki.

Tanultunk egy igazán kedvünkre való ukrán pohárköszöntőt is: „Igyunk az otthoniak örömére!” És újra meg újra koccintottunk a békére. Mindkét asztaltársunk volt katona, mindketten megsebesültek, így most a békéért ürítették a legtöbb poharat.

Aztán Kornyejcsuk, aki egyszer még Amerikában is megfordult, elszomorodva mesélte, hogy a Hyde Parkban járva Roosevelt találkozásait megörökítő képeket látott, Roosevelt és Churchill, Roosevelt és De Gaulle, de Roosevelt egyetlen képen sem volt Sztálinnal látható. Pedig, mondta Kornyejcsuk, ők ketten nemcsak találkoztak, hanem dolgoztak is együtt, akkor hát miért távolították el a Hyde Parkban kiállított fényképek közül éppen azokat, amelyek ezt tanúsítják?

Közben egyre gyorsult a zene, egyre többen perdültek táncra, színes fénynyalábok cikáztak a földön, és messze odalent megcsillantak a városi lámpák a folyó vizén.

Két orosz katona szilaj táncot járt, nagyokat dobbantva bakancsukkal, karjukat vadul lengetve; a fronton táncoltak így a háborúban. Borotvált fejük, ragyogóra fényesített bakancsuk volt. Szenvedélyesen ropták a táncparketten, a piros, zöld, kék fényű villogásban.

Vad grúz dallamot játszott a zenekar, és az egyik asztalnál egyszer csak fölállt egy lány, és táncolni kezdett. Gyönyörűen táncolt, egymagában, és amíg táncolt, senki nem ment a táncparkettre. Aztán tapsolni kezdtek az emberek a zene ritmusára, egyre többen csatlakoztak, a taps egyenletessé váló lüktetése kísérte a lány táncát. Amikor elhallgatott a zene, a lány visszament az asztalához, és nem tapsolták meg. Fellépésében nem volt semmi magamutogatás: egyszerűen csak táncolni volt kedve.

A halkabb zeneszó, a fények, odalent a békés folyó – mindez újra előcsalogatta barátainkból a háborút, mintha kísértő emlékétől sosem tudnának igazán szabadulni. Beszéltek a rettenetes hidegről Sztálingrád előtt, amikor a hóban feküdtek, és fogalmuk sem volt, mi lesz a vége. Szörnyűségekről beszéltek, amelyeket nem tudtak elfelejteni. Hogy egyik társuk frissen elesett barátja vérében melengette a kezét, hogy képes legyen meghúzni a ravaszt. Aztán egy költő jött oda az asztalunkhoz.

– Amikor a háború elérte Rosztovot, az én anyósom, aki rosztovi, kijelentette, hogy egy tapodtat se mozdul, nem fogja hátrahagyni az imádott távol-keleti szőnyegét. Mi eleinte hátráltunk, aztán végigharcoltuk a háborút, és visszafoglaltuk Rosztovot. Elmentem az anyósomhoz, meg is találtam ugyanott, a távol-keleti szőnyegével együtt. Tudják – folytatta –, amikor egy hadsereg bevonul egy városba, rengeteg baleset történik, sokan meghalnak merő tévedésből. És amikor elmentem az anyósomhoz, és ő ajtót nyitott, átsuhant az agyamon, miért is ne érhetné most őt is baleset? Mi lenne, ha véletlenül elsülne a puskám? De nem így történt – fejezte be. – És azóta is töprengek rajta, hogy miért nem.

Capa a kis pavilon tetején helyezte el a gépeit; onnan fényképezte a táncosokat, és boldog volt. A zenekar szomorú dalt játszott Kornyejcsuk egyik darabjából. Balti tengerészek dalát. Amikor vissza kellett vonulniuk, a tengerészek elsüllyesztették a hajóikat; daluk csupa szomorúság, rekviem az elsüllyedt hajókért.

5

Reggel ránéztünk a naptárra, és megállapítottuk, hogy augusztus 9-e van. Még csak kilenc napja voltunk a Szovjetunióban, de annyi benyomás ért, annyi mindent láttunk, hogy sokkal többnek éreztük.

Capa reggelente lassan, óvatosan ébred, ahogy pillangó bújik ki a gubójából. Ébredés után egy óra hosszat ül valamiféle bódult, filozofikus csöndben, álom és ébrenlét határán. Ami engem illet, igyekeztem minden módon megakadályozni, hogy ilyenkor egy könyvvel vagy újsággal elvonuljon a fürdőszobába, mert akkor legalább egy óráig ki sem jött onnan. Ezért minden reggel három csavaros kérdést találtam ki a számára, szociológiai, történelmi, filozófiai vagy biológiai kérdéseket, azzal a céllal, hogy sokkhatásszerűen tudatosítsam elméjében: új nap kezdődött.

Az első napon a következő kérdésekkel kísérleteztem: Melyik görög drámaíró vett részt a szalamiszi csatában? Hány lába van egy rovarnak? És végül: hogy hívták azt a pápát, aki szorgalmazta és összegyűjtötte a gregorián énekeket? Capa fájdalmas arckifejezéssel ugrott ki az ágyból, egy pillanatig az ablakra meredve ült, majd berohant a fürdőszobába egy orosz napilappal, amelyet nem tudott elolvasni. És másfél óráig a színét se láttam.

Két-három héten át minden reggel kérdésekkel vártam, és ő soha egyetlenegyre sem válaszolt, viszont egyre többet motyogott magában, szinte egész nap, keserűen panaszolva, hogy nem tud aludni, mert már előre retteg a másnap reggeli kérdésektől. Állításán kívül azonban semmi sem támasztotta alá ezt az álmatlanságot. Kijelentette, hogy elméjét borzadállyal töltik el a kérdéseim, s emiatt negyven, de legalábbis tíz évvel visszaesett értelmileg.

Capa még Moszkvában ellopott néhány könyvet az útra, például három bűnügyi regényt, *Makszim Gorkij jegyzetfüzeteit*, a *Hiúság vásárá*-ból. Mindezek a könyvek visszakerültek valakihez, mielőtt elhagytuk Oroszországot, de biztos vagyok benne, hogy egyik sem az eredeti tulajdonosához jutott vissza.

Ezen az augusztus 9-én Sevcsenko faluba látogattunk el. Később átkereszteltük Sevcsenko I-nek, ugyanis jártunk egy másik faluban is, amelyet szintén Sevcsenkónak hívnak, mert ugyanaz a szeretett ukrán költő[27] volt a névadója.

Néhány kilométeren át kikövezett úton haladtunk, aztán letértünk jobbra, és egy feltépett, összevissza szabdalt földúton mentünk tovább. A fenyőerdővel borított sík vidéken bizonyára elkeseredett harcok folytak. Mindenhol láthattuk nyomait. Géppuskatűz szaggatta, tépett fenyőfákat. Lövészárkokat, gépágyúállásokat, tankok lánctalpától felsértett, felhasogatott utakat, gránáttal robbantott gödröket. Itt-ott rozsdásodó katonai felszerelés maradványai, kiégett tankok, lerobbant teherautók roncsai hevertek. Védték ezt a vidéket, majd elveszítették, az ellentámadásban pedig lassan araszolgatva hódították vissza a terület minden darabkáját.

Sevcsenko I sosem tartozott az élenjáró gazdaságok közé, mert földje nem a legjobb, de a háború előtt virágzó kis falunak számított a háromszázhatvankét házával, vagyis háromszázhatvankét család lakott benne. Jól működő gazdaság volt.

A németek elvonulása után nyolc ház maradt a faluban, de még ezeknek is leégett a teteje. Az emberek szétszóródtak, sokan meghaltak, a férfiak az erdőben folytattak partizánharcot, és csak Isten a tudója, hogyan gondoskodtak magukról a gyerekek.

De a háború után az emberek visszatértek a falujukba. Új házak nőttek ki a földből, és mivel éppen aratás volt, a házakon munka előtt és munka után dolgoztak, sőt még éjjel is, lámpafénynél. Férfiak és nők együtt építgették a kis házakat. Módszerük mindenhol egyforma volt: először megcsinálták egy szobát, és abban laktak, amíg a következő el nem készült. Ukrajnában nagyon hideg a tél, ezért a következő módon építkeznek: a falak a sarkoknál egymásba csapolt, négyszögletes fagerendákból készülnek, amelyekre súlyos deszkalapokat szögeznek, majd kívül-belül vastagon bevakolják, hogy kint rekedjen a hideg.

A bejárati előtér raktárhelyiség, egyben előszoba. Innen a fehér, vakolt falú konyhába jut az ember, ahol téglából rakott kemencés tűzhely áll. Körülbelül másfél méter magas, a tetején főznek, a belsejében pedig kenyeret sütnek – lapos, barna, nagyon finom ukrán kenyeret.

A konyha mellett van a családi vagy társas együttlétre szolgáló helyiség, benne ebédlőasztal, a falon képek. Ebben a társalgóban kapnak helyet a papírvirágok, a szentképek, az elhunyt családtagok fényképei. És ugyancsak a falon láthatók az e családból származó katonák kitüntetései. Fehérek a falak, az ablakokon ablaktáblák segítenek kint tartani a téli hideget.

Ebből a szobából, a család méretétől függően, egy vagy két hálószoba nyílik. És mert ezek az emberek mindenüket elvesztették, most bármi szolgálhat ágynemű és takaró gyanánt. Szőnyeg vagy birkabőr, csak az a fontos, hogy melegítsen. Az ukránok tiszta emberek, otthonuk makulátlan.

Egyebek közt téves volt az a – még otthonról hozott – értesülésünk is, hogy a kolhozokban dolgozók barakkokban laknak. Kiderült, hogy ez nem igaz. Minden családnak háza, kertje és gyümölcsöse volt, ahol virágok nyíltak, szép nagy konyhakertek és kaptárok tartoztak hozzá. A legtöbb kert területe fél- és egy hold között mozgott. Minthogy a németek a gyümölcsfákat is elpusztították, új gyümölcsfákat ültettek – alma-, körte-, cseresznyefát.

Először a tanácsházára mentünk, ahol a termelőszövetkezet vezetője, egy háborúban fél karját vesztett férfi fogadott minket, meg a könyvelője, aki nemrég szerelt le, és még egyenruhát viselt, valamint három idősebb ember a gazdasági tanácsból. Tudjuk, hogy nagyon sok dolguk van aratáskor, mondtuk, de szeretnénk mi is a saját szemünkkel látni belőle valamennyit.

Elmondták, hogy volt azelőtt, és hogy van most. Amikor lerohanták őket a németek, hétszáz szarvasmarhájuk volt, de most minden fajtát egybevéve is csak kétszáz állatuk maradt. Egy kis benzinmotoruk és egy kis cséplőgépük van mindössze. Traktoruk nincs. Szántáskor a közeli traktorállomásról hoznak egyet. Azelőtt negyven lovuk volt, mára négy maradt.

A település ötven harcképes férfit veszített el, és másik – mindenféle korú – ötvenet, az életben maradottak között pedig nagyon sokan voltak nyomorékok és rokkantak. A gyerekek közt is akadt, akinek hiányzott a lába vagy a szeme. De a városkának borzasztó nagy szüksége volt minden munkás kézre, ezért igyekeztek mindenkinek munkát adni, olyat, amit el tud végezni. Minden hadirokkant, aki képes volt valamiféle munkára, dolgozhatott, és ettől mindannyian úgy érezték, fontosak, helyük van a gazdaság életében; nem is volt sok neurotikus a sérült emberek között. Ezek az emberek nem voltak szomorúak. Sokat nevettek, tréfáltak, énekeltek.

Valamennyi búzát, kölest és kukoricát is termesztettek a gazdaságban, de a fukar homokos talaj fő terményei az uborka, a krumpli, a paradicsom, a méz és a napraforgó voltak. Errefelé rengeteg napraforgóolajat használnak. Először az uborkaföldre mentünk, ahol nők és gyerekek szedték az uborkát. Brigádokra osztva dolgoztak, egymással versengve, hogyki tudja a legtöbb uborkát szedni. Az asszonyok sora a föld egyik szélétől a másikig ért, nevetve, énekelve, egymásnak kiáltozva haladtak előre. Hosszú szoknyát, blúzt és kendőt viseltek, és egyikükön sem volt cipő, mert a cipő még mindig túl értékes ahhoz, hogy a földeken hordják. A gyerekekre csak nadrágot adtak, kis testük barnára sült a nyári napon. A föld széle mentén halmokban állt, teherautóra várva, a leszedett

uborka. Egy Grisa nevű kisfiú, fején mocsári fűből font, csúcsos kis süveggel, odaszaladt az anyjához, és csodálkozva kiáltotta: – Hiszen ezek az amerikaiak éppen olyanok, mint mi!

Capa fényképezőgépe igazi szenzációt keltett. Az asszonyok odaodaszóltak neki, aztán megigazították a kendőjüket és a blúzukat, ahogy a világon mindenhol teszik a nők, mielőtt lefényképezik őket.

Capa kiszemelt egy rokonszenves arcú, nevetős asszonyt, hogy portrét készítsen róla. Ez az asszony volt a falu esze, csak úgy sziporkázott. – Nemcsak jó munkás vagyok – mondta –, hanem kétszeres özvegy is, úgyhogy most sok férfit ismerek, aki fél tőlem!

Azzal meglengetett egy uborkát Capa fényképezőgépe előtt.

– Talán hozzám jönne feleségül? – tudakolta erre Capa. Az asszony hátravetette a fejét, és tiszta szívből kacagott.

– Még csak az kellene! – vágott vissza. – Ha az Isten tanácskozott volna az uborkával, mielőtt megteremtette a férfit, akkor most sokkal kevesebb boldogtalan asszony lenne a világon! És az egész mező harsogva nevetett Capán.

Eleven, barátságos emberek voltak, megkóstoltatták velünk az uborkát és a paradicsomot, hogy jó-e. Az uborka nagyon fontos zöldség itt. Sósán teszik el, s az így nyert savanyúságot egész télen át eszik. Besózzák a zöld paradicsomot is, és saláta helyett fogyasztják, amikor beköszönt a hideg és a hó. Ezek mellett téli zöldség még a káposzta és a petrezselyemgyökér. És bár sokat nevettek, beszélgettek, évődtek is velünk az asszonyok, közben megállás nélkül dolgoztak, mert most jó a termés, 70 százalékkal több termett, mint tavaly; 1941 óta ez az első igazán jó, nagy reményekre jogosító év.

Innen egy virágos rétre mentünk, ahol több száz kaptár mellett, egy kis sátorban lakott a méhész. Mindent betöltő, lágy zümmögéssel dolgoztak a méhek a paradicsomi bőséget jelentő réten. A szakállas öreg elénk sietett a hálóval, amelyet az arcunkra kellett tenni. Fölvettük a maszkot, és zsebre vágtuk a kezünket. A méhek mérgesen döngicséltek körülöttünk.

Az öreg méhész kinyitotta a kaptárait, megmutatta a mézet. Harminc éve méhészkedik, mondta, és nagyon büszke rá. Igaz, évekig úgy tartott méheket, hogy nem sokat tudott róluk. De most már olvas, tanul a méhekről. És nagy-nagy kincs birtokosa, ugyanis van hat új királynője. Kaliforniából jöttek, mondta. És a leírásából arra következtettem, hogy az olasz fekete méh valamilyen kaliforniai változatáról lehet szó. A méhész nagyon boldog volt az új méheivel. Mert ezek bírni fogják a fagyot, mondta, utána pedig korábban kezdik és később fejezik be a munkát.

Aztán betessékelt minket a kis sátorba, összecsukta a sátorlapokat, majd nagy karéjokat kanyarított abból a jó, savanykás, ukrán fekete kenyérből, megkente mézzel, és azzal kínált. Kintről mély duruzsolás hallatszott. Később a méhész megint kinyitott egy kaptárai, és félelem nélkül, mint általában a méhészek, kivett belőle kétmaroknyi méhet. De minket figyelmeztetett, nehogy fedetlenül maradjon az arcunk, mert a méhek nem szeretik az idegeneket.

Innen egy búzaföldre mentünk, ahol éppen csépeltek. Szánalmasan rozoga eszközökkel dolgoztak. Egy öreg egyhengeres gázmotor hajtotta az ósdi cséplőgépet, a fúvóventilátort pedig kézi erővel működtették. És itt megint fölfigyeltünk arra, hogy milyen kevés a férfi. A nők sokkal többen voltak, mint a férfiak, és az a kevés férfi is többnyire rokkant volt. A gázmotort kezelő embernek minden ujja hiányzott az egyik kezén.

Nem sok búza termett, mert nem valami jó a föld. A gépből nagy vászonra ömlött a kicsépelt gabona. A vászon szélénél gyerekek álltak, az volt a dolguk, hogy ha csak egy szem búza is melléesik a földre, vegyék föl, és tegyék vissza, mert minden szem nagyon értékes. Egész délelőtt gyülekeztek a felhők, s most szemerkélni kezdett az eső. Az emberek szaladtak, hogy letakarják a halomba gyűlt búzát.

A férfiak vitatkoztak valamin, Poltarazkij halkan fordította nekünk. Tulajdonképpen azon vitatkoztak, hogy ki hívjon meg minket ebédre. Az egyik embernek nagyobb asztala volt, a másiknak meg épp aznap reggel sütött friss kenyeret a felesége. Egy harmadik azzal érvelt, hogy neki új a háza, nemrég készült el, vagyis ő lenne a legalkalmasabb házigazda. Úgyhogy ebben meg is állapodtak. Csakhogy ennek az embernek nem volt valami jól felszerelve a konyhája. Ezért poharat, tányért, fakanalat majd a többiek hoznak. S amikor eldöntötték, hogy ennek az embernek a házában lesz az ebéd, az ott lakó nők föltűzték a szoknyájukat, és sietve elindultak a faluba.

Amióta hazajöttünk Oroszországból, leggyakrabban a következő megjegyzést halljuk: „Hát persze, nyilván kitettek magukért; megrendezték nektek az egészet. Nem a valóságot mutatták meg.” Ebben a faluban tényleg

kitettek magukért az emberek. Ugyanúgy igyekeztek a lehető legbőkezűbben vendégül látni minket, ahogy egy kansasi farmer igyekszik, ha vendége van. Ugyanazt tették, mint hasonló helyzetben az amerikaiak, hisz nem véletlenül mondja ilyenkor az európai vendég: „Amerikában mindennap sült csirkét esznek az emberek."

Valóban megmutatták, mire képesek a vendég kedvéért. Piszkosan jöttek meg a földekről, de megfürödtek, felöltötték a legjobb ruhájukat, és a nők frissen mosott, tiszta kendőt vettek elő a ládából. Lábat mostak, cipőt húztak a ropogós, tiszta szoknyához-blúzhoz. A kislányok üvegbe tették a réten szedett virágot, és behozták a tiszta nappali szobába. És más házakból gyerekküldöttségek jöttek, vizespoharakat, tányérokat, kanalakat hoztak. Egy asszony a saját készítésű, különleges savanyúságából adott egy üveggel, és a falu minden részéből egyre érkeztek az újabb vodkásüvegek. Egy férfi egy üveg grúz pezsgőt hozott, amelyet ki tudja, miféle nagy alkalomra tartogatott.

A nők is kitettek magukért a konyhában. Harsogott a tűz az új, fehér sütőben, sültek a finom, lapos rozskenyerek, a tűzhelyen tükörtojás, és rotyogó leves, a borscs. Odakint zuhogott az eső, ezért nem is furdalt minket a lelkiismeret: úgysem tudnának dolgozni, tehát nem zavarjuk őket éppen aratáskor.

A nappali, vagyis közösségi szoba egyik sarkában Máriát és Jézust ábrázoló, aranyozott ikon állt keretben, házilag készített csipkebaldachin alatt. Amikor a németek megjelentek itt, a falubeliek bizonyára elásták ezeket a tárgyakat, az ikon ugyanis igen régi volt. Egy színezett és kinagyított fényképen a dédszülőket lehetett látni. Ez a család két fiút veszített el a háborúban, képmásuk a másik falra volt kitéve; mindketten egyenruhát viseltek, nagyon fiatalnak, nagyon komolynak és nagyon vidékinek látszottak a képen.

Férfiak érkeztek jó néhányan, mindannyian rendesen felöltözve, tisztán, megfürödve-borotválkozva, és csizmában. A földeken nem hordtak csizmát. Kislányok szaladtak az esőben, kötényük tele volt kicsi almával, apró körtével.

Házigazdánk kiálló arccsontú, szőke hajú, ötven körüli férfi volt távol ülő, kék szemmel. Arca cserzett. A partizánok zubbonyát és széles bőrövét viselte. Arckifejezése olyan benyomást keltett, mintha valahol szörnyű sebet kapott volna.

Végre elkészült az étel. Ukrán borscs, amely önmagában is felér egy fogással, mellette keményre sütött tojás szalonnával, friss paradicsom, friss uborka, karikára vágott hagyma, az édes rozskenyerek meleg, lapos korongjai, méz, gyümölcs és kolbász, minden egyszerre került az asztalra. A házigazda borsos vodkát töltött a poharakba, olyan vodkát, amelyben borsszemek áztak, és ettől átjárta a bors aromája. Aztán behívta a feleségét és a két menyét, elesett két fia feleségét, hogy üljenek asztalhoz. És mindegyiküknek adott egy-egy pohár vodkát. A családanya mondta az első pohárköszöntőt.

– Adjon az Isten mindannyiótoknak minden jót – mondta. És mi ittunk erre. Aztán belakmároztunk, és minden nagyon ízlett.

Házigazdánk pohárköszöntőjét már elég ismerősnek találtuk – ő azt javasolta, igyunk a békére a világ népei között. Különös, hogy szinte sosem akadt személyes pohárköszöntő. Többnyire nagyobb horderejű dolgokra emelték poharukat az emberek, mint az egyéni jövő. Mi a házbéliek egészségére és a szövetkezet felvirágzására koccintottunk. Ekkor fölállt egy ember az asztal végében, és ivott Franklin D. Roosevelt emlékére.

Kezdtük megérteni, mit jelent a világban Roosevelt emlékezete, s hogy halálát nagy tragédiaként fogták fel az emberek. Ami engem illet, mindjárt eszembe is jutott egy régen hallott történet. Eszerint még egy hét sem telt el Lincoln halála óta, halálhíre már Afrika szívébe is eljutott, hol dobszóval, hol gyors lábú hírnökökkel. És a Földön elterjedt a hír, hogy világtragédia történt. Úgy véljük, nem számít, mit gondolnak vagy mondanak a Roosevelt-gyűlölők, igazából még az sem számít, milyen volt Roosevelt mint hús-vér ember. Egyedül az számít, hogy a neve világszerte a bölcsesség, a jóság és a megértés jelképe lett. Kisemberek millióinak elméjében megszűnt ember lenni, és elvvé vált. És mindazok, akik ma támadják őt, nem tudnak ártani a nevének, csupán önmagukat minősítik kicsinyes, fukar, önző és ostoba emberként. Roosevelt nevéhez nem érhetnek fel a korlátolt elmék és a piszkos kezek.

Amikor befejeztük az étkezést, elkövetkezett az, amire számítottunk. A kérdések ideje. De ezúttal érdekesebb volt számunkra, mert gazdák kérdeztek gazdákról és gazdaságokról. Ismét megbizonyosodhattunk róla, milyen összetett képük van egymásról a népeknek. Arra a kérdésre, hogy „Hogyan él egy farmer Amerikában?”, lehetetlenség válaszolni. Mert milyen farmon él? És hol? És persze ugyanilyen nehéz elképzelnie a mi népünknek is Oroszországot, ahol a sarkitól a szubtrópusi éghajlatig minden fellelhető, és sok különböző emberfajta, sok különböző nyelv él együtt.

Ezek a gazdák nem is oroszul, hanem ukránul beszéltek. „Hogyan él egy farmer Amerikában?”, kérdezték, és mi megpróbáltuk megmagyarázni, hogy Amerikában sokféle farm létezik, akárcsak Oroszországban. Vannak egy

öszvérrel megművelhető, három-négy holdas kis farmok, és nagy szövetkezeti farmok, amelyek úgy működnek, mint az orosz állami gazdaságok, csak éppen nem az állam tulajdonában vannak. Léteznek ehhez a faluhoz hasonló gazdálkodó közösségek, ahol még a társadalmi élet is hasonló, azzal a különbséggel, hogy nincs közös tulajdonban a föld. Százholdnyi jól termő áradmányos föld Amerikában fölér ezer hold sovány földdel. És ezt persze nagyon jól értették, mert ők maguk is gazdálkodnak. Csak épp sosem gondoltak így Amerikára.

Kíváncsiak voltak az amerikai farmok gépi felszereltségére, hiszen nekik éppen a gépek hiányoztak leginkább. Kérdeztek kombájnokról és magvetőkről, gyapotszedőkről és permetezőkről; új nemesítésű terményekről, fagyálló gabonákról és rozsdával szemben ellenálló búzáról; traktorokról, és hogy mennyibe kerülnek. Egy kis farmon gazdálkodó farmer megengedheti-e magának, hogy vegyen egyet?

Az asztal végében ülő gazda büszkén eldicsekedett vele, hogy a szovjet kormány kölcsönnel támogatja a szövetkezeti gazdaságokat, és nagyon alacsony kamatra kölcsönt nyújt azoknak is, akik házat szeretnének építeni a földjükön. Elmondta, hogy a szovjet gazdák kellőképpen tájékozódhatnak a lehetőségeikről.

Ugyanígy van Amerikában is, mondtuk, és ilyet még sosem hallottak. Nem hallottak róla, hogy a farmoknak nálunk is kölcsönöket nyújtanak, és arról sem, hogy milyen fontos munkát végez mezőgazdasági minisztériumunk. Ez az egész újdonság volt a számukra. Tulajdonképpen azt hitték, ők találták ki ezt a rendszert.

Az utca túloldalán egy férfi és egy nő dolgozott az esőben, tetőgerendákat húztak föl a frissen megépült falak fölé, a készülő tetőszékhez. És az úton gyerekek hajtották haza a teheneket a legelőről.

A tiszta kendős asszonyok behajoltak a konyhaajtón, belehallgattak beszélgetésünkbe. A társalgás a külpolitikára terelődött. Éles kérdések hangzottak el.

– Mit tenne az amerikai kormány – kérdezte az egyik gazda –, ha a szovjet kormány pénzt és katonai segítséget adna Mexikónak, azzal a bevallott céllal, hogy megakadályozza a demokrácia terjedését?

Gondolkoztunk egy kicsit, aztán így feleltünk:

– Úgy képzeljük, Amerika akkor hadat üzenne.

– Amerika mégis adott pénzt a velünk szomszédos Törökországnak – mondta erre ő –, méghozzá azért, hogy megakadályozza a mi rendszerünk terjedését. De mi nem üzentünk hadat.

– Mi úgy látjuk – szólt hozzá házigazdánk –, hogy az amerikaiak szeretik a demokráciát. Meg tudják magyarázni nekünk, hogy akkor mégis miért tartja barátjának Amerika a reakciót, amilyen Franco és Trujillo[28] kormánya, a törökországi katonai diktatúra vagy a korrupt görög királyság?

Nem tudtunk válaszolni a kérdéseikre, mert nem volt elég ismeretünk, és mert külpolitikánk vezetői sosem avattak a bizalmukba. Helyette viszont

elmondtuk, hogy mifelénk is sok mindent kérdeznek ám az emberek. Például azt, hogy mi magyarázza a kommunista pártok előretörését a Balkánon; vagy hogy miért él – sokszor elítélendő módon – vétójogával a Szovjetunió az ENSZ-ben; és miért kárhoztatja az orosz sajtó folyton Amerikát.

Ezzel kiegyensúlyozottabbá vált a helyzet – ők semmivel sem tudtak többet a külpolitikájukról, mint mi a miénkről. Csak kíváncsiság volt a kérdéseikben, ellenségesség egy szemernyi sem. Végül házigazdánk fölállt, és poharát fölemelve azt mondta:

– Bizonyos, hogy valahol ott lakik a válasz ebben az egészben, és ezt a választ gyorsan meg kell találni. Igyunk arra, hogy ráleljünk, mert a világnak békére van szüksége, nagyon kell a béke a világnak.

– Ekkor a gerendákkal küszködő, tetőt építő két emberre mutatott, és hozzátette: – 1941 óta ezen a télen lesz először fedél annak a két embernek a feje fölött. Házat szeretnének, és ehhez béke kell. Három kicsi gyermekük van, egyik sem tudja, milyen az, házban lakni. A világon senki sem lehet olyan szívtelen, hogy visszaküldje őket a föld alatti lyukakba. Pedig ott éltek eddig.

Kibontotta a pezsgősüveget, és mindegyikünk poharába töltött az értékes folyadékból. Elcsendesedett az asztal. Fölemeltük a poharunkat, de a pohárköszöntő elmaradt. Szótlanul hajtottuk föl a pezsgőt. Egy kis idő múlva köszönetet mondtunk házigazdánknak, majd a háború sebezte tájon át visszaautóztunk Kijevbe. És eltöprengtünk házigazdánk szavain, azon, hogy vannak-e vajon olyan emberek, akik ismét lerombolnák az új házakat, és visszazavarnák a gyerekeket a föld alatti üregekbe.

Másnap reggel sokáig aludtunk, aztán megbeszéltük a gazdaságban töltött előző napot, és Capa eltette az exponált filmjeit. Ebédre hívott minket otthonába Alekszandr Kornyejcsuk és felesége, az Amerikában is ismert Vanda Vaszilevszkaja. Kellemes házban laknak, amelyhez szép nagy kert tartozik. A verandán, a szőlőlugas árnyékában szolgálták föl az ebédet. A veranda mögötti kertrészben virágok nyíltak, rózsa és virágzó fák, mögötte hatalmas konyhakert. Vanda Vaszilevszkaja készítette az ebédet. Nagyon finom volt és bőséges. Padlizsánkrém, paradicsomszószban főtt dnyeperi hal, furcsa ízű töltött tojás, és mindehhez sárgára és különösen finommá érlelt, öreg vodka. Aztán erős, átlátszó csirkeleves következett, majd olajban sült csirkefalatok, olyasmi, amilyet nálunk délen esznek, csak ezt előbb megforgatták zsemlemorzsában. Majd sütemény, kávé és likőr, legvégül pedig Kornyejcsuk elővette az alumíniumtokba csomagolt Upmann szivarjait, és azzal kínált bennünket.

Csodálatos ebéd volt. Melegen sütött a nap, gyönyörű volt a kert. És ahogy szivarozva üldögéltünk a likőrünk mellett, egyszer csak az Egyesült Államok

és a Szovjetunió viszonyára terelődött a szó. Kornyejcsuk egy kulturális delegáció tagjaként utazott az Egyesült Államokba. Amikor megérkeztek New Yorkba, mindannyiuktól ujjlenyomatot vettek, majd úgy tüntették föl őket a bejelentőlapon, mint akik egy külföldi hatalom ügynökei. Az ujjlenyomat annyira felháborította őket, hogy fittyet hányva a tervezett látogatásra, hazautaztak.

– Nálunk csak bűnözőktől vesznek ujjlenyomatot – magyarázta Kornyejcsuk. – Maguktól sem vettünk. És nem fényképeztük le, nem kényszerítettük bejelentkezésre egyiküket sem.

Próbáltuk magyarázni, hogy a mi szabályaink szerint egy kommunista vagy szocialista ország állampolgárai a kormány alkalmazottainak számítanak, a külföldi kormányok alkalmazottainak pedig mindenkor kötelező a bejelentkezés.

– Angliát szocialista kormány vezeti – válaszolta Kornyejcsuk –, mégsem kell minden angol látogatónak bejelentkeznie Amerikában, és ujjlenyomatot sem vesznek róla.

Kornyejcsuk és Poltarazkij mindketten katonák voltak, ezért arról kérdeztük őket, milyen harcok folytak a térségben. És Poltarazkij elmesélt egy történetet, amelyet nagyon nehéz lesz elfelejteni. Egyszer egy orosz járőrcsapattal tartott, amelyik azt a parancsot kapta, hogy támadjon meg egy német előőrsöt. De olyan sokáig tartott, míg odaértek, és olyan mély volt a hó, hogy amikor végül a csikorgó hidegben végrehajtották a támadást, karjuk és lábuk már egészen merevre fagyott.

– Nem volt mivel harcolnunk, egyet kivéve – mondta. – A fogunkkal. Később rengetegszer álmodtam róla. Borzalmas volt.

Ebéd után lementünk a folyóhoz, motorcsónakot béreltünk, és a kijevi szikladomb alatt elhúzva átkeltünk a túlsó partra, ahol a lapos fövenyen százak heverésztek, sütkéreztek a napon. Egész családok barnultak a fehér homokon, színes fürdőruhákban. És sok kis vitorlás suhant fel-alá a folyón. Kirándulóhajók is cirkáltak, jól megrakva emberekkel.

Sortra vetkőztünk, beugrottunk a vízbe, és úszkáltunk a csónak körül. Kellemesen meleg volt a víz. Vidám, vasárnapi hangulat uralkodott. A kertekben a dombon, az egész városban nyüzsögtek az emberek. Zene hallatszott a dombtetőről, a szabadtéri színpadok felől. És rengeteg pár sétált karöltve a folyóparton.

Este visszamentünk a Riviera nevű táncos mulatóba, és a dombról néztük, ahogy leszáll az éjszaka a nagy, széles, lapos Ukrajnára meg a tájon átkanyargó, ezüstös folyóra.

Aznap este sokkal többen táncoltak, mert vasárnap volt. És sokan szinte profi módon jól táncoltak. A zenekar most is cigány, grúz, orosz, zsidó és ukrán dallamokat játszott. Tiszteletünkre előadták az *In the Mood*[29] egy sajátosan megrázó változatát. Kétharmadánál jártak, amikor felismertük. De az igaz, hogy nagy lendülettel játszották.

A nyitott táncpódium körül sűrű élő sövényt alkotott egy virágzó növény. És ebbe a sövénybe fészkelte bele magát egy kisfiú – egy kis koldus. Olykor előmászott virágbarlangjából, odament valamelyik asztalhoz, ezúttal a miénkhez, és mozijegyre kunyerált. – Ő a legstabilabb vendégünk – mondta az igazgató, aki szintén odajött –, és nagyon gazdag.

Elhajtotta a kisfiút, bár csöppet sem gorombán, de amint hátat fordított, a gyerek ismét ott termett, és megkapta a mozijegyre valót.

Egyre többen jöttek, kezdett megtelni a Riviera. Tíz körül összeverekedett néhány fiatalember, rohangáltak, püfölték egymást. De nem ám egy lány miatt. Hanem a foci miatt, amit az ukránok halálosan komolyan vesznek. A kijevi férfiak olyan szenvedéllyel drukkolnak a focicsapatuknak, mint a brooklyniak teszik, ha baseballról van szó. A verekedés egy pillanat alatt átviharzott a táncparketten, majd lecsillapodtak a kedélyek, mindenki visszament az asztalához, ivott egy pohárkával, és már nem is volt semmi baj.

A parkon át sétáltunk vissza. Még mindig százak ültek ott, hallgatták a szabadtéri zeneszót. Capa könyörgött, hogy másnap reggel ne tegyek föl neki kérdéseket.

Van itt egy intézmény, aminek mi is hasznát vehetnénk. A szállodákban és vendéglőkben, jól látható helyen panaszkönyvet és hozzá tartozó ceruzát helyeznek el, hogy a vendég följegyezhesse, ha kifogásolnivalót talál a kiszolgálásban, az üzletvezetésben vagy a dolgok menetében, és még aláírnia sem kell. Időközönként felügyelők járják végig a vendéglőket és egyéb közintézményeket, és ha elegendő panasz gyűlik össze egy bizonyos személy, az üzletvezető vagy általában a szolgáltatás ellen, akkor ott átszerveznek valamit. Egy panaszt még nem vesznek túl komolyan, de ha ugyanaz a panasz többször ismétlődik, akkor már igen.

Létezik még egy könyv a Szovjetunióban, amelyre hamarosan csak némi rettegéssel tudtunk tekinteni. A benyomások könyve. Ha gyárba, múzeumba, kiállítóterembe, pékségbe vagy akár csak tervezett építkezés felvonulási területére látogattunk el, mindenhol találkoztunk a benyomások könyvével, amelybe azt kell följegyezni, mit gondol az ember a látottakról. És általában,

mire a könyvhöz ér, már nem tudja, mit látott. Ez a vendégkönyvféleség nyilvánvalóan a dicséreteket hivatott begyűjteni. Bizonyára nagy megdöbbenést váltana ki, ha a benyomások nem lennének kedvezőek. Ami engem illet, kell egy kis idő, míg kialakulnak a benyomásaim. Nem készen pattannak elő.

Kértük, hogy vigyenek el egy másik gazdaságba, ahol kövérebb a talaj, és nem végeztek olyan nagy pusztítást a németek, mint ott, ahol jártunk. Így másnap reggel másfelé indultunk el Kijevből, mint előzőleg. Háború előtti Zisz autóval. És minél több utat tettünk meg, annál rozogább lett a járgány. Rugói alig rugóztak, váltóműve nyögött és kattogott, farrésze haldokló farkasként hörgött.

Egyre jobban érdekelt minket sofőrjeink személye. Sofőrnek lenni egyáltalán nem alantas munka a Szovjetunióban, hanem jól megfizetett, rangos pozíció. A sofőrök értenek az autószereléshez, és csaknem mindegyikük volt katona – tanksofőr vagy pilóta. Kijevi sofőrünk komoly ember volt, és úgy gondozta haldokló járművét, mint egy gyermeket. Moszkvából még egyetlen új kocsi sem érkezett, és senki sem tudta, mikor érkezhet. Ami csak gurult, annak továbbra is gurulnia kellett, jóval azután is, hogy már a roncstelepen lett volna a helye.

Kijevi járművünk autóként nem sokat ért, vízmelegítőnek azonban pompásan bevált. Öt-hat kilométerenként megálltunk, és feltöltöttük a hűtőjét árkok, patakocskák, kutak vizével, amely azonnal gőzzé alakult benne. Sofőrünk végül az elülső lökhárítóra akasztotta a vödröt, hogy ne kelljen mindig újra elővenni.

Körülbelül húsz kilométert tettünk meg egy szelíden burkolt úton, majd balra fordulva lágyan ringatózó tájra értünk. Az út nem is út volt, hanem keréknyomok sorozata, s mert esett, külön művészet volt megtalálni az utóbbi időben legkevésbé használt csapásokat. A buckás vidék mélyedéseiben tavacskák gyűltek össze, szélükön fehér gémek és gólyák kószáltak. Tavacskától tavacskáig féltő gonddal figyeltük fortyogó autónkat, és mindegyiknél megálltunk, hagytuk gőzölögni egy kicsit, majd feltöltöttük vízzel.

Sofőrünk elmondta, hogy a háborúban pilótaként és tanksofőrként is szolgált. Volt egy roppant értékes képessége, méghozzá az, hogy bármikor, bármennyit képes volt aludni. Ha öt percre megálltunk, azonnal elaludt, de ha szólítottuk, mindjárt fel is ébredt, és teljesen magához térve, útra készen állt. Ugyanígy tudott átaludni tizenkét órát, és utána hasonlóképp frissen ébredni. Eszembe jutott, hogy ugyanezt a képességet vadászbombázóink legénysége is

kifejlesztette: a katonák aludtak, míg a cél fölé nem értek, és aludtak a visszaúton.

Dél körül érkeztünk meg a gazdaságot magában foglaló faluba. Ezt a gazdaságot is Sevcsenkónak hívták. Kénytelenek voltunk elnevezni Sevcsenko II-nek. Egészen más képet nyújtott, mint az első, mert az itteni kövér talaj dúsan és sokfélét terem, ráadásul a település sem pusztult el a háborúban. Itt ugyanis bekerítették a németeket. Lemészárolták ugyan az összes állatot, de a falu lerombolására nem maradt idejük. Ebben a gazdaságban sok lovat tartottak, de mire a bekerített németek fogságba estek, a lovak, tehenek, csirkék, libák és kacsák mind egy szálig elpusztultak. Nehéz elképzelni ezeket a németeket. Nehéz elképzelni, mi játszódott le bennük, milyen utat jártak be a gondolatok ezeknek a szomorú, pusztító, rettenetes gyermekeknek a fejében.

A Sevcsenko II gazdaság vezetője mint partizán tüntette ki magát a háborúban, és még mindig viselte barna zubbonyát és bőrövét. Kék szeme volt, állának vonala acélosan kemény. Ebben a kolhozban több mint ezerkétszázán dolgoztak; nagyon sok férfimunkás elesett a háborúban.

– Felépíthetjük újra a lerombolt házakat – mondta az igazgató –, és nevelhetünk még több állatot, mint azelőtt, de az embereinket nem kaphatjuk vissza, a rokkantjainknak nem adhatunk új karokat, új lábakat.

A Szovjetunióban szinte alig láttunk művégtagokat, noha igen nagy igény lenne rá. Talán még nem fejlődött ki ez az iparág, pedig sehol sem lehet rá nagyobb szükség, mint itt, ahol sok ezer ember vesztette el a karját vagy a lábát.

Sevcsenko II virágzó gazdaság. Jól termő, dimbes-dombos földjeinek fő terménye a búza, a rozs és a kukorica. Késő tavasszal elfagyott a téli búza egy része. Az emberek szaladtak a földekre, hogy előkészítsék a kukoricának, nehogy egy éven át kihasználatlanul heverjenek. És jó föld ez a kukoricának. Legalább két és fél méteresek a szárak, a csövek nagyok, tömöttek.

Kimentünk a búzaföldekre, a cséplőgépnél brigádokra osztva dolgoztak a munkások. A hatalmas területen bármerre néztünk, kaszával serénykedő aratókat láttunk, mert csak egy kis aratógép és egy kis traktor volt az egész gazdaságban. A gabona zömét kézzel vágták le, kézzel kötötték kévébe. Égett a munka az emberek keze alatt. Nevettek, beszélgettek, de sosem hagyták abba a munkát. Nemcsak azért, mert versenyeztek, hanem azért is, mert hosszú idő óta ez volt a legjobb évük, és mihamarabb be akarták takarítani a termést, hiszen ezen múlik a jövendő jólét.

Elmentünk megnézni a hombárt, ahol gyűlik a termés, tárolókba kerül az olajnak való szezám, a rozs és a búza. Háromfelé osztják a gabonát: ennyit az államnak, ennyit vetőmagnak; a maradékot maguk között osztják szét.

Maga a falu kis tavacska köré rendeződik; a melegben fürödtek, ruhát mostak, lovat itattak benne az emberek. Pucér kisfiúk jöttek lóháton, behajtották az állatokat a vízbe, majd úsztatták őket egy darabig, hogy tiszták legyenek. A középületek a vízparton állnak: a klub, benne kis színpad, táncporond és székek; a malom, ahol a helybéliek gabonáját őrlik; és a hivatal, ahol a nyilvántartást vezetik meg ahol a címzettek átvehetik a postájukat. A hivatalban rádió működik, a tetőn hangszórót helyeztek el. Ehhez a központi készülékhez csatlakozik a falu minden házának hangosbeszélője. Villamosított falu, lámpák, motorok vannak benne.

A lakóházak, a hozzájuk tartozó konyhakertek és gyümölcsösök felkúsznak az alacsony, kerek dombokra. Nagyon szép falu. Amikor ott jártunk, fehéren ragyogtak a frissen vakolt házak, dúsan zöldelltek a kertek, pirosan virított a paradicsom, és magasra szöktek a házak köré ültetett kukoricaszárak.

A ház, ahol már vártak minket, az emelkedő tetején állt, úgyhogy beláthattuk az egész dimbes-dombos vidéket, a földeket és gyümölcsösöket. Olyan ház volt, mint a többi, vagyis mint az ukrán parasztházak többsége – előszoba, konyha, két hálószoba és egy nappali. Frissen vakolták. A frissen tapasztott padló tiszta volt. Az egész házat betöltötte a friss agyag üdítő illata.

Házigazdánk ötvenöt-hatvan körüli, erős, mosolygós férfi volt. Felesége, Mamocska[30] pedig éppen olyan, amilyet a neve sugall. A legdolgosabb

asszony, akit valaha láttam.

Fáradjunk be, mondták, és érezzük magunkat otthon a nappali szobában. Halványkékre voltak festve a falak, és az asztalon rózsaszín papírral bevont palackok álltak, bennük tarka papírvirágok.

Ebben a faluban nyilvánvalóan nagyobb jólét uralkodott, mint Sevcsenko I-ben. Nagyobb volt az ikon, és a falak színéhez illő, halványkék csipke borította. A család azelőtt sem volt népes. Csak egy fiuk volt, akinek igen nagy méretű képmása, egy színezett fénykép, a nappali falán lógott; a szülők csak egyszer tettek említést róla. – 1940-ben biokémikusi diplomát kapott – mondta az anyja –, 1941-ben behívták, 1941-ben elesett. Mamocska nagyon sötét arccal mondta ezt, és csak akkor, egyetlenegyszer említette a fiát, aki az egyedüli fia volt.

Az egyik falnál muszlinnal letakart, öreg Singer varrógép állt, a másiknál keskeny ágy, rajta egy szőnyeg, takarónak. A szoba közepén hosszú asztal, kétoldalt egy-egy pad. Nagyon meleg volt a házban. Az ablakokat nem lehetett kinyitni. Elhatároztuk, hogy ha lehet, és ha nem számít udvariatlanságnak, inkább kint alszunk a pajtában. Mert odakint kellemesen hűvös lesz az éjszaka, odabent viszont megfulladunk. Kimentünk az udvarra, és mire megmosakodtunk, elkészült a vacsora.

Mamocska a leghíresebb szakács a faluban, és nagyon érti a dolgát. Hihetetlen ételeket főzött. Aznap vizespohárnyi vodkával, savanyúsággal, házikenyérrel és ukrán saslikkal kezdődött a vacsora, amit Mamocska mesterien készített el. Nagy tálban paradicsom, hagyma és uborka került az asztalra; és kicsi, olajban sült fánkocskák, tele meggyel, mézzel leöntve, ami nemzeti eledel, és nagyon finom. Volt friss tej, tea, és még vodka. Sokkal többet ettünk a kelleténél. A meggyes-mézes süteményt addig ettük, míg ki nem gúvadt a szemünk tőle. Kezdett sötétedni, azt hittük, aznap ez az utolsó étkezés.

Este lesétáltunk a klubba, a falun keresztül vezetett az út. Épp a tó mellé értünk, amikor egy csónak közeledett rajta, és zene szólt a csónakból, különös zene. Balalajka volt az egyik hangszer, kis dob cintányérral a másik, hatszögletű harmonika a harmadik – ezek alkották a falu tánczenekarát. A zenészek csónakon jöttek a tavacska túloldaláról, és a klubház előtt kötötték ki.

Nagy épület volt a klub. Volt egy kis színpada, vele szemben asztalok sakktáblákkal és dámajátékokkal, aztán a táncparkett, majd padsorok a közönségnek.

Amikor megérkeztünk, nagyon kevesen voltak, épp csak néhányan sakkoztak odabent. Megtudtuk, hogy amikor a fiatalok hazajönnek a földekről,

előbb megvacsoráznak, pihennek egy órát, talán alszanak is egyet, s csak aztán indulnak a klubba.

Aznap este egy kis színdarabot készültek előadni. Egy asztalon nagy virágvázák álltak, mellette két szék, és a színpadon ki volt függesztve az Ukrán SZSZK elnökének nagyméretű arcképe. Bevonult a háromtagú kis zenekar, elhelyezkedtek hangszerükkel a zenészek, rázendítettek. Egyre több fiatal érkezett, tiszta, ragyogó arcú, erős lányok. Fiatalember csak egy-kettő.

A lányok egymással táncoltak. Élénk színű, nyomott mintás ruhát, festett selyem- vagy gyapjúkendőt viseltek, de cipő szinte egynek sem volt a lábán. És szilajul ropták. Gyors, pergős zene volt, a dob és a cintányér hangsúlyozta a ritmust. Csattogtak a meztelen talpak a padlón. A fiúk ácsorogtak, nézelődtek. Megkérdeztünk egy lányt, miért nem a fiúkkal táncol.

– Jó lenne táncolni, hogy férjhez menjek – felelte –, de a háború óta olyan kevés fiú van, hogy csak a bajt hozza a fejére az a lány, aki táncol velük. Meg aztán, olyan szégyellősek! Azzal elnevette magát, és táncolt tovább.

Nagyon kevesen voltak a nősülő korú fiatalemberek. Láttunk néhány nagyon fiatal legényt, de azok a férfiak, akiknek a lányokkal táncolniuk kellett volna, halottak voltak.

Elképesztő energia lakott ezekben a lányokban. Egész nap dolgoztak a földeken, kora reggel óta, egyórányi alvás mégis elég volt nekik ahhoz, hogy

áttáncolják az éjszakát. A sakkozók nem zavartatták magukat, a lármára rá sem hederítve játszottak tovább a sakkasztaloknál.

Eközben a társulat már a színpadot rendezgette, Capa pedig elhelyezte a lámpáit, hogy majd végigfényképezze az előadást. Úgy vettük észre, hogy a lányok kissé bosszankodtak, amikor elhallgatott a zene. Nem akarták a színmű kedvéért abbahagyni a táncot.

A kis darab a propagandát szolgálta, és a maga módján naiv, sőt bájos volt. A története így foglalható össze: van egy lány egy gazdaságban, de lusta lány, nem akar dolgozni. Szeretne elmenni a városba, lakkozni a körmét, rúzsozni a száját, szeretne dekadens és romlott lenni. A darab azzal kezdődik, hogy egy jó lánnyal vitatkozik, egy brigádvezető lánnyal, akit nagyra becsülnek a földeken nyújtott példás teljesítményéért. Az a lány, aki lakkozni akarja a körmét, öszszevissza őgyeleg a színpadon, és szemlátomást egy mihaszna, míg a másik, a brigádvezető, jól kihúzza magát, úgy áll oldalához szorított kézzel, és szónokol. A harmadik szereplő egy hősies traktoros, amiben az az érdekes, hogy az illető a valóságban is traktoros, és a darab azért kezdődött másfél órával később, mert addig a lerobbant traktorját bütykölte, amivel egész nap dolgozott. A hősies traktorosnak volt egy színészi fogása, de csak egyetlenegy – úgy mondta el a szövegét, hogy közben föl-alá járkált a színpadon, és egyfolytában cigarettázott.

No már most, a traktoros szerelmes abba a lányba, aki lakkozni szeretné a körmét. Tényleg szerelmes belé, és ezért nagy veszélyben forog, mert a lelkét is elveszejtené érte. Ahogy halad előre a darab, egyre nyilvánvalóbb, hogy már-már kész felrúgni traktorosi munkáját, amellyel pedig a népgazdaságot segíti, csak hogy a városba költözzék, szerezzen egy lakást, és kellemesen éldegéljen a körmét lakkozó lánnyal. De ekkor a brigádvezető lány, nagyon egyenesen állva, alaposan kioktatja.

A leckének azonban nincs foganatja. A traktoros szemlátomást meg van zavarodva, annyira bele van esve a hanyag, mihaszna lányba. Nem tudja, mitévő legyen. Mondjon le a lányról, akit szeret, vagy kövesse a városba, és csapjon föl henye csavargónak?

Itt a dekadens lány levonul a színpadról, a brigádvezető és a traktoros kettesben maradnak. Ekkor a brigádvezető bevet egy női fortélyt, és azt mondja a traktorosnak, hogy az a lány igazából nem is szereti őt. Csak szeretne férjhez menni hozzá, mert a traktoros olyan kiváló traktoros, de aztán úgyis hamar megunná őt. A traktoros nem hiszi ezt, ezért a brigádvezető egy hirtelen, ihletett pillanatban a következőt javasolja: – Megvan! Tegyél úgy, mintha nekem udvarolnál, s amikor ő majd meglát minket együtt, mindjárt kiderül, mennyire szeret.

A traktorosnak tetszik az ötlet. Amikor a körömlakkozó ismét színre lép, a traktoros éppen a karjaiban tartja a brigádvezetőt, ám láss csodát, nem az történik, amit várna az ember, a trehány leány ugyanis elhatározza, hogy a szocialista gazdaság munkása lesz. Csak azért is a gazdaságban marad. Dühét a brigádvezetőn tölti ki.

– Saját brigádot alakítok – mondja –, nem csak te lehetsz olyan kiváló, akit mindig kitüntetnek! Belőlem is brigádvezető lesz, és tele leszek kitüntetésekkel!

Ez persze megoldja a traktoros minden gondját, szerelmi és gazdasági természetűt egyaránt, úgyhogy mire véget ér a darab, mindenki egészen föl van dobva, hogy így alakultak a dolgok.

Ez a darab cselekménye, de az előadásból nem éppen ez derült ki. A traktoros még csak négy-öt lépést tett a színpadon át, alig kezdődött el a darab, amikor Capa nagyot villantott a vakujával, hogy elkészítse az első képét. Ez teljesen szétzilálta az előadást. A körmét lakkozó lány elbújt egy csokor páfrány mögé, és ebben a jelenetben elő sem jött többet. A traktoros elfelejtette a szövegét. A brigádvezető hebegett-habogott, megpróbálta fölvenni a fonalat, mindhiába. A darab hátralévő részét visszhangszerűen adták elő. A színészek

megismételték, amit a súgó súgott nekik, úgyhogy mindent kétszer hallottunk. Valahányszor kezdtek volna visszatalálni a szerepükbe, Capa villanófénye újra kizökkentette őket. A közönség nagyszerűen szórakozott. Fergeteges taps jutalmazott minden egyes villanófényt.

A dekadens lány könnyű természetét piros körömlakk, üveg gyöngysorok és csillogó ékszerek érzékeltették. De a villanófényektől olyan ideges lett szegény, hogy elszakította a nyakláncát, és a gyöngyszemek szétgurultak a színpadon. Teljesen szétesett a darab.

Soha nem jövünk rá, miről szól, ha a súgó, aki egyben tanár is volt, utána el nem magyarázza. És amikor összezárult a függöny, zúgott a tapsvihar. Az volt az érzésünk, hogy a közönségnek jobban tetszett a darabnak ez a változata, mint bármelyik korábbi. Befejezésül elénekeltek két ukrán dalt.

A lányok táncolni akartak. Nem fértek a bőrükbe, úgyhogy a zenekar hamarosan ismét elfoglalta a helyét, és folytatódott az örvénylőn vad tánc. Csak a klubház vezetője tudta rábeszélni őket, hogy menjenek lefeküdni. Háromnegyed kettő volt, és nekik fél hatkor kellett kelniük, akkor kezdődött a munka a földeken. De így is vonakodtak, hiszen áttáncolták volna az éjszakát, ha megengedik nekik.

Mire megmásztuk a dombot, fél három lett, alig vártuk, hogy lefeküdhessünk. De Mamocska máshogy tervezte. A jelek szerint abban a pillanatban nekilátott főzni, amint távoztunk, vagyis miután befejeztük azt, amit vacsorának hittünk. A hosszú asztal rogyásig meg volt rakva ennivalóval. Hajnali fél háromkor a következő étkezés várt ránk: több pohár vodka, ismét savanyúság és uborka, a tavacskából származó, olajban sült hal, ismét kicsi fánkocskák mézzel, és egy felséges krumplileves.

Halálra ettük magunkat, és szédelegtünk az álmosságtól. Nagyon meleg volt a házban, és kényelmetlennek találtuk a szobát. Ráadásul kiderült, hogy a keskeny ágy, amelyen Capa és én osztoztunk volna, Mamocska ágya volt, úgyhogy inkább azt kértük, hadd aludjunk a pajtában.

Friss szénát terítettek a földre, a tetejébe szőnyeget, és lefeküdtünk aludni. Nyitva hagytuk az ajtót, de valaki halkan becsukta. Úgy látszik, itt is félnek az éjszakai levegőtől, akárcsak szinte mindenhol Európában. Vártunk egy kicsit, aztán megint kinyitottuk az ajtót, de nagyon finoman ismét becsukták. Nem hagyhatják, hogy ártsunk magunknak, hogy ki legyünk téve az éjszakai levegőnek.

Illatozott a széna a kis pajtában. A fal mellett egy ketrecben nyulak zörögtek, rágicsáltak. A vályogfal túlsó oldalán megnyugtatóan röffentettek a disznók, és Ljubka, a tehén meg-megrezzent álmában.

Ljubka az új tehén, Mamocska nem szereti annyira, mint a régit. Nem tudja, miért adta el a régi tehenét, mondja. Katyuskát, ami a Katyerina becézése. Nagyon szerette Katyuskát, maga sem érti, miért adta el. Ljubka rendes tehén, de nem olyan személyiség, és tejet sem ad annyit, mint Katyuska. A gyerekek minden reggel jönnek, és kihajtják a teheneket a legelőre, és amikor Ljubka csatlakozik a csordához, Katyuska is ott van. És minden este, amikor hazajönnek a tehenek, és mindegyik magától befordul a maga udvarába, akkor Katyuska megpróbál bejönni erre a portára, még mindig a régi otthonába szeretne hazajönni, úgyhogy ilyenkor Mamocska beszél hozzá egy kicsit, aztán kitessékeli az udvarból.

– Őrült pillanatomban lehettem, amikor eladtam Katyuskát – mondja. – Ljubka persze fiatalabb, valószínűleg tovább fog élni, de nem olyan kedves, nem olyan bőkezű tehén, mint Katyuska volt.

Igen rövid éjszaka volt, gyakorlatilag nem létezett. Épp csak behunytuk a szemünket, egyszer a másik oldalunkra fordultunk, és már el is telt. Jövés-menés kezdődött az udvaron, a teheneket is most hajtották a legelőre, és a disznók morogva, visítozva várták a reggelit. Nem tudom, Mamocska mikor aludt. Lehet, hogy nem aludt egy szemet se, mert már órák óta a reggelit készítette.

Capának nehezére esett a felkelés. Nem akaródzott neki. Aztán valahogy mégis kibontakozott a szénából. Egy gerendán ült, s hosszan bámult a semmibe.

Részletesen le kell írnom a reggelit, mert ilyet még nem látott a világ. Egy vizespohár vodkával kezdődött, aztán fejenként négy tükörtojás, két nagy, olajban sült hal és három pohár tej következett; majd savanyúság, egy pohár házi meggybor, fekete kenyér, vaj, valamint egy tele pohár méz, és még két pohár tej, amit végül egy pohár vodkával öblítettünk le. Hihetetlennek tűnik, hogy ezt mind megettük reggelire, de megettük, és jó volt, csak utána elnehezültünk és émelyegtünk kissé.

Azt hittük, korán keltünk, de a falu már pirkadat óta a földeken dolgozott. Rozsföldre mentünk, ahol éppen arattak. Elöl haladt a férfiak sora, hosszú kaszájukkal nagy rendeket vágva. Mögöttük jöttek az asszonyok, sodort szalmazsineggel nyalábba kötötték a levágott gabonát, utánuk pedig a gyerekek, ők tisztították meg a földet, összeszedtek minden szálat, minden kalászt, nehogy bármi veszendőbe menjen. Konok kitartással dolgoztak,

ilyenkor van a legtöbb dolguk. Capa jött-ment, fényképezett, ők fölnéztek, mosolyogtak, aztán dolgoztak tovább. Nem tartottak szünetet. Ezer éve így dolgozik ez a nép, aztán rövid időre élvezhették a gépesítés előnyeit, most pedig ismét kézzel kell végezniük a betakarítást, amíg el nem készülnek az új gépek. Ellátogattunk a malomba, ahol a saját kenyerükre való gabonát őrlik, és jártunk a hivatalban, ahol a gazdaság kimutatásait őrzik.

A falu szélén téglagyár épült, mert az emberek téglaházakra vágytak, és cseréptetővel akarták befedni mindegyiket, annyira tartottak attól, hogy a szalmatető könnyen lángra lobbanhat. Szerencsére van elég tőzegük és agyaguk, hogy ott helyben gyártsák a téglát. És ha majd újjáépül a falu, mondták, akkor a környező falvaknak fogják eladni a téglájukat. A téglagyár még tél előtt kész lesz, úgyhogy amikor nem tudnak a földeken dolgozni, akkor majd téglát csinálnak. Hegyekben áll a begyűjtött tőzeg az égetéshez.

Délben bekukkantottunk egy családhoz, ahol éppen ebédeltek: anya, apa és két gyermekük. Az asztal közepén nagy tálban zöldséges húsleves volt, abból meregettek a családtagok, mindenki a fakanalával. Egy másik nagy tálban karikára vágott paradicsom, mellette jókora lapos kenyér és egy kancsó tej. Megállapítottuk, hogy errefelé jól esznek az emberek, elég volt a férfiak zubbonyán viselt bőrövre pillantanunk, máris láttuk, mit tesz a rendes táplálkozás, a szíjon ugyanis nyomot hagyott a csat, és az előző évek vonalkái bizony öttíz centiméterrel kijjebb kerültek.

Mamocska bizonyára épp csak leszedte a reggeli edényt, és máris nekilátott újból a főzésnek. Délután fél ötre elkészült a bankett. Az ő kis állami vacsorája. Mamocska nagyon büszke volt a szakácstudományára, és a falu nagyon büszke volt őrá, valószínűleg ezért választották éppen őt, hogy vendégül lásson minket. Erre a vacsorára a falu vezetői is hivatalosak voltak. Az asztalnál a következő személyek foglaltak helyet: a gazdaság elnöke; a mezőgazdasági szakértő, akit agronómusnak hívtak, meg a csinos felesége, tanárnő és egyben színi szerepbetanító; a gazdaság igazgatója; a férfi tanár az iskolából; természetesen a háziak, no és mi ketten. És bár az előző étkezéseket is valóságos lakomának tartottuk, ez mindegyiket felülmúlta. Nagy kancsó vodka állt az asztalon, de mi már nagyon belefáradtunk a vodkába, és gyenge volt a gyomrunk. Fekete kenyérrel, savanyúsággal, paradicsommal és vodkával kezdtünk, aztán ukrán borscs következett tejföllel, majd egy roppant adag húsos ragu, amelyben a főzés valamely titka jóvoltából a krumpli átvette az összes fűszer zamatát. És volt aprósütemény, méz és tej. Amikor valakinek félig kiürült a tányérja, Mamocska teletöltötte. Kis híján halálra etetett minket.

A gazdaság elnöke kis üdvözlőbeszédet tartott, mi pedig kis köszönőbeszéddel viszonoztuk. Aztán azt kérdezték, válaszolnánk-e néhány

kérdésükre, mert mi vagyunk az első amerikaiak, akik valaha is ellátogattak az ő falujukba, és ők nagyon kíváncsiak a mi országunkra. Vannak dolgok, amiket szeretnének tudni róla. Azt feleltük, hogy Amerika hatalmas ország, és mi csak egy kicsit ismerünk belőle, feltehetően sok kérdésükre nem fogjuk tudni a választ, de persze megpróbáljuk. Először a mezőgazdasági szakértő kérdezett a gazdálkodásról. Mi mindent termesztenek nálunk és hol? Vannak-e vetőmagkísérletek, és külön kísérleti gazdaságok, ahol ezt a munkát végzik? Vannak-e mezőgazdasági szakiskolák? A Szovjetunióban, mondta, minden termelőszövetkezet elkülönít egy területet, ahol talajfajtákkal és vetőmagokkal kísérleteznek, vajon nálunk létezik-e hasonló? És segíti-e nálunk a kormány pénzzel és tanáccsal a gazdálkodókat? Ezt a kérdést már korábban is föltették, és akárcsak akkor, most is némi meglepetést okoztunk, amikor elmondtuk, hogy nemcsak a szövetségi kormány, hanem az állami kormányok is komolyan támogatják a mezőgazdaságot. Ezután a gazdaság igazgatója akarta tudni, hogy mekkora föld tart el Amerikában egy családot, s hogy egy családi farm bevétele hogyan viszonyul az élelmiszerek, az orvosságok és a ruhanemű árához; és hogy jellemzően milyen egy amerikai farm felszereltsége, milyen gépeket, milyen állományt találunk ott. Megkérdezte azt is, hogyan gondoskodunk a veteránjainkról.

Aztán a tanár érdeklődött a hatalmi ágak szerkezetéről. Kíváncsi volt a legfelsőbb bíróság működésére, az amerikai elnökválasztás rendjére, és hogy hogyan választják meg a Kongresszust. Van-e akkora hatalma az elnöknek, hogy háborúba vigye az országot, mekkora hatalommal bír a külügyminisztérium, és mennyire áll közel a kormányzat az emberekhez.

Azt feleltük, hogy szerintünk nincs túl nagy hatalma az elnöknek, de lehet, hogy rendelkezik valamilyen rejtett hatalommal, nem tudjuk. Aztán azt kérdezték, miféle ember Truman, és erre nem tudtunk válaszolni. Aztán házigazdánk beszélt Rooseveltről. Oroszország népe nagyon szerette őt, mondta, az emberek bíztak benne, és a halála olyan volt számukra, mint egy apa halála.

– Ismerte? – kérdezte tőlem. – Találkozott vele személyesen? Mondtam, hogy igen.

– Meséljen róla – kérte erre ő –, hogyan beszélt, milyen volt a modora? Tudna mesélni olyan kis történeteket Rooseveltről, amelyeket mi is megértünk?

Aztán megint az agronómus kérdezett az atomenergiáról, nem mint bombáról, hanem mint hasznosítható energiáról, s hogy munkára fogható-e az atommaghasadás Amerikában.

– Nem tudjuk – feleltük. – De azt hisszük, igen. Vélhetően sokat tesznek ezen a téren, sok kísérletet végeznek, nemcsak ennek az erőnek a legjobb hasznosítása érdekében, hanem azért is, hogy miként lehetne orvosi kutatások számára felhasználni a maghasadás melléktermékeit. Tudjuk, hogy ez az új energia megváltoztathatja a világot, ha megfelelően használják, és akkor is megváltoztathatja, ha nem megfelelően használják.

Aztán az asztal körül ülők a gazdaság jövőjéről beszéltek. Egykét éven belül mindenhol lesz áram, és gépesítik a termelést. Nagyon büszkék a kolhozukra. Hamarosan megjönnek az új traktorok, közölték, és nemsokára jól táplálkozik, rendes házban lakik majd a falu egész népe, úgyhogy az embereknek nem kell majd ilyen borzasztó keményen dolgozniuk.

– Jöjjenek vissza egy év múlva – mondták és meglátják, mennyit fejlődtünk! Hamarosan téglaházakat építünk, téglából lesz a klubházunk, cserép fedi majd a tetőket, és nem lesz olyan nehéz az élet.

Sofőrünk mélyen és szinte egyfolytában aludt, amióta megérkeztünk. Csodásan ment neki az alvás. Most fölébresztettük, ő pedig életet lehelt kocsija nyolc hengeréből körülbelül négybe.

Elbúcsúztunk. A gazdaság igazgatója és az agronómus elkísértek egészen a kereszteződésig. Az igazgató kérte, hogy küldjünk a gazdaságban készült fotókból, mert szeretnék kiállítani őket a klubban, és ezt persze meg is fogjuk tenni.

Útban Kijev felé a kocsi hátsó ülésén elnyomott minket az álom, amiben a kimerültség és a mértéktelen evés egyaránt szerepet játszott. Így nem tudjuk, hányszor állt meg a sofőr vízért, vagy hányszor robbant le az autó. Kijevben az autóból egyenest az ágyba zuhantunk, és aludtunk mintegy tizenkét órán át.

Másnap reggel lementünk a folyóhoz megnézni a hajókat, amelyeken északról és délről áru érkezett a kijevi piacokra. Voltak tűzifát szállító bárkák, és kis csónakok, magasra púpozva szénával. Paradicsom, uborka és káposzta mozgott a folyón hatalmas rakományokban, majd került a rakpartra a város lábainál. Kollektív gazdaságokból érkeztek ezek a termények, hogy a szabadtéri piacon gazdára találjanak. Követtük őket föl a szikladombra, amelynek piacterén hoszszú sorokban ültek az árusok a portékájuk mögött, öregek és gyerekek, mert a fiatalok éppen arattak a földeken.

A piacról egy óriási sütödébe mentünk, az egész város fekete kenyerét ott sütötték. Az üzemvezető fehér köpenyt adott ránk, csak utána léphettünk be. A sütöde egyik része romos, most építik újjá, és kibővítik. Az üzemvezető elmondta, hogy a sütöde az ostrom alatt is dolgozott, és még akkor is sütöttek benne kenyeret, amikor körös-körül hullottak a bombák a házakra.

Hegyekben állt a kenyér. Teljesen gépesített sütöde volt, keverő-és dagasztógépekkel, automatikus kemencékkel. A fekete kenyér hoszszú sorokban áthalad a kemencéken, kipottyan a másik oldalon, ahol kocsikra rakják őket, és szállítják ki a városba.

Nagyon büszkék voltak erre a sütödére, az üzemvezető meg is kérdezte, van-e ilyen csodálatos sütödénk Amerikában. És újra megbizonyosodhattunk róla, mint már annyiszor, hogy az oroszok őszintén azt hiszik, ők találták ki ezeket a dolgokat. Imádják az automata gépeket, és arról álmodnak, hogy minden technikájukat teljesen gépesíteni fogják. Számukra a gépesítés annyi, mint jólétben és kényelemben élni, dúskálni az ennivalóban, élvezni az általános bőséget. Ugyanúgy szeretik a gépeket, mint az amerikaiak, és egy új autó egész kis tömeget vonz maga köré, az emberek körbeállják, s szinte hódolattal bámulják meg.

Délután interjút kért tőlem egy ukrán irodalmi folyóirat. Nagyon hosszú és keserves élmény volt. A főszerkesztő, markáns arcú, eleven kis ember, kétbekezdésnyi kérdéseket tett fel. Lefordították, de mire a végét megértettem, elfelejtettem az elejét. Azért igyekeztem legjobb tudásom szerint válaszolni. A válaszomat lefordították, a főszerkesztő pedig leírta az egészet. Rettentően

bonyolult és rettentően irodalmi kérdései voltak. És amikor megválaszoltam egy kérdést, nem voltam benne egészen biztos, hogy a fordítás megállja a helyét. Két nehézség adódott. Az egyik az, hogy az én hátterem merőben eltért a kérdezőétől, a másik pedig az angolságom, amely feltehetően túl köznyelvi volt ahhoz, hogy a tanult, irodalmi angolon nevelkedett tolmács rá tudjon hangolódni, és világosan értse. Hogy biztos legyek benne, nem ferdítették el a szavaimat merő véletlenségből, kértem, hogy fordítsák vissza angolra nekem azt, ami oroszul elhangzott. Igazam volt, mert állítólagos válaszaim nem álltak valami közel ahhoz, amit mondtam. Nem volt benne szándékosság, sőt nem is az volt igazán nehéz, hogy egyik nyelvről a másikra kellett kommunikálni. Többről volt szó, mint nyelvről. A fordítást két gondolkodásmód között kellett volna elvégezni. Hiába voltak nyájas, őszinte emberek, egyszerűen nem tudtunk közel kerülni egymáshoz a beszéd eszközével. Ez volt hát az utolsó interjúm; többet nem próbálkoztam vele. És amikor Moszkvában interjút kértek tőlem, javasoltam, hogy adják meg írásban a kérdéseket, így módom lesz átgondolni őket, s miután megválaszoltam, ellenőrizni kívánom a fordítást. És mert ez nem történt meg, nem adtam több interjút.

Akárhová mentünk, tulajdonképpen mindig ugyanazokat a kérdéseket tették fel nekünk, és apránként rájöttünk, hogy minden kérdés ugyanabból a forrásból ered. Az ukrán értelmiségiek politikai és irodalmi kérdéseiket egyaránt a Pravdában olvasott cikkekre alapozták. És egy idő után már előre tudtuk, mielőtt kérdeztek volna, hogy mit fognak kérdezni, mert szinte kívülről fújtuk azokat a cikkeket, amelyek kérdéseiket ihlették.

Volt egy szinte minden alkalommal föltett irodalmi kérdés. Már azt is tudtuk, mikor számíthatunk rá, mert a kérdezőnek ilyenkor összeszűkült a szeme, ő maga kissé előredőlt a székében, és úgy figyelt minket erősen. Ilyenkor tudtuk, meg fogja kérdezni, hogy tetszik nekünk Szimonov darabja, Az orosz kérdés.

Szimonov valószínűleg napjaink legnépszerűbb írója a Szovjetunióban. Nemrégiben Amerikába látogatott, és amikor hazatért, megírta ezt a színdarabot. Feltehetően ez a legtöbbet játszott darab mostanában. Szovjetunió-szerte háromszáz színház tűzte egyidejűleg műsorára. Szimonov úr darabja az amerikai újságírással foglalkozik, és szükségesnek tartom, hogy röviden ismertessem a tartalmát. Részben New Yorkban játszódik, részben pedig egy Long Islandre emlékeztető helyen. New Yorkban megközelítőleg a Bleeck’s vendéglő táján, vagyis a *Herald Tribune* épületéhez közel zajlik a cselekmény. Nagyjából így:

Egy amerikai tudósító, aki évekkel korábban Oroszországban járt, és rokonszenvező hangú könyvet írt róla, egy sajtómágnás, egy kemény, nyers kapitalista, erőszakos, zsarnokoskodó sajtóbáró alkalmazásába kerül, akinek

nincsenek sem elvei, sem erényei. Ez a sajtómágnás szeretne megnyerni valami választást, és ennek érdekében be akarja bizonyítani a lapján keresztül, hogy az oroszok meg fogják támadni Amerikát. Szerződteti a tudósítót, hogy utazzon el Oroszországba, aztán jöjjön vissza, és számoljon be arról, hogy az oroszok háborút akarnak Amerikával. A sajtómágnás óriási összeget ajánl neki, harmincezer dollárt, hogy pontos legyek, és tökéletesen biztos jövőt, ha a tudósító hajlandó erre. No már most, ez az újságíró, aki tisztára le van égve, szeretne feleségül venni egy lányt, és szeretne egy kis házikót Long Islanden. Úgyhogy elvállalja a megbízást. Elmegy Oroszországba, és azt látja, hogy az oroszok nem akarnak háborúzni az amerikaiakkal. Hazamegy, titokban megírja a könyvét, és pontosan az ellenkezőjét írja annak, amit a sajtómágnás akar.

Közben az előlegből megvásárolta a kis vidéki házat Long Islanden, feleségül vette a lányt, és kezd biztonságos mederbe terelődni az élete. Amikor leadja a kéziratát, a sajtómágnás nem éri be azzal, hogy lefújja a könyvet, hanem lehetetlenné teszi azt is, hogy a tudósító más kiadónál közölhesse. És akkora hatalma van ennek a sajtóbárónak, hogy a tudósító többé nem jut munkához, nem tudja publikálni sem a könyvét, sem azt, amit még a jövőben írna. Elveszíti vidéki házát, és elhagyja a felesége, aki biztonságra vágyik. Valamely, dramaturgiailag nem megvilágított okból, éppen ekkortájt hal meg a legjobb barátja egy hibás repülőgép fedélzetén a magasban. Tudósítónk pénztelenül, boldogtalanul végzi, de azzal a felemelő érzéssel, hogy igazat mondott, és ennél jobbat nem is tehetett volna.

Körülbelül erről szól *Az orosz kérdés*, és erről kérdeztek minket olyan gyakran. Mi pedig többnyire így válaszoltunk: 1. Nem jó színdarab, semmilyen nyelven nem az; 2. A szereplők nem beszélnek amerikai módra, és amennyire meg tudjuk ítélni, nem is cselekszenek amerikai módra; 3. Noha léteznek rossz lapkiadók Amerikában, közel sincs akkora hatalmuk, amennyit a darab sugall; 4. Amerikában nincs az a könyvkiadó, amelyik hagyná, hogy dirigáljanak neki, mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy magának Szimonovnak a könyvei megjelentek Amerikában; és végül, szívből kívánjuk, hogy szülessen egy jó darab az amerikai sajtóvilágról, de ez nem az. Ez a darab igen messze jár attól, hogy a megértés jegyében közelebb hozza Amerikát és az amerikaiakat az oroszokhoz, sőt valószínűleg éppen ellenkező hatást fog elérni.

Olyan gyakran kérdeztek erről a darabról, hogy írtunk egy színművázlatot, amelynek Az amerikai kérdés címet adtuk. És felolvastuk a kérdezőnek. Darabunkban Szimonov úrnak megbízást ad a *Pravda*, hogy menjen Amerikába, és írjon olyan cikksorozatot, amely bebizonyítja, hogy Amerika egy romlott nyugati demokrácia.

Szimonov úr Amerikába utazik, és nemcsak arra jön rá, hogy Amerika nem romlott, hanem arra is, hogy nem nyugati, hacsak nem Moszkvából nézzük. Szimonov hazamegy Oroszországba, és titokban megírja azt a meggyőződését, hogy Amerika nem romlott demokrácia. Leadja kéziratát a *Pravda* szerkesztőségének. Azonnal kiteszik az írószövetségből. Elveszíti vidéki házát. Felesége, egy rendes kommunista lány, faképnél hagyja, Szimonov pedig éhen hal, akárcsak az az éhhalálra ítélt amerikai az ő darabjában. Mire a végére értünk, kérdezőnk többnyire jókat kuncogott.

– Ugye nevetségesnek tartja – mondtuk pedig semmivel sem nevetségesebb annál, amit Szimonov darabja, *Az orosz kérdés* Amerikáról mond. Egyformán rossz mindkét darab, éspedig azonos okból.

Bár drámavázlatunk egyszer-kétszer heves vitát váltott ki, többnyire csak azzal járt, hogy hallgatóink jót nevettek, majd más tárgyra tértek.

Kijevben van egy hely, Koktél Bárnak hívják. Cirill betűkkel írják, úgyhogy nem tudtuk elolvasni, de úgy ejtik ki, hogy Koktél Bár. És úgy néz ki, mint egy amerikai koktélbár. Kör alakú pult van benne magas bárszékekkel, vannak kicsi asztalok, és esténként a kijevi fiatalság egy része látogatja. Hosszú poharakból isszák a koktélnak nevezett csodás italokat. Van Kijev-koktél, Moszkva-koktél, Tbiliszikoktél, és különös, de szinte mindegyik rózsaszínű, és erősen gránátalmaszörp íze van.

Amikor az oroszok koktélt kevernek, láthatólag azt hiszik, minél több alkotóelemet tesznek bele, annál jobb lesz a koktél. Kóstoltunk egy olyat,

amiben tizenkétféle ital volt összekutyulva. Elfelejtettük a nevét. Nem akartuk megjegyezni. Kicsit meglepődtünk, hogy koktélbárok vannak Oroszországban, hiszen a koktél rém dekadens ital. És annyi biztos, hogy a Kijev-koktélnál és a Moszkva-koktélnál dekadensebbet soha életünkben nem ittunk.

Lejárt az időnk Kijevben, készültünk vissza Moszkvába. Az itteniek nagyon vendégszerető emberek, nyájasak, bőkezűek, nagyon megkedveltük őket. Okosak, szeretnek nevetni, van humorérzékük, és tele vannak energiával. Országuk romjain konok nekifeszüléssel építenek új házakat, új gyárakat, új gépeket és új életet. És újra meg újra elmondták: – Jöjjenek csak vissza néhány év múlva, és meglátják, mi mindent értünk el!

6

Moszkvába visszatérve elmerültünk saját nyelvünk és honfitársaink társaságának élvezetében, mert bármilyen kedvesek és nagylelkűek voltak is hozzánk az ukránok, mégiscsak külföldiek voltunk. Jólesett olyan emberekkel beszélgetni, akik tudták, kicsoda Superman és Louis Armstrong. Felkerestük Ed Gilmore-t kellemes otthonában, és szvinget hallgattunk. A klarinétos Pee Wee Russell küldi neki a lemezeket. Ed azt mondja, el sem tudja képzelni, hogy töltené el a telet Pee Wee legfrissebb küldeményei nélkül.

Sweet Joe Newman beszervezett néhány orosz lányt, és táncolni mentünk moszkvai night clubokba. Sweet Joe nagyszerű táncos, de Capa hosszú nyúlugrásokat használ, ami szórakoztató, ám veszélyes.

A követségiek nagyon rendesek voltak hozzánk. Macon tábornok, a katonai attasé DDT-patronokkal járult hozzá, hogy Moszkván kívüli állomásainkon védekezzünk a legyek ellen, néhány lebombázott, romos területen ugyanis kellemetlenek a legyek. És néhány helyen, ahol megaludtunk, egyéb kellemetlen kis látogatók is megfordultak. A követségiek közül többen régóta nem jártak otthon, ők egyszerű kis apróságokról akartak hallani, például hogy mi várható a baseball terén, hogy fog alakulni a fociidény, és hogyan zajlottak a választások az ország különböző részein.

Vasárnap kiállításra mentünk, ahol háborús trófeákat lehetett látni, a Gorkij Parktól nem messze, a folyópart mentén. Mindenféle német repülőgép, német tankok, német tüzérségi eszközök, géppuskák, fegyverszállítók, torpedórombolók voltak kiállítva, a szovjet hadsereg zsákmányolta német hadifelszerelés változatos példányai. És a fegyverek között katonák sétálgattak a gyermekeikkel és a feleségükkel, és hozzáértőn magyarázták a látványt. A gyerekek csodálattal bámulták a harci felszereléseket, amelyek zsákmányolásában az ő apjuk is részt vett.

A folyón csónakok versenyeztek, kis motorosok kívülre fölszerelt motorokkal, amelyek között sok Evinrude márkájút és több más amerikai márkát is fölfedeztünk. Sportklubok és munkáscsapatok között folyt a verseny. Némelyik csónakot lányok vezették. Mi egy különösen csinos szőke lányra fogadtunk, egyszerűen azért, mert szép volt, de nem ő nyert. Annyi biztos, hogy a lányokban sokkal több volt a kitartás és a versenyszellem, mint a férfiakban. Többet kockáztattak, és tetszetős vakmerőséggel vezették csónakjukat. Sweet Lana elkísért minket, tengerészkék kosztümöt viselt és kis fátyollal ékes kalapot, hajtókája gomblyukában pedig ezüstcsillag volt.

Később elmentünk a Vörös térre, ahol négy-ötszáz méteres sorban álltak a Lenin sírjához látogatók. A síremlék bejárata mellett kétoldalt két fiatal katona posztolt mint két viaszfigura. Még pislogni sem láttuk őket. Egész délután, és csaknem minden délután, lassú emberfonál halad át a síremléken, hogy megnézze Lenin halott arcát az üvegkoporsóban; ezrek lépkednek el az üvegkoporsó mellett, és vetnek egy pillantást Lenin domború homlokára, éles metszésű orrára, hegyes állára. Szinte vallásos áhítattal, noha ők nem neveznék vallásosnak.

A Vörös tér másik oldalán kerek márványemelvény áll, a cári időkben ezen végezték ki az elítélteket; most hatalmas csokrokban papírvirág és vörös zászlók erdeje díszíti.

Azért jöttünk vissza, mert csak Moszkvából juthattunk el Sztálingrádba. Capa intézkedett, hogy hívják elő a filmjeit. Előhívatlanul szerette volna hazavinni őket, mert az Egyesült Államokban a felszereltség miatt egyszerűbb és ellenőrizhetőbb lett volna az előhívás. A hatodik érzéke mégis azt súgta, hívassa elő, és ez nagyon szerencsés ötletnek bizonyult a végén.

Mint rendesen, most sem a legjobb körülmények között hagytuk el Moszkvát, mert ismét egy késő éjszakába nyúló parti előzte meg az utazást, és nagyon keveset aludtunk. Megint a VIP-váróban, Sztálin portréja alatt ültünk, és másfél órán át teáztunk, mire a gépünk indulásra készen állt. És ugyanazt a gépet kaptuk, mint korábban. Ezen a gépen sem működött a szellőzőberendezés. A csomagokat a folyosóra tornyozták, fölszálltunk.

Csmarszkij gremlinje elemében volt ezen az úton. Amit csak Csmarszkij kigondolt vagy eltervezett, azt a gremlin szinte mind meghiúsította. Sztálingrádban nem fogadott sem bizottság, sem a VOKSZ helyi szervezete, vagyis amikor kiszálltunk a huzatos kis repülőtéren, nem várt minket senki. Csmarszkij kénytelen volt betelefonálni Sztálingrádba egy autóért. Mi addig nézelődtünk egy kicsit odakint: az épület előtt hosszú sorban árulták az asszonyok a jobbnál jobb görög- és sárgadinnyét. Másfél órán át csurgattuk a dinnyelevet az ingünkre, mire megérkezett a kocsi, és mert elég sokat használtuk, meg aztán nem mindennapi autó volt, feltétlenül le kell írnunk. Nem is autó volt, hanem busz. Húsz fő szállítására tervezték, és az úgynevezett Ford A modellt ismertük föl benne. Amikor a Ford cég abbahagyta az A modell gyártását, az orosz állam az egész gépsort megvásárolta. Így a Szovjetunióban GAZ A néven gyártott kocsik lehettek könnyű személyautók, könnyű teherautók vagy buszok, és a miénk az utóbbiak közé tartozott. Feltehetően rendelkezett rugókkal, de vagy nem volt belőlük sok, vagy el voltak törve. Rugók jelenlétére semmiféle fizikai bizonyíték nem utalt. Sofőrünk együttműködni kész, rendes ember volt, és szinte áhítattal viseltetett az automobilok iránt. Később, ha egyedül maradtunk vele a buszban, egyszerűen elsorolta nekünk imádott autóit. – Buick – mondta –, Cadillac, Lincoln, Pontiac, Studebaker – majd sóhajtott egy mélyet. Kizárólag ezt a néhány szót ismerte angolul.

A Sztálingrádba vezető útnál rázósabbat az egész országban sehol nem tapasztaltunk. A repülőtér kilométerekre volt a várostól, és ha letérhettünk volna az úttestről, viszonylag könnyen, simán utaztunk volna. Ezen az úgynevezett úton egymást érték a buckák, gödrök és vízzel teli, mély hasadékok. Nem volt rajta burkolat, és mivel nemrég esett, az út egy része tóvá alakult át. Körös-körül, ameddig a szem ellátott, nyílt sztyeppe terült el, nyájak, kecskék, tehenek legeltek rajta. A vasút párhuzamosan futott az úttal, a sínek mellett kiégett teherkocsik, háborúban szétlőtt, elpusztított tehervagonok hevertek. Sztálingrád körül minden irányban és több kilométeres körben háborús hulladék borította a terepet: kiégett tankok, fél teherautók, katonai személyszállítók, hasznavehetetlen tüzérségi fegyverek rozsdásodó darabjai.

Hulladékgyűjtő csapatok járták a vidéket, összeszedték a hasznosítható roncsokat, és vitték hulladékfémnek a sztálingrádi traktorgyárba.

Két kézzel kellett kapaszkodnunk, míg buszunk bukdácsolva, ugrándozva zötyögött a sztyeppén, aztán egy kis emelkedő tetejéről végre megpillantottuk Sztálingrádot és a Volgát.

A város peremén új kis házak százai nőttek ki a földből, de amint beértünk a városba, alig láttunk mást, mint pusztulást. Sztálingrád hosszú, szalagszerű város a Volga mentén, csaknem 30 kilométer hosszú, és legszélesebb pontján is csak három kilométer széles. Láttunk már romos városokat, de azokat többnyire bombázás rombolta le. Ez más volt. Egy lebombázott városban néhol még állhat egy-egy fal; ezt a várost azonban rakétalövedékek és gránáttűz tarolta le. Hónapokig folyt a harc érte, megtámadták, visszavették, újra megtámadták, így falainak többsége ledőlt. A kevés állva maradt falon géppuskatűz gödrei, ragyaverése. Természetesen olvastunk Sztálingrád hihetetlen védelméről, és eszünkbe jutott, míg elnéztük ezt az irdatlan rombolást, hogy amikor megtámadnak egy várost, és ledöntik benne a házakat, a leomló épületek még mindig nagyszerűen szolgálják a védekező hadsereget – menedéket, lyukakat, fészkeket kínálnak, ahonnan szinte lehetetlen kiűzni az elszánt védőket. Ez a döbbenetes romhalmaz a háború egyik nagy fordulópontjának emlékét őrzi. Amikor több hónapos ostrom, támadás és

ellentámadás után végül bekerítették és fogságba ejtették a németeket, valahol a lelke mélyén a legostobább német katonának is éreznie kellett, hogy elvesztették a háborút.

A városközpontban, a főtéren egy nagyáruház maradványai: itt tartották magukat legtovább a németek, itt kerítették be őket. Fogságba esett Friedrich von Paulus[31], és ezzel véget ért az ostrom.

Az utca túloldalán állt a helyreállított Inturiszt Hotel, ott volt a szállásunk. Két nagy szobát kaptunk. Ablakaink törmelékhegyekre, darabokra tört téglára, betonra, porzó vakolatra néztek, és a roncs borította tájon furcsa, sötétzöld fű tenyészett, az a fajta, amelyik, úgy látszik, mindenhol gyökeret ver a pusztulásban. Míg Sztálingrádban voltunk, egyre jobban lenyűgözött minket ez a romtenger, ugyanis tele volt élettel. A törmelék alatt pincék, lyukak voltak, és ezekben a lyukakban emberek laktak. Sztálingrád nagy város volt sok lakóépülettel, bérházzal, de most csak a külvárosokban megépült új házakkal számolhat, az embereknek viszont lakniuk kell valahol. Az egykori bérházak pincéiben laknak hát. Sokszor nézelődtünk az ablakunkból, és láttuk, ahogy reggel egy nagyobbacska törmelékdomb mögül hirtelen előbújik egy lány, s munkába indulva még gyorsan végighúzza a fésűjét a haján, elvégzi az utolsó simításokat. Rendesen van felöltözve, tiszta ruhát visel, és fűcsomókat kerülgetve siet a munkahelyére. Fogalmunk sincs, hogy csinálták. Hogy tudtak a föld alatt élve is tiszták, büszkék, nőiesek maradni. Háziasszonyok bújtak elő más lyukakból, mentek a piacra, fejükön fehér kendő, karjukon bevásárlókosár. Különös hősiességgel parodizálták a modern életet.

Egy ijesztő kivétellel mégis találkoztunk. Közvetlenül a szálloda mögött, ablakunkból jól látható helyen, kis szemétdomb emelkedett, dinnyehéj, csont, krumplihéj, ilyesmit szórtak a tetejére. Néhány méternyire tőle ürgelyukra emlékeztető kis földhányás látszott. És mindennap, korán reggel egy fiatal lány mászott elő abból a lyukból. Hosszú combja, lábszára, meztelen lába, vékony, inas karja volt, a haja piszkos, fénytelen. Évek mocska borította a bőrét, ezért nagyon barnának látszott. És amikor fölemelte az arcát, megállapítottuk, nem sok ilyen gyönyörű arcot láttunk életünkben. Szemében furfangos okosság, mint a rókáéban, de a pillantása nem volt emberi. Arca kifejlett, normális emberé, az értelmi fogyaték jelei nélkül. Valamikor, a városért folyó harc rettenetében, megroppanhatott benne valami, amitől visszavonult a felejtés vigaszába. Hátsó felén kuporogva dinynyehéjat evett, és kiszívta a mások leveséből szemétdombra vetett csontokat. Többnyire két órát is elpiszmogott így, mire megtöltötte a gyomrát. Aztán arrébb ment egy füves részre, lefeküdt, és elaludt a napon. Arcának szépsége finom művű szoborra emlékeztetett; hoszszú lábán vadállati kecsességgel mozgott.

A telekhez tartozó pincék lakói ritkán szóltak hozzá. De egy reggel láttam, hogy egy másik lyukból előjön egy asszony, és ad neki egy fél kenyeret. És a lány szinte vicsorogva kapta ki az asszony kezéből, és szorította a melléhez. Elvadult kutyaként nézett az asszonyra, akitől a kenyeret kapta, és gyanakodva figyelte, amíg az vissza nem ment a pincéjébe, majd sarkon fordult, beletemette az arcát a nagy darab fekete kenyérbe, és falta mohón, de közben egyre cikázott a szeme a kenyér fölött, állati éberséggel. És miközben rágta a kenyeret, piszkos, rongyos vállkendője lecsúszott, és előbukkant egyik koszlepte, fiatal melle, mire gépiesen odanyúlt, visszahúzta a sálat a helyére, és tenyere szívszorítóan nőies mozdulatával még meg is paskolta kicsit.

Eltűnődtünk, hányan lehetnek így, hány elme, amely nem tudta tovább elviselni, hogy a 20. században kell élnie, s inkább visszavonult, nem a hegyekbe, hanem az emberi múlt ősi hegy-völgyei közé, az öröm, a fájdalom, az önfenntartás ősöreg rengetegébe. Olyan arc volt, amellyel sokáig álmodik az ember.

Késő délután fölkeresett minket Dencsenko ezredes, és megkérdezte, kíváncsiak vagyunk-e, hol folytak a legnagyobb harcok Sztálingrádért. Jó megjelenésű, borotvált fejű, ötven körüli férfi volt. Fehér zubbonyt viselt övvel, a mellén kitüntetések sorakoztak. Elvitt minket a városba, megmutatta, hol tartott ki a 21. szovjet hadsereg, és hol segítette hadmozdulattal a 62

hadsereg. Térképeket hozott, elmagyarázta a csata menetét. Elvitt oda, ahol megállították a németeket, ahonnét soha többé egy tapodtat sem tudtak előrébb mozdulni. És a német előrenyomulás határvonalán áll Pavlov háza, amely ma nemzeti kegyhely, s valószínűleg örökre az marad.

Pavlov háza lakóház volt, Pavlov pedig őrmesterként szolgált. Kilenc emberével együtt ötvenkét napon át tartotta a lakóházat, amely ellen a németek minden lehetséges eszközt bevetettek. De sosem vették be a Pavlov-házat, ahogy Pavlovot magát sem ejtették foglyul. És ez volt a legtávolabbi pontja a német offenzívának.

Dencsenko ezredes elvitt minket a folyópartra, és megmutatta, hol rekedtek meg az orosz csapatok, s hogy a meredek folyópart miatt nem lehetett őket onnan kivezetni[32].És körös-körül mindenütt német fegyverek, harckocsik rozsdásodó roncsai hevertek. Dencsenko kijevi, világoskék ukrán szemmel. Ötvenéves, a fia elesett Leningrádnál.

Megmutatta a dombot, ahonnan a legnagyobb német támadás érkezett, és a dombon mozgást láttunk, csatarendbe álló tankokat, a domb lábánál több sorban tüzérségi egységeket. Egy moszkvai dokumentumfilmes társulat meg akarta örökíteni Sztálingrád ostromát, mielőtt újjáépülne a város. A folyón egy hajó horgonyzott. A filmesek hajóval érkeztek Moszkvából, és a forgatás alatt a hajón laktak.

És ekkor Csmarszkij gremlinje ismét munkához látott. Szeretnénk lefényképezni a forgatást, a dokumentumfilmeseket munka közben, mondtuk. – Rendben van – mondta Csmarszkij –, ma este telefonálok, megpróbálok engedélyt kérni rá.

Úgyhogy szépen visszamentünk a szállodánkba, s még szinte meg sem érkeztünk, amikor meghallottuk a tüzérségi ütegek zaját. Reggel, mire Csmarszkij jelentkezett, már lezárult a forgatásnak ez a része, vagyis lemaradtunk róla. Mindennap újból megpróbálkoztunk vele, hogy Sztálingrád ostromának megfilmesítéséről fotókat készítsünk, és mindennap hoppon maradtunk valamilyen baleset következtében. Csmarszkij gremlinje megállás nélkül dolgozott.

Délután lementünk a téren át egy kis parkba, a folyó mellé, ahol egy nagy kőobeliszk áll, alatta kert, rengeteg piros virággal, és a virágok alatt eltemetve sok-sok katona, aki Sztálingrádot védte. Kevesen voltak a parkban, de az egyik padon egy asszony ült, a kerítésnél pedig öt-hat éves kisfiú állt, a virágokat nézte. Olyan hosszan nézte, hogy megkértük Csmarszkijt, szólítsa meg.

– Mit csinálsz itt? – kérdezte Csmarszkij a gyerektől.

Mire a kisfiú érzelgősség nélkül, tárgyilagos hangon azt felelte:

– Látogatóba jöttem a papámhoz. Minden este meglátogatom.

Nem volt benne sem pátosz, sem érzelgősség. A gyerek egyszerűen csak tényt közölt, a padon ülő asszony pedig fölnézett, biccentett felénk, és elmosolyodott. Nemsokára fölállt, és elindult a kisfiával vissza, a lerombolt városba.

Másnap, amikor szobánkba hozták a reggelit, először azt hittük, meghibbant a személyzet. Paradicsomsaláta, savanyúság, görögdinynye és szénsavas vaníliás üdítő volt a reggeli. De szó sem volt őrületről, csak éppen így nézett ki egy normális reggeli Sztálingrádban. Sikerült elérnünk, hogy a vaníliás üdítőt cseréljék ki teára. És egy idő után egészen megszerettük reggelire a

paradicsomsalátát. Végül is mi az, ha nem szilárd paradicsomlé? De a vaníliás üdítővel nem tudtunk megbarátkozni.

A szálloda előtti tér igen nagy volt, romos épületek vették körül. Egy állva maradt falon hangszóró állt, egész nap, kora reggeltől késő estig harsogott belőle a rádió. Beszédeket közvetítettek, híreket olvastak be, és rengeteget énekeltek. És olyan hangosan, hogy akkor is hallottuk, ha a fejünkre húztuk a takarót. Olyan hangosan, hogy a hang kis híján megrepesztette a hangszóró membránját, amit néha szívből kívántunk.

Meg akartuk nézni a híres sztálingrádi traktorgyárat, és szerettünk volna fényképezni benne. Mert olyan gyár volt az, ahol akkor sem hagyták abba a tankok gyártását, amikor a németek már lőtték őket. És amikor a németek túl közel kerültek, a munkások letették a szerszámaikat, megvédték a gyárat, aztán szépen dolgoztak tovább. Csmarszkij, férfimód birkózva gonosz gremlinjeivel, kijelentette, hogy megszervezi nekünk a gyárlátogatást. És reggelre valóban megkaptuk a választ, hogy mehetünk.

A gyár a város szélén áll, és ahogy robogtunk a magas kémények felé, láttuk, hogy a környékén mindenütt feltépték, szétmarcangolták a földet a lövedékek, és a gyárépületek félig romokban állnak. Két kapuőr kijött, szemügyre vették

Capa fotósfelszerelését, visszamentek, telefonáltak, majd mindjárt ezután még több őr jött ki. Ők is megnézték a fényképezőgépeket, és telefonáltak. Könyörtelen döntés született. Még a buszból sem hozhattuk ki a fényképezőgépeket. Most már a gyárigazgató is velünk volt, meg a főmérnök, és fél tucat más tisztviselő. És amint elfogadtuk a döntést, mindenki rendkívül nyájas lett. Mindent megtekinthetünk, de lefényképeznünk semmit sem szabad. Ez nagyon elszomorított minket, hiszen ez a traktorgyár a maga módján ugyanolyan pozitívumnak számít, mint az ukrajnai szövetkezeti gazdaságok. Itt, ebben a gyárban, amelyet a saját munkásai védtek meg, és ahol ugyanazok a munkások most traktorokat építenek, itt lehetett igazán rátalálni az orosz honvédelem szellemére. És ugyanitt kellett szembetalálkoznunk a fényképezőgéptől való rettegés legképtelenebb és legszélsőségesebb formájával.

A széles gyárkapun beljebb kerülve nem mindennapi látvány fogadott, miközben ugyanis az egyik csapat a futószalagnál, a kovácsműhelyben vagy a sajtológépek mellett dolgozott, a többi munkás a romos részek újjáépítésén szorgoskodott. Az összes gyárépületet találat érte, a legtöbbnek teteje sem volt, némelyik teljesen elpusztult. És az újjáépítő munka úgy folyt, hogy közben folyamatosan gördültek le a traktorok a futószalagról. Láttuk a kohókat, amelyekbe betöltötték a fémet, német tankok, ütegek darabjait, a hulladék fémet. És láttuk kijönni a fémet a hengereken keresztül. Láttuk a formázást, a lemezek préselését, az utolsó simításokat, egyes részek csiszolását. És a futószalag végéről frissen festett, új, csillogó traktorok gurultak le, s vártak a parkolóban a vonatra, amely majd a földekre viszi őket. A munkások keze alatt eközben újjáépültek a félig romos épületek, fémből, téglából, üvegből. De a termelést újra kellett indítani, nem lehetett addig várni, míg teljesen elkészül a gyár.

Azért sem értjük, miért nem engedtek fényképezni ebben a gyárban, mert ahogy végigmentünk rajta, láttuk, hogy szinte minden gépsora, berendezése amerikai, és kísérőink sem titkolták, hogy ugyancsak amerikai mérnökök, technikusok tervezték a futószalagot, ők dolgozták ki az összeszerelés módszerét. Kézenfekvő, hogy azok a technikusok tudták, mit csinálnak, és bizonyára emlékeznek is rá, ha tehát Amerika forralna valamit a gyár ellen, például bombázni akarná, nem kellene messzire mennie, hogy mindent megtudjon róla. És mégis tabu volt fényképezni a gyárat. Pedig ráadásul nem is a gyárat, hanem a munkásokat akartuk fényképezni, férfiakat és nőket munka közben. A sztálingrádi traktorgyárban nők végzik a munka nagy részét. De nem volt kiskapu, a tabu élt. Egyetlen képet sem készíthettünk. Mély és vak a fényképezőgéptől való félelem.

Nem sikerült megtudnunk azt sem, hány traktor készül naponta, mert ez ellenkezett volna az új törvénnyel, amely az ipari információ megosztását a hadititok kiadásával egyenrangú hazaárulásnak tekinti. Százalékadatokat azonban megtudhattunk. Elmondták, hogy a gyár mindössze két százalékkal marad el a háború előtti termeléstől, és ha akartuk volna, gondolom, megtudhattuk volna, menynyit termeltek a háború előtt, majd ebből kiszámíthattuk volna, hány traktor jön le naponta most a futószalagról. A kész gép szabványos, és csak egy típust gyártanak, amely nagy teherbírású, nem túl termetes, de alkalmas mindenféle mezőgazdasági munkára. Nem áramvonalas, csinosításra vagy extrákra most nem futja. Nagyon jó traktor, mondták, de nem a szemnek akar tetszeni, különben sincs verseny. Nem versengenek egymással a gyártók, nem próbálnak tetszetős formák bevetésével előnyt szerezni. És ez az a hely, ahol a munkások tankokat építettek, miközben robbanó lövedékek süvítettek keresztül az épületeken, és apránként lerombolták a gyárat. Volt valami rettenetesen jelképszerű ebben a gyárban, ahogy egymás mellett láthattuk a két legnagyobb emberi potenciál – a termelés és a pusztítás – eredményeit.

Capa gyászba borul, ha nem fotózhat, és itt különösen mélyen gyászolt, mert a szeme lépten-nyomon meglátta azokat a kontrasztokat, szögeket, beállításokat, amelyek jelentésen túli jelentéseket hordoztak. – Két képpel itt többet tudtam volna megmutatni – kesergett –, mint amennyit sok ezer szó leírni képes.

Capa szomorú, elkeseredett hangulatban volt egészen ebédig, aztán jobban érezte magát. És még jobban lett, amikor délután hajóra szálltunk, hogy kis sétát tegyünk a Volgán. Ebben az évszakban és ezen a helyen szelíden hömpölyög a gyönyörű, széles folyó, rajta bonyolódik le a környék áruforgalmának jelentős része. Kis vontatóhajók, gabonával, érccel, épületfával, olajjal teli bárkák, kompok, kirándulóhajók jöttek-mentek. A folyóról teljességében tárult elénk a városban véghezvitt irdatlan pusztítás.

Hatalmas tutajok lebegtek a vízen, hátukon valóságos kis városok, akár öt-hat ház, egy kis karám, benne tehén, kecske, baromfi. Ezek a tutajok nagyon messziről, a Volga északi mellékfolyóiról jöttek, ott vágták ki azt a rengeteg fát, majd úsztatták lassan lefelé a folyón, romba dőlt települések, városok partjainál kikötve. Minden megállóhelyen megmondták a helybéli hatóságok, mennyi fát igényelnek. A tutajosok levágták az igényelt famennyiséget, és kiúsztatták a partra, úgyhogy miközben haladtak lefelé a folyón, a tutajok egyre kisebbek lettek. Ám olyan hosszú az utazás, hogy a rajtuk élők apró városokat építenek az úszó fa tetején.

Színes, mozgalmas élet folyt a Volgán, mindjárt eszünkbe is jutott Mark Twain, meg amit a régi Mississippiről mesél. Lapátkerekes kis gőzhajók siettek föl-alá a folyón, és még néhány súlyos, lomha vitorlás is akadt.

Ahogy az egyik hatalmas szálfatutaj mellé értünk, láttuk, hogy egy asszony tehenet fej a picike karámban, egy másik pedig éppen a friss mosást teregeti ki a háza mögött, miközben a férfiak levágják a tutajról a partra úsztatandó szálfát, amely majd segít újjáépíteni Sztálingrádot.

Ám Csmarszkij gremlinje fáradhatatlanul tevékenykedett Sztálingrádban. Először akkor, amikor a filmezést szerettük volna fényképezni, aztán a traktorgyárban, de a gremlin még a hajón sem nyughatott. Mi kicsi, könnyű hajót kértünk, amellyel könnyedén mozoghatunk a folyón, de helyette nagy, cirkálószerű hajót kaptunk az orosz hadiflottától. És a legénységet nem számítva csak mi utaztunk rajta. Sekély merülésű hajót szerettünk volna, mert azzal meg lehet közelíteni a partot, helyette olyan mély merülésűt kaptunk, amely nem merészkedhetett a part közelébe. Kenuszerű kis csónakok között manővereztünk, amelyeken egész családok vitték terményeiket a sztálingrádi piacokra, hegyekben a paradicsomot, az uborkát és az elmaradhatatlan káposztát.

Az egyik sztálingrádi piacon láttunk egy fényképészt egy régi harmonikás géppel. Éppen egy szigorú, fiatal katonát fényképezett, aki mereven ült egy hokedlin. A fényképész körülnézett, és meglátta Capát, aki éppen őt és a katonát fényképezte. Kollegiálisán rámosolygott Capára, és meglengette a kalapját. A fiatal katona nem mozdult. Rezzenéstelenül meredt maga elé.

Elvittek a sztálingrádi főépítész irodájába, ő fogta össze a város felépítésének terveit. Többen indítványozták, hogy tolják a várost följebb vagy lejjebb a folyó mentén, és meg se kíséreljék az újjáépítését, mert a törmelék eltakarítása rengeteg munkát igényelne. Olcsóbb és könnyebb lenne teljesen elölről kezdeni. Két érv állt ezzel szemben: először is az, hogy a csatornarendszer és a föld alatti villanyvezetékek jelentős része valószínűleg sértetlen; másodszor pedig az a makacs eltökéltség, hogy Sztálingrád városának érzelmi okokból pontosan ugyanott kell újjáépülnie, ahol korábban állt. És valószínűleg ez a legnyomósabb érv. A romok eltakarításával járó pluszmunka kilátása nem tudja háttérbe szorítani ezt az érzést.

Öt építészeti terv készült a város helyreállítására, de makettet még nem láthattunk, mert egyelőre egyik tervet sem hagyták jóvá. Két vonatkozásban mindegyik terv megegyezett: Sztálingrád központját teljes egészében középületekkel akarták beépíteni, méghozzá ugyanolyan grandiózus elgondolás szerint, mint Kijevben – gigantikus emlékművek, hatalmas márvány rakpartok a Volgához vezető lépcsősorokkal, parkok és oszlopsorok, piramisok és obeliszkek, hatalmas Sztálin- és Lenin-szobrok. Ezeket már megfestették,

térben és tervrajzon is megrajzolták. És megint eszünkbe jutott, hogy két dologban mennyire hasonlítanak egymásra amerikaiak és oroszok. Mindkét nép imádja a gépeket, és mindkettő rajong a nagy méretekért. Amit az oroszok leginkább csodálnak Amerikában, az valószínűleg a Ford gyár és az Empire State Building.

Építészek egész hada dolgozik Sztálingrád újjáépítésének nagyszabású tervein, de ugyanúgy dolgoznak kis dolgokon is: iskolákon, külvárosok helyreállításán, kicsi házak tervein. Mert a széle felől épül előbb a város, ott már sok ezer apró ház nő ki a földből, bérházak emelkednek a város peremén. A központtal azonban várnak, amíg el nem dől, hogy fog festeni a város nyilvános, hivatalos arca.

Elmondtuk a főépítésznek, hogy láttunk embereket, akik a föld alatt, romok közt laknak, és megkérdeztük, mit keresnek ott, miért nem a külvárosokban építenek maguknak új házakat. Megértőn mosolygott, és azt felelte:

– Nos, ezek az emberek azoknak a házaknak a pincéjében laknak, ahol azelőtt éltek, és két okból nem akarnak elmozdulni, sőt hangsúlyozzák, hogy semmi áron nem mozdulnak onnan. Először is, mert ott szeretnek lenni, mert mindig ott éltek, és mert az emberek utálják otthagyni a megszokott dolgaikat, még akkor is, ha azok romokban hevernek. A másik ok a közlekedés. Nincs elég buszunk, villamosunk egyáltalán nincs, így ha elköltöznének, nagyon sokat kellene gyalogolniuk a munkahelyükre, és aztán haza, amitől a legtöbben visszariadnak. – De hát akkor mi lesz velük? – kérdeztük.

– Ha majd lesz elég házunk, ahová elköltöztetjük őket, úgyis meg kell tennünk ezt – mondta a főépítész. – Remélhetőleg akkor már buszunk, villamosunk is lesz elég, hogy viszonylag könnyen eljuthassanak a munkahelyükre és vissza.

Míg a főépítésznél voltunk, bejött egy tisztviselő, és megkérdezte, szeretnénk-e látni, milyen ajándékokat kapott Sztálingrád a világ más városaitól. Jóllehet épp elegünk volt a múzeumokból, úgy gondoltuk, illik megnéznünk. Visszamentünk a szállodába, hogy pihenjünk egy kicsit, de máris kopogtak. Ahogy ajtót nyitottunk, ládákat, tokokat, óriási mappákat cipelő férfiak vonultak be, és letették őket a földre. Ezek voltak az ajándékok, amelyeket Sztálingrád népe kapott. Etiópia királya filigrán aranycsipkével és vörös bársonnyal bevont pajzsot küldött. Egy pergamentekercsen az Egyesült Államok kormánya küldött magasztos üzenetet, Franklin D. Roosevelt aláírásával. Charles de Gaulle-tól fém emléktáblát kapott a város, az angol királytól pedig egy kardot. Egy brit kisvárosban ezerötszáz asszony hímezte rá a nevét egy asztalkendőre. Azért hozták a szobánkba ezeket a tárgyakat, mert egyelőre múzeum sincs még Sztálingrádban. Meg kellett néznünk a hatalmas mappák tartalmát, kormányok, miniszterelnökök, elnökök díszes irományait, amelyek a lehető legdagályosabb nyelven köszöntik Sztálingrád polgárait.

Elszomorodtunk, hogy kormányfők is csak ennyit tudtak felajánlani, középkori kard másolatát, régi pajzs másolatát, pergamenre rótt frázisokat és fennkölt érzelmeket garmadával, úgyhogy amikor azt kérték, írjunk mi is valamit a város vendégkönyvébe, nem tudtunk mit beleírni. „A világ hősei”, „a

civilizáció védelmezői”, ilyeneket és hasonlókat olvashattunk benne. A szavak és az ajándékok úgy hatottak, mint túlfejlett izomzatú, csúf szobrok, amelyek gigászi ostobasággal próbálnak ünnepelni valami nagyon egyszerűt. Mi csak arra tudtunk gondolni, amit a traktorgyárban láttunk, a nyitott tűztérnél dolgozó munkások vaskemény arcára, vagy a lányokra, akik hajukat igazgatva bújnak elő föld alatti lyukakból, meg a kisfiúra, aki minden este elmegy a közös sírhoz, hogy meglátogassa az apját. Ezek nem buta, allegorikus alakok. Hanem kisemberek, akiket megtámadtak, és akik meg tudták védeni magukat.

A középkori kard és az aranyozott pajzs már-már abszurd módon hatott, annyira szegényes fantáziára vallott. A világ hamis érdeméremmel tüntette ki Sztálingrádot, amikor a városnak igazából fél tucat buldózerre lett volna a leginkább szüksége.

Ellátogattunk újjáépült és új bérházakba, ahol sztálingrádi gyári munkások laktak. Bérekről, lakbérről, élelmiszerárakról kérdeztük őket.

Kicsik és viszonylag kényelmesek az új lakások. Van bennük konyha, egy vagy két hálószoba és nappali. A feketemunkások – itt ez szakképzetlen munkaerőt jelent – most havi 500 rubelt keresnek.

Alacsonyan képzett munkások 1000 rubelt, jól képzett szakmunkások pedig 2000 rubelt keresnek havonta. Ezek a számok csak az élelmiszerárak és a lakbérek ismeretében nyernek értelmet, s tudni kell, hogy ha valakinek sikerül lakást szereznie, Szovjetunió-szerte hihetetlenül olcsón lakhat. Ezekben a lakásokban, a gáz, a villany és a víz rezsijét is beleértve, havi 20 rubel volt a

lakbér, ami egy szakmunkás havi fizetésének két százaléka, egy kevésbé képzett munkás bérének pedig négy százaléka.

A jegyrendszerű élelmiszerboltokban nagyon olcsó az élelmiszer. A legközönségesebb élelmiszereket – kenyeret, káposztát, húst, halat, vagyis az átlagos munkás mindennapi étkeit – nagyon kevésből meg lehet vásárolni. De minden, ami luxuscikk – konzerv vagy import élelmiszer –, igen drága, és olyasmit, mint például a csokoládé, szinte senki sem tud megfizetni. De az oroszok e téren is azt remélik, hogy ha több lesz az élelmiszer, lejjebb mennek az árak. Amikor luxuscikkből is több lesz, többen tudják majd megvásárolni őket. Itt van például a – többé-kevésbé Volkswagenre hajazó – új orosz kisautó, amely körülbelül 10.000 rubelbe fog kerülni, ha majd teljes kapacitással beindul a gyártása, és árusítani kezdik. Szabott áron, azonnal és folyamatosan értékesítik őket, amint legördülnek a futószalagról. Ha figyelembe vesszük,

hogy jelenleg 7000-9000 rubelbe kerül egy tehén, az összehasonlítással némi fogalmat alkothatunk az árakról.

Sztálingrádban sok német hadifogoly volt, és akárcsak Kijevben, itt is keresztülnéztek rajtuk az emberek. Még mindig német egyenruhájukat viselték, amely időközben alaposan elrongyolódott. Menetoszlopokba osztva vánszorogtak át a városon, munkába menet és munkából jövet, többnyire egy orosz katona őrizetében.

Szerettük volna elkísérni a halászokat, amikor a kaviárt adó nagy volgai tokhalat fogják, de nem jutott rá elég időnk, a halászok ugyanis egész éjszaka dolgoznak. Szerencsére módunk volt azonban megnézni, amikor másnap reggel kikötöttek a zsákmánnyal. Jó nagy tokhalak voltak. Két fajta létezik belőle, az egyik harcsaszerű és bajszos, a másiknak pedig hosszú lapátorra van. Aznap nem fogtak igazi óriást. A legnagyobb is csak 300 kilót nyomott. Azt hallottuk, hogy olykor 600 kilósra is megnőnek, és rengeteg kaviár van bennük. Amint kifogják a halat, azonnal kiveszik belőle a kaviárt, és jégre teszik. Nagyon nagy és különösen erős hálóval fogják a tokhalat.

Amikor partot érnek a bárkák, a behűtött kaviárt azonnal elviszik, majd repülővel a Szovjetunió különböző nagyvárosaiba szállítják. A hal egy részét helyben adják el, de sokat eltesznek füstölve, és később igen borsos áron értékesítik.

Capa ismét borongós hangulatban volt; szeretett volna ipari képeket csinálni, és nem tudott. Nem elég, hogy úgy érezte, kudarc az egész utazás, hanem minden más is kudarc volt, ő maga, és persze én is. Nagyon mélyen borongott.

Mindketten kezdtünk ingerlékenyek lenni. Csmarszkij gremlinje annyit túlórázott, hogy már Csmarszkij is ideges volt, mi pedig, sajnos, nem tudtunk visszafojtani egy-egy csípősebb megjegyzést. Erre ő érdekes kis előadással reagált, és kioktatott minket marxizmusból, aminek ordítozássá fajuló vita lett a vége, amolyan kisdiák módra. És Capa újabb nevet talált ki neki, Csmarszkij, a csmarxista, így hangzott, és egyáltalán nem a legjobbat hozta ki Csmarszkijból. Egyszerűen az az igazság, hogy bosszankodtunk, mert nem lehetett fényképezni a traktorgyárban. Ha őszinték lettünk volna egymáshoz, erre a következtetésre jutunk.

És persze társulásunk szilárdsága – mármint Capáé meg az enyém – jól állta a próbát, mert valahányszor megharagudtunk, sosem egymásra haragudtunk meg, hanem egyesítettük erőinket, és jól megharagudtunk valaki másra. Egész utunk alatt egyszer sem veszekedtünk komolyan, ami szerintem egyfajta rekord. Csmarszkijjal folytatott vitáink során ő relativistának nevezett minket, mi pedig, jóllehet nem voltunk vele egészen tisztában, milyenek a relativisták, összefogtunk, és együtt támadtunk ellene, meglehetős sikerrel, a

relativizmus szemszögéből. Nem mintha meggyőztük volna, de legalább kitartottunk az álláspontunk mellett, mi sem hagytuk meggyőzni magunkat, és mi ordítottunk hangosabban.

Úgy volt, hogy másnap utazunk vissza Moszkvába, és Capa egész éjjel nem aludt. Rágódott, idegeskedett a képek miatt, amelyeket akart, de nem tudott megcsinálni. És ettől minden jól sikerült képe utálatos és ronda lett. Capa kifejezetten boldogtalan volt. És mivel egyikünk sem tudott valami sokat aludni, megírtunk két szinopszist, két forgatókönyv tervét.

Másnap reggel beszálltunk Ford buszunkba, és nagyon korán kimentünk a repülőtérre. És a gremlin sem maradt tétlen, mert indult ugyan a gépünk, de mi nem szerepeltünk az utaslistán. Szerencsére később jön majd egy gép Asztrahánból, azzal elmehetünk.

Az asztraháni gép nem érkezett meg. Teáztunk, nagy kekszeket ettünk, és pocsékul éreztük magunkat a repülőtéri hőségben. Háromkor azt a tájékoztatást kaptuk, hogy a gép nem fog megérkezni, vagy ha mégis megérkezne, nem megy tovább Moszkvába, mert túl késő van ahhoz, hogy még nappal odaérjen. Beszálltunk a buszunkba, és elindultunk vissza, Sztálingrádba.

Hat-hét kilométert tehettünk meg, amikor egy őrülten száguldó autó utolért és leintett minket. Úgy látszik, a gép kapitánya meggondolta magát. Mégis elrepül Moszkvába még aznap délután. Megfordultunk, visszamentünk a repülőtérre, és épp jókor érkeztünk, hogy megtudjuk: új döntés született. A kapitány úgy határozott, mégsem száll föl a gép. Úgyhogy visszapakoltuk a csomagunkat a buszba, és nekivágtunk újra a Sztálingrádba vezető, irtózatos útnak. Testünk különösen kényes pontjai erősen sajogtak, annyit zötykölődtünk kisbuszunk kemény ülésein.

Vacsoránál utálatosan viselkedtünk Csmarszkijjal. Lehordtuk, és kellemetlen dolgokat vágtunk a fejéhez, amelyek csak részben feleltek meg az igazságnak. Meg kellene fékeznie a gremlinjét, jelentettük ki, a gremlin ugyanis a bolondját járatja vele. Bíráltuk a magatartását, öltönyeit, ízlését a nyakkendők terén. Rém gonoszak voltunk hozzá, csak mert pocsék hangulatban voltunk, mivel egész nap a repülőtéren főttünk.

Csmarszkij fel volt dúlva. Hiszen igyekezett ő, megtett minden tőle telhetőt, biztos vagyok benne, de veszett dühöngésünk ellen nem tudott védekezni, különben is, mi ketten voltunk, csapatmunkában harcoltunk ellene, úgyhogy amikor egyikünk elhallgatott, a másik folytatta. És amikor lefeküdtünk, szörnyen sajnáltuk, amit csináltunk, mert jól tudtuk, miért csináltuk. Azzal az angyali szándékkal tértünk nyugovóra, hogy másnap reggel bocsánatot kérünk.

Reggel nagyon korán indultunk, mert úgy gondoltuk, Sztálingrád peremén készíthetnénk még néhány képet, például kartonlemezből, gipszből épülő kis házakról és építőikről, és lefényképeznénk szívesen egy-két új iskolát, óvodát is. Megálltunk egy épülő kis háznál, egy gyári könyvelő dolgozott rajta. Maga illesztette helyére a gerendát, maga keverte a maltert a vakolathoz, és a két gyermeke a kertben játszott. Nyájas, kedves ember volt. Építette a házát, mi meg fotografáltuk őt. Aztán egyszerre csak eltűnt, majd megjelent a kis albumával, hogy megmutassa, nem volt mindig ilyen toprongyos, valamikor lakása volt Sztálingrádban. És az albuma éppen olyan volt, mint bármely album a világon. A fényképeken láthattuk őt csecsemőként, fiatalemberként, és első egyenruhájában, épp amikor bevonult, más képeken pedig éppen leszerelt. Képek örökítették meg az esküvőjét, a felesége hosszú esküvői ruhát viselt. És néhány képen a Fekete-tengernél láttuk őt, amikor ott nyaralt, fürdött a feleségével a tengerben, és a gyerekek szépen növekedtek. És voltak az albumban képeslapok is, amelyeket neki küldtek. Ott volt az albumban életének egész története, minden jó, ami valaha megesett vele. Minden mást elvesztett a háborúban. – Hogyan tudta megmenteni ezt az albumot? –

kérdeztük. Becsukta, megsimogatta az album fedelét, élete emlékeit, és azt mondta:

– Nagyon vigyáztunk rá. Nagyon értékes.

Beszálltunk a buszunkba, és ismét nekivágtunk a sztálingrádi repülőtérre vezető útnak. Kezdtük nagyon jól ismerni. A repülőtéren azt tapasztaltuk, hogy a Moszkvába készülő utasok a poggyászuk mellett hálós bevásárlószatyrokat is visznek, és ezekben két-három görögdinnye utazik, mert Moszkvában nem egykönnyen jutnak görögdinnyéhez, míg Sztálingrádban rengeteg, nagyon finom dinnye kapható. Csatlakoztunk ehhez a táborhoz, fejenként egy-egy hálóban két görögdinnyét vittünk magunkkal, hogy a Metropol Hotelben majd megosszuk a fiúkkal ezt a csemegét.

A repülőtér parancsnoka rettentően sajnálta az előző napi zűrzavart. Föl akart vidítani minket. Látta, hogy ott ülünk, és teázunk, és inkább füllentett egyet, csak hogy jobban érezzük magunkat. Azt mondta, olyan gépen fogunk utazni, ahol mi leszünk az egyedüli utasok, és az a gép hamarosan megérkezik a Fekete-tengerről. Azért alakult így, mert amikor mi Csmarszkijt támadtuk, ő áthárította a felelősséget a repülőtér parancsnokára. Mindenki a kiborulás szélén állt, valósággal vibrált a levegőben az igazságtalanság. De akkor is tény, hogy a repülőtéren nagyon meleg volt, és a sztyeppék felől forró, száraz, porszemcsékkel teli szél fújt. A poros, száraz levegő mindenkit egyformán

ingerülltté tett: gonoszak voltak egymáshoz az emberek, és mi éppolyan gonoszak voltunk, mint bárki más.

Végre befutott a gépünk, egy kagylóüléses gép. És ahelyett, hogy mi lettünk volna az egyedüli utasai, teljesen, sőt túlságosan is tele volt. Az utasok többsége Grúziából jött, és azért utazott Moszkvába, hogy részt vegyen a városalapítás 800. évfordulójára rendezett ünnepségeken. A holmijuk kitöltötte a folyosót, és szinte minden hely foglalt volt. Az utasok jól felkészültek étel tekintetében. Bőröndnyi élelmiszert hoztak magukkal.

Beszálltunk, becsukták az ajtókat, s onnantól fogva fulladoztunk, mert mint a kagylóüléses gépek többségén, ezen sem volt hőszigetelés, és a fémfalakra vetülő napfény felmelegítette az utasteret. Rettenetes szag terjengett, emberszag, fáradt emberszag. A fém kagylóülések nemcsak küllemre, hanem kényelmi szempontból is leginkább ebédlői tálcára emlékeztettek.

Gépünk végre fölemelkedett, s amint ez megtörtént, szomszédom kinyitotta a táskáját, levágott mintegy félkilónyit a benne olvadozó szalonnából, és falatozni kezdett; csorgott a zsír az állán. Vidám szemű, kedves ember volt, meg is kínált, ám abban a pillanatban valahogy nem tudtam volna elfogadni.

Meleg volt a gép fedélzetén, de amint kissé magasabban szálltunk, az ellenkezője lett igaz. A fémen kicsapódó verejtékcsöppek jéggé, dérré alakultak át. Fogvacogtató hideg lett az utastérben. Majd megfagytunk, mire Moszkvába értünk, mert csak könnyű ruhát viseltünk; a szerencsétlen grúzok pedig egymáshoz bújtak, náluk ugyanis szubtrópusi a klíma, és nincsenek hozzászokva ehhez a hideghez.

Csmarszkij bebújt egy sarokba. Úgy éreztük, kezd szívből utálni minket, s alig várja, hogy Moszkvába érve megszabadulhasson tőlünk. Négy fagyos órát töltöttünk a levegőben Moszkváig. És Csmarszkij gremlinje az utolsó pillanatban sem tágított. Mert hiába táviratozott Csmarszkij, nem jött értünk autó a repülőtérre. Két órát kellett volna várnunk a kocsira. De ekkor megjelent a színen egy görög. Ha bárhol a világon szorult helyzetben vagy, mindig megjelenik egy mentő görög. Ez a görög tudott kocsit szerezni, és szerzett is, méghozzá elképesztő áron, így jutottuk el a Savoyba.

Útközben beszélgettünk, és megállapítottuk, hogy a kommunista és a szocialista rezsimek vezetői bizonyára nagyon belefáradtak már a kapitalizmus szívósságába. Alig irtja ki az ember emitt, máris felüti a fejét amott. Olyasmi ez, mint a giliszta: ha kettévágod, külön gilisztaként él tovább a két fele. Moszkvában nyüzsgő életre kel, mindenfelé kis rögöket, kis telepeket alkot a kapitalizmus: virágzik a feketepiac, a sofőrök bérfuvarra használják munkaadójuk kocsiját, és sorsszerűen megjelenik egy görög ott, ahol valamit bérbe lehet adni vagy valami eladó. Ahol van egy görög, ott kapitalizmus is

lesz. Háromszáz rubelünkbe került bejutni Moszkvába. Görögünknek finom érzéke volt ahhoz, hogy milyen messzire mehet el fuvardíj tekintetében. Nem kétséges, gyorsan fölmérte elcsigázottságunk, nyűgösségünk mértékét, valamint anyagi lehetőségeinket, így szabta meg kérlelhetetlenül a háromszáz rubeles árat, és mi kifizettük.

Hevesen vágytunk a tisztálkodásra, Sztálingrádban ugyanis nem fürödhettünk, csak mosdókesztyűvel lehetett mosakodni, úgyhogy epekedve gondoltunk egy kád meleg vízre, melyben kiáztathatjuk magunkat, és samponnal hajat moshatunk. Crazy Ella szobra régi barátként üdvözölt, a második emeleti kitömött medvét pedig gyakorlatilag megöleltük. Már egyáltalán nem láttuk félelmetesnek. És három lábán billegő fürdőkádunk a legfényűzőbb berendezési tárgynak tetszett, amelyet valaha is láttunk. A tisztaság iránti új keletű szenvedélyünk hevében két-három réteg bőrt sikáltunk le magunkról, és Capa nem győzte újra meg újra besamponozni a haját. Szép haja van, nagyon dús, nagyon fekete, de amikor a harmadik samponozás után végre előjött a fürdőszobából, belém bújt a kisördög, és megjegyeztem, milyen kár, hogy hátul a feje búbján már kezd kopaszodni egy kicsit. Capa ugrott egyet, hátrapördült, és indulatosan tagadta állításomat. Erre megfogtam az ujját, és a hajszálak között ügyesen odanyomtam a fejbőrére, és mintha tényleg tapintani tudott volna ott egy kis kopasz foltot. Merő gonoszságból persze olyan helyre nyomtam az ujját, amelyet aligha tudott volna megnézni a tükörben. Láttam, hogy titokban még jó ideig meg-megtapintja az ujjával azt a pontot, hátul a fején. Csak azért csináltam, mert belém bújt a kisördög.

Később átjött Sweet Joe, elfogyasztottuk könnyű vacsoránkat, aztán bedőltünk az ágyba, és meghaltunk. Moszkvában hűvös, csípős volt a levegő, kifejezetten alvásra való, úgyhogy hosszú órákig nem keltünk föl.

Végre postánk is érkezett; huszonöt napja voltunk Oroszországban, de úgy éreztük, mintha évek óta el lennénk vágva a világtól. Mohón olvastuk leveleinket. És bár nekünk úgy tetszett, régóta vagyunk távol, az otthoniak, akik írtak, egyáltalán nem találták hosszúnak a távollétünket. Ez némileg megdöbbentett. Aztán rendbe tettük a felszerelésünket, összekészítettük a mosodának a szennyes ruhát, Capa kiválogatta az exponált filmjeit, és elküldte őket a laborba, hogy hívják elő.

Amikor visszajöttek a negatívok, és Capa megnézte őket, nagyon elkeseredett. Tudhattam volna. Nem lettek jók. Semmi sem lett jó. Az egyik tekercs túl szemcsés, a másikat túl sokáig hagyták az előhívó folyadékban, a harmadikat nem eleget. Capa őrjöngött. És mert előző nap gonosz voltam hozzá, most igyekeztem megnyugtatni, hogy ezek a világon a leggyönyörűbb fotók, de ő csak keserű gúnnyal reagált. És mert gonosz voltam hozzá,

vezeklésképpen rendbe tettem minden nem fotós felszerelését: megtöltöttem az öngyújtóját, kihegyeztem a ceruzáit, megtöltöttem a töltőtollát.

Capának van egy érdekes tulajdonsága. Megvesz egy öngyújtót, de amint kifogy belőle a benzin, félreteszi, nem használja többet. Ugyanez történik a töltőtollakkal. Amikor kifogy belőlük a tinta, Capa sosem tölti újra. A ceruza addig tart, amíg ki nem törik a hegye, akkor Capa ezt is félreteszi, és inkább új ceruzát vesz, de a régit sosem hegyezi ki. Én új tűzkövet tettem az öngyújtójába, meg is töltöttem, kihegyeztem a ceruzáit, megtöltöttem a töltőtollát, és általában véve igyekeztem mindent megtenni annak érdekében, hogy ismét szembe tudjon nézni a világgal.

Nem sejtettük, mi mindenre lehet szükségünk Oroszországban, amit esetleg nem tudunk majd ott beszerezni, ezért még Franciaországban vásároltunk egy csodálatos zsebkést, olyan zsebkést, amelynek szinte minden fizikai és némely lelki helyzet megoldására is volt pengéje. Egyik pengéje olló volt, másik pengéje reszelő, volt rajta ár, fűrész, konzervnyitó, sörnyitó, dugóhúzó, lópatkóba szorult kavics eltávolítására való szerszám, evésnél használatos penge és emberölésre szolgáló penge, csavarhúzó és véső. Lehetett vele karórát javítani, vagy megigazítani a Panama-csatornát. Már két hónapja a birtokunkban volt ez a legcsodálatosabb zsebkés, amit ember valaha látott, és még csak kolbászt vágtunk vele. De be kell ismerni, a kolbászt nagyon jól vágta.

Elmentünk a Herald Tribune irodájába, és éhesen faltuk az elmúlt két hét híreit, a táviratokat. Elolvastuk a sokszorosított követségi tájékoztatókat és a Brit Információs Szolgálat hírjelentéseit. Még beszédeket is olvastunk. Capa körbeszaglászott a Metropolban lakó külföldi tudósítók szobájában, és innen is, onnan is könyveket lopott.

Még egy koktélpartira is elmentünk, amelyet a brit nagykövetség sajtóosztálya adott, bár csak vonakodva kaptunk rá meghívást. Borzalmasan viselkedtünk. Cigarettát kunyeráltunk, tarháltunk, sírtunk ki mindenkitől, akit csak ismertünk, és botrányos ígéreteket tettünk arra nézvést, hogy hány kartonnal fogjuk meghálálni, amint hazaérünk. Mindketten naponta háromszor fürödtünk, elhasználtuk az összes szappanunkat, így szappant is másoktól – tudósítóktól – kellett kérnünk.

Jogos panasz

Robert Capa írása

Egyáltalán nem vagyok boldog. Tíz éve, amikor elkezdtem azzal keresni a kenyeremet, hogy embereket fényképezek, akiket kis horogkereszttel díszített repülőgépek bombáznak, láttam kis vörös csillaggal díszített gépeket, amelyek lelőtték a horogkereszteseket. Ez Madridban, a polgárháború idején történt, és nagyon örültem neki. Akkor határoztam el, hogy elmegyek megnézni azt az országot, ahonnan a pisze orrú gépek és pilótáik jönnek. El akartam látogatni a Szovjetunióba, és fényképezni akartam. Akkor adtam be az első kérelmemet. Az elmúlt tíz évben gyakran találtam bosszantónak, sőt lehetetlennek orosz barátaimat, de amikor komolyra fordult a lövöldözés, valahogy mindig azon az oldalon kötöttek ki, ahol én is küzdöttem, úgyhogy nagyszámú további kérelmet nyújtottam be. De sosem érkezett rájuk válasz.

Tavasszal az oroszoknak sikerült látványosan népszerűtlenné válniuk az én oldalamnál, és jelentős küzdelem folyt annak érdekében, hogy ezúttal inkább egymást lőjük. Mivel a repülő csészealjak és az atombombák nagyon rosszul fényképezhetők, úgy döntöttem, megpróbálkozom még egy beadvánnyal, mielőtt túl késő lenne. Ezúttal némi támogatásra leltem egy széles körben ismert, meglehetősen szomjas férfiú személyében, aki megértő rokonszenvvel fordul a jókedvű elnyomottak felé. John Steinbecknek hívják, és igazán eredeti módon készült az utazásunkra. Először is megmondta az oroszoknak, hogy nagy tévedés a világproletariátus oszlopának tekinteniük őt, valójában sokkal jobban illik rá a nyugati dekadencia képviselője minősítés, mi több, annyira nyugati ez a dekadencia, hogy a legócskább kaliforniai lebujokban kell keresni. Ezenkívül elkötelezte magát amellett, hogy csak az igazat fogja megírni, és amikor udvariasan megkérdezték tőle, mi az igazság, így válaszolt: „Azt nem tudom.” Ezután az ígéretes kezdet után pedig kiugrott az ablakon, és térdét törte.

Ez hónapokkal ezelőtt történt. Most nagyon késő van, sötét éjszaka, egy irtózatosan komor hotelszoba közepén ülök, és 190 millió orosz, négy fényképezőgép, néhány tucat exponált és sokkal több nem exponált film, valamint egy alvó Steinbeck vesz körül, és egyáltalán nem vagyok boldog. A 190 millió orosz ellenem van. Nem tartanak vad gyűléseket utcasarkokon, nem gyakorolják látványosan a szabad szerelmet, külsőre nincs rajtuk semmi új, nagyon tisztességes, erkölcsös, dolgos emberek, a fényképész számára unalmasak, mint a bűn. Ráadásul úgy látszik, szeretnek orosz módra élni, és

utálják, ha fényképezik őket. Háborúkhoz, forradalmakhoz szokott négy fényképezőgépem fel van háborodva, és valahányszor kattintok velük, valami félresikerül. És a tetejébe három Steinbeckem van, nem csak egy.

Hosszúak a napjaim, és a nappali Steinbeckkel kezdődnek. Amikor felébredek, és óvatosan kinyitom a szemem, látom, hogy az íróasztalnál ül. Nagy füzete nyitva fekszik előtte, úgy tesz, mintha dolgozna. Valójában csak vár, lesi, hogy mikor mozdulok. Rettenetesen éhes. De a nappali Steinbeck nagyon félénk ember, teljességgel képtelen fölemelni a telefonkagylót, és akár a leghalványabb kísérletet tenni arra, hogy artikulált beszélgetést folytasson orosz pincérnőkkel. Úgyhogy megadom magam, fölkelek, fogom a telefont, és megrendelem a reggelit angolul, franciául, valamint oroszul. Ettől Steinbeck jókedvre derül, és egészen elszemtelenedik. Olyan képet vág, mint egy túlfizetett falusi filozófus, és kijelenti: „Van néhány kérdésem számodra ma reggel.” Az elmúlt három órát nyilván azzal töltötte, hogy miközben korgott a gyomra, kiagyalta átkozott talányait, melyek az ókori görögök étkezési szokásaitól a halak nemi életéig terjednek. Én rendes amerikai módjára viselkedem, és jóllehet egyszerűen, világosan meg tudnám válaszolni a kérdéseket, ragaszkodom állampolgári jogaimhoz, megtagadom a választ, és hagyom, hogy a legfelsőbb bíróság hatáskörébe utalják az ügyet. Ő nem egykönnyen nyugszik bele, tovább henceg az egyetemes műveltségével, provokálni próbál, azt mondja, segít nekem, és tanít, mire kénytelen vagyok száműzetésbe vonulni. A fürdőszobába menekülök, pedig egyszerűen utálom azt a helyet, és kényszerítem magam, hogy a csiszolópapírral bélelt, hideg vízzel teli fürdőkádban maradjak, amíg meg nem jön a reggeli. Ez néha jelentős időt vesz igénybe. Reggeli után segítséget kapok. Megérkezik Csmarszkij. Csmarszkij jellemében nincsenek nappali és esti fázisok, ő mindig szörnyű.

A nap folyamán meg kell küzdenem a 190 millióval, akik nem akarják, hogy fényképezzék őket, Csmarszkijjal, aki lenézi a fényképezést, és a nappali Steinbeckkel, aki olyan piszkosul ártatlan tud lenni, hogy a hőskultuszban szenvedő, kíváncsi orosz népesség minden kérdésére ugyanazzal a barátságos dörmögéssel válaszol: „Azt nem tudom.” E nagy horderejű kijelentés után borzasztó kimerültség vesz rajta erőt, becsukódik, mint egy kagyló, és kövér verejtékcsöppek gyöngyöznek méretes Cyrano-arcán. Ahelyett, hogy fotóznék, ilyenkor kénytelen vagyok Mr. Steinbeck furcsa hallgatását okosan kitérő válaszokra fordítani, aztán valahogy véget ér a nap, megszabadulunk Csmarszkijtól, és hazamegyünk a szállodába.

Egy rövid lelki vetkőzőszám után megkezdődik az esti Steinbeck. Ez az új személyiség tökéletesen fel tudja emelni a kagylót, és a legostobább pincér

számára is érthetően ki tud ejteni olyan szavakat, mint vodka vagy sör. Bizonyos folyadékmennyiség után igen világosan beszél, jól forog a nyelve, és nagyon határozott véleménye van mindenről. Ez addig megy így, amíg össze nem találkozunk olyan amerikaiakkal, akiknek elfogadható feleségük, cigarettájuk és hazai italuk van, de ennek ellenére még hajlandóak szóba állni velünk. Ekkor már a vidám fickó szavakkal jellemezhető az esti Steinbeck. Ha csinos lány van a társaságban, kész nyomban a védelmemre kelni, és úgy választja meg a helyét, hogy feltétlenül kettőnk közé üljön. Most már remekül megy neki a társalgás, és ha megpróbálom megmenteni az ártatlan lányt, például úgy, hogy felkérem táncolni, nincs az a lábtörés, ami meggátolná, hogy szinte azonnal lekérje.

Éjfél után ártatlanságához erő társul. Ezt egyetlen ujjal képes megmutatni. Gyanútlan férjeket kérdez meg, hogy ismerik-e az ujj-párbaj nevű játékot. A két férfi leül egymással szemben az asztalhoz, jól megtámasztják a könyöküket az abroszon, majd összeakasztják a középső ujjukat. Némi csavargatás árán rendszerint Mr. Steinbecknek sikerül lenyomnia a férj kezét az asztalra, amit bőbeszédű mentegetőzés követ. Késő éjjel megesik, hogy nem válogat, akárkivel játszik. Egyszer még egy orosz úrral is megpróbálkozott, akiről ordított, hogy tábornok, és ezt mindenki más észrevette.

Miután kedvesen körbehízelgem, majd hosszan értekezem az emberi méltóságról, hazamegyünk. Elmúlt hajnali három. Az esti Steinbeck fölveszi késő éjszakai alakváltozatát. Fekszik az ágyán, szorosan tartja a kezében a kétezer évvel ezelőtti verseket tartalmazó, vaskos kötetet, amelynek az a címe, hogy A tigrisbőrös lovag. Teljesen ellazul az arca, a halk szavú férfiú most nyitott szájjal, gátlások nélkül, fesztelenül hortyog.

Szerencsére kölcsönvettem egy rejtelmekkel teli bűnügyi regényt Ed Gilmore-tól, éppen azért, mert sejtettem, hogy úgysem tudok majd aludni, és kénytelen leszek olvasni reggelig.

Búcsúzom tőletek, kedves amerikai olvasók, az orosz olvasókat pedig megnyugtatom, hogy minden, amit Mr. Csmarszkij ír majd rólunk a Pravdában, az utolsó szóig igaz.

PANASZ VÉGE

7

Akárhol jártunk a Szovjetunióban – Moszkvában, Ukrajnában vagy Sztálingrádban –, lépten-nyomon elhangzott egy varázsszó: Grúzia. Olyanok beszéltek sóvárogva, mély csodálattal Grúziáról, akik sosem jártak ott, és valószínűleg sosem lesz módjuk elutazni oda. Magasztalták a grúzokat, mondván, ők tudnak ám csak igazán inni, táncolni, zenélni, dolgozni és szeretni. És úgy beszéltek erről a Feketetengerig nyúló, kaukázusi országról, mint valami második mennyországról. A legtöbb orosz valószínűleg azt reméli, legalábbis egyre inkább ez volt a benyomásunk, hogy ha jó és erkölcsös életet él, halála után nem a mennyországba, hanem Grúziába kerül. Az országnak kellemes az éghajlata, sok jó, kövér talajú földje van, és még egy darabka tengerrel is bír. Aki nagy szolgálatot tesz az államnak, azt grúziai utazással jutalmazzák. Sokan lábadoznak ott hosszú betegség után. És még a háború is megkímélte, a németek sosem jutottak el odáig, sem a szárazföldön, sem a levegőben. Azon vidékek közé tartozik, amelyekben nem tett kárt a háború.

Most sem úsztuk meg, korán reggel mentünk ki a moszkvai repülőtérre, másfél órát ültünk a VIP-váróban, Sztálin portréja alatt, teát szürcsölgetve. Szokás szerint előző este parti volt, így gyakorlatilag semmit sem pihentünk. Fölszálltunk a gépünkre, és aludtunk, míg Rosztovba nem értünk. A rosztovi repülőtér csúf sérüléseket szenvedett, hadifoglyok tömege dolgozott az újjáépítésén. A távolból odalátszott a háborúban szétzilált, szinte porig rombolt város.

Aztán végtelen síkság fölött szálltunk, míg végre a távolban meg nem pillantottuk a hegyeket, s bizony már jó ideje semmiféle hegyet nem láttunk. Káprázatos hegyek voltak. Följebb emelkedtünk, nagyon magasan repültünk el a Kaukázus fölött. Magas csúcsok, éles gerincek, itt-ott folyóvizek, partjukon ódon falvak. Némelyik csúcs nyáron is hósapkát viselt. A sok lapos síkság után üdítően kellemes volt újra hegyeket látni.

Magasan szálltunk, a távolban megpillantottuk a Fekete-tengert. Aztán lejjebb ereszkedtünk, a part fölött repültünk el. Gyönyörű ez a vidék. A dombok leérnek a tengerig, oldalukon, lejtőiken szép fák, fekete ciprusok nőnek, zöld lombtömeg hömpölyög. És a dombok között falvak, nagy épületek, kórházak vannak. Lehetne akár kaliforniai part is, azzal a különbséggel, hogy a Fekete-tenger nem olyan viharos és szilaj, mint a Csendes-óceán, és nem

sziklás a partja. Nagyon kék, nagyon békés a tenger, homokos partjai nagyon fehérek.

Hosszan repültünk a part fölött. Végül Szuhumiban landoltunk, a tengerrel egy szinten futó, keskeny, füves leszállópályán. Nagyon zöld volt a fű, és eukaliptuszok szegélyezték a repülőteret, az első eukaliptuszok a Szovjetunióban. Építészetileg a keleties elemek uralkodtak, és mindenütt virágokat, virágzó fákat láttunk. A repülőtér előtt asszonyok sorakoztak, gyümölcsöt árultak: szőlőt, sárgadinnyét, fügét, szép színű őszibarackot, görögdinnyét. Vettünk szőlőt, őszibarackot és fügét. Utastársaink valósággal nekiestek a gyümölcsnek, mert északi emberek voltak, akiknek sosem jut belőle elég. Habzsolták, és később sokan rosszul lettek, mert a mértéktelenség komoly következményekkel járhat, és járt is, mivel sem a gyomruk, sem az emésztőrendszerük nem volt hozzászokva a friss gyümölcshöz.

Úgy volt, hogy húsz perc múlva indulunk tovább Tbiliszibe, de a legénység máshogy gondolta. Kocsiba ültek, elmentek úszni egyet a tengerhez, és két óra hosszat lubickoltak, mialatt mi a repülőtér kertjében sétálgattunk. Mi is szívesen úsztunk volna, de nem tehettük, mivel azt hittük, húsz perc múlva felszáll a gépünk. Langyos, nedves, sós volt a levegő, a növényzet dús, zöld és buja. Mint egy trópusi kert.

Ezek a grúzok máshogy néznek ki. Szinte cigányosan sötét a bőrük, villogó fogsoruk, hosszú, szépen formált orruk, göndör, fekete hajuk van. Csaknem minden férfi bajuszt visel, és a férfiak csinosabbak, mint a nők. Soványak, erősek, a szemük szikrázóan fekete. Olvastuk és hallottuk, hogy ősi sémi nép a grúz, s e nép eredetileg az Eufrátesz völgyéből jött, jóval azelőtt, hogy Babilonból város lett; hogy sumerok ők, az egyik legősibb nép leszármazottai. Tüzes, büszke, szilaj és vidám emberek, Oroszország más népei csodálják őket. Sokat hallottunk a grúzok erejéről, vitalitásáról, más képességeiről – állítólag remek lovasok és nagyszerű katonák. És a férfiak hódítanak az oroszországi nők között. Szeretik a verseket, a zenét, a táncot, és úgy tartja a hagyomány, hogy kiváló szeretők. Annyi biztos, hogy a természet kegyes az országukhoz, amint biztos az is, hogy kétezer évig kellett harcolniuk érte.

Valamivel két óra előtt visszajött a legénység, még nedves hajjal, hiszen fürödtek a Fekete-tengerben. Azt kívántuk, bárcsak velük tartottunk volna, mi ugyanis az izzadtságban fürödtünk. Nagy volt a hőség, és utastársaink kezdték megkeserülni a friss gyümölcs mértéktelen fogyasztását. Egy-két gyerek már túl volt az első hányáson.

Felszálltunk megint, először alacsonyan, a tenger fölött repültünk, aztán egyre följebb emelkedtünk, nagyon magasra, és komor, barna hegyek fölött haladtunk el, amilyenek a kaliforniai hegyek. És mélyen a gyűrődésekben kis

patakok voltak, láttuk partjaik mentén a növényzetet, a kisvárosokat. Errefelé zord, vészjósló hegyek magasodtak, vakítóan verték vissza a fényt. Aztán átrepültünk egy szoroson, kétoldalt, ablakunkkal egy magasságban húztak el a hegycsúcsok, és Tbiliszi völgye fölé értünk.

Széles, száraz völgy, olyan, mint Új-Mexikó. És amikor földet értünk, meleg és forró volt a levegő, mert messzire kerültünk a tengertől, de ezt a meleget kellemesnek éreztük, nem zavart. És ez a magas hegyekkel körülvett, széles, lapos völgy szinte kietlennek tetszett a levegőből.

Nagy repülőtéren szálltunk le. Sok gép, orosz vadászgépek várakoztak rajta. Kettő föl is szállt, miközben két másik landolt, állandó zümmögés volt a levegőben. Talán a török határt járőrözték, amely nincs nagyon messze. Tőlünk nyugatra a magas hegyormon ősöreg erőd állt, hatalmas, pártázatos tömege feketén rajzolódott az égboltra.

Csmarszkij ismét elkísért minket. Fegyverszünetet kötöttünk: mi kedvesebbek voltunk hozzá, ő kedvesebb volt hozzánk, mint Sztálingrádban. Ő sem járt még Grúziában.

Tbilisziben a helybéli VOKSZ emberei fogadtak, szép nagy autóval jöttek elénk, nyájasak voltak. A lapos sík vidéken átvágva hegyszorosba értünk. Ebben a szorosban fekszik Tbiliszi szépséges városa, melyen évszázadokon át a keresztülhaladtak a legfőbb észak-déli kereskedelmi útvonalak. Mindkét oldalon régi erődök szegélyezik a hegyvonulatot, magát a várost is hegyháton álló vár uralja. A völgy túloldalán is van egy erőd, mert ezen a szűk szoroson át érkezett minden mozgás, minden vándorló népcsoport – perzsák, irániak, irakiak délről, tatárok és más fosztogatók északról. Csaták zajlottak ebben a szűk szorosban, és akkor építették az erődöket.

A város egyik része nagyon öreg, a szoroson áthaladó folyó egyik partján magas sziklák meredeznek. És a magas sziklákon házcsoportok állnak. Valóban ősi város, hisz míg Moszkva most ünnepli 800 éves fennállását, Tbiliszi jövőre lesz 1500 éves. És ez az új főváros; a régi 30 kilométerrel arrébb van, a folyóparton.

Tbiliszi utcái szélesek, árnyékosak, sok épülete modern. Az utcák mindkét oldalon fölkúsznak a dombokra. És a nyugati oldalon, a dombtetőn játszótér és park van, ahonnan fogaskerekűvel lehet feljutni a sziklára. Óriási a park, benne tágas étterem; odafönttről kilométerekre belátni a völgyet. És az ormon, a város szívében, romosán, baljóslatúan emelkednek az erőd hatalmas, kerek tornyai és a magas, pártázatos falak.

A városban és a dombhátakon mindenfelé régi templomok állnak, mert a kereszténység már a 4. században elérte Grúziát, és az akkor épült templomokat máig használják. Sok régi történet és valószínűleg sok-sok öreg

kísértet él ebben a városban. Az egyik történet szerint egy mozlim iráni király összevonta itt a csapatait, majd a hídhoz kényszerítette Tbiliszi fogságba ejtett népét, felállított egy Szűz Mária-képet, és mindenkinek szabad átkelést ígért, aki hajlandó leköpni a Szűz képmását. Ám aki megtagadta ezt, annak fejét vették, s ezért hullott aznap sok ezer fej a folyóba.

Tbilisziben jobban öltöztek az emberek, csinosabbak és jókedvűbbek voltak, mint bárhol, ahol megfordultunk a Szovjetunióban. Vidámság, tarkaság töltötte be az utcákat. Mutatós a nemzeti viselet, a nők színes kendőt kötnek a fejükre.

Hihetetlenül tiszta a város. Az első tiszta keleti város, amelyet valaha láttam. A várost kettészelő folyóban kisfiúk százai fürdenek. És azon kívül, amit az idő tesz a régi épületekkel, nincs nyoma más pusztításnak.

A VOKSZ-nak nagy és igen hatékony szervezete működik Tbilisziben. Sok turista fordul meg itt, ezért a VOKSZ nemcsak külföldiekkel foglalkozik, hanem a Szovjetunió más tagköztársaságaiból érkező vendégekkel is. Meghívtak rendkívül impozáns székházukba, és bár késő éjszaka volt, nagyszerű süteményeket, remek grúz bort szolgáltak fel, és készek lettek volna hosszan inni és beszélgetni velünk. De mi borzalmasan fáradtak voltunk. Megígértük, hogy később annyit beszélgetünk, amennyit csak akarnak, de most aludnunk kell.

Grúziái tartózkodásunk alatt szinte sosem tevékenykedett Csmarszkij gremlinje, ami jótékonyan hatott ránk, egészen megenyhültünk Csmarszkij irányában, és viszont.

Két nagy, utcára néző szobát kaptunk az Inturiszt Hotelben. Három oldalról ablakok nyíltak, így a legkisebb szellő is átfújt rajtuk. Nagyon kellemesnek találtuk a szállásunkat. Csak egy baj volt vele: sosem akkor kaptuk meg a reggelit, amikor szerettük volna. Egész idő alatt próbálkoztunk a korai reggelivel, de egyszer sem sikerült. Akkor jött meg, amikor ők elkészültek vele.

Reggel nagyon korán keltünk, mert lenyűgözött minket a város, szerettük volna a lehető legtöbbet megnézni belőle. Ezúttal is hadviselt sofőrt kaptunk, egy csodálatos embert, aki a lovasságnál szolgált, ráadásul egy dzsipet adtak alá. Márpedig a dzsip senkiből sem a legjobbat hozza ki, pláne egy volt lovasból: belőle a cowboyt hozta ki. Emberünk imádta, mert a dzsip szinte egyetlen nekifutásra föl tudott kapaszkodni minden emelkedőn, mert éles kanyarokkal vehette az utcasarkokat, és könnyedén átugratott vele a vízátvezető csöveken. Belegázolt a patakokba, nagy fröcsköléssel átkelt, és kirobogott a túloldalon. Őrült módjára vezetett, és nem félt senkitől. Méltatlankodó autósok nemegyszer szorították le a járdaszegélyhez, ezt grúz szitkokkal teletűzdelt, heves szóváltás követte, végül sofőrünk elmosolyodott,

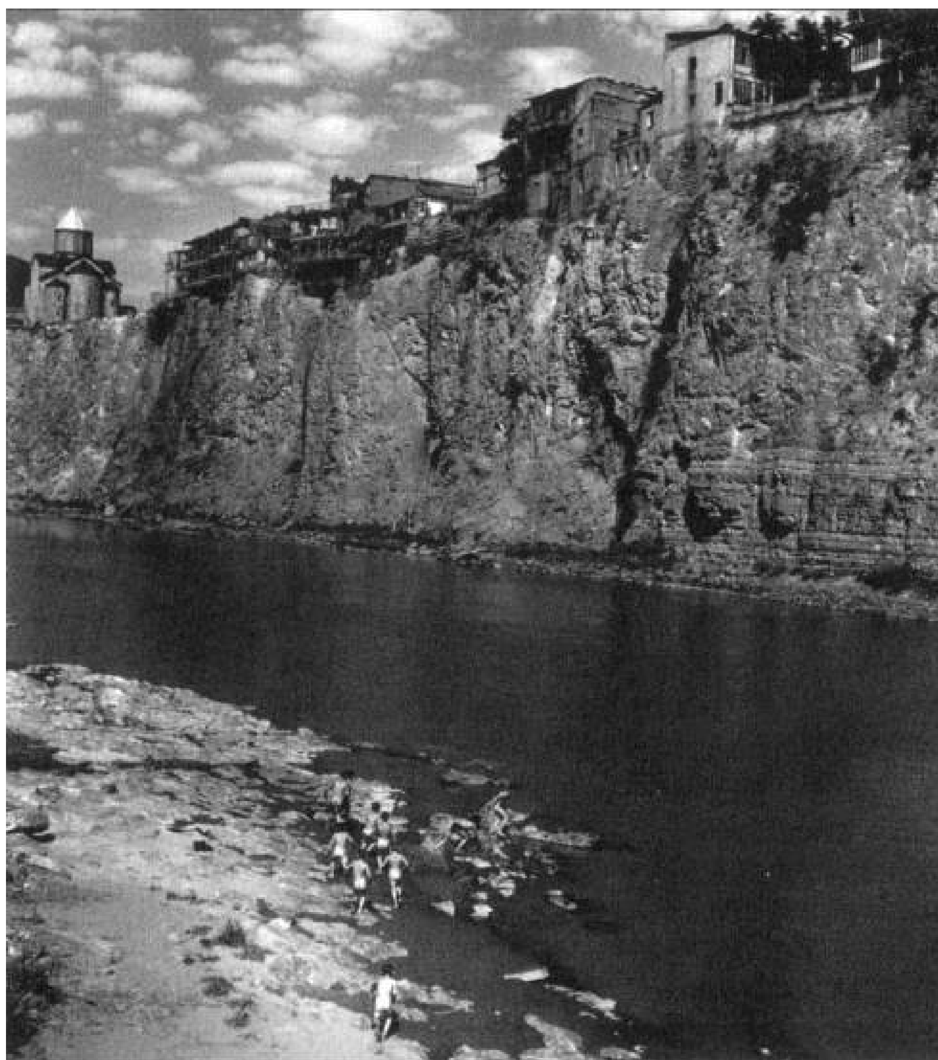
és egyszerűen távozott. Minden összecsapásból ő került ki győztesen. Imádtuk. Ő volt az első olyan ember ebben az országban, aki ugyanúgy viszonyult a rendőrökhöz, mint mi. Göndör, fekete haja vadul repdesett vezetés közben. És sosem akart megállni.

Bőgő motorral fölhajtotta a dzsipet a dombtetőre, a város legrégebbi negyedébe, ahol épen megmaradtak az öreg grúz faházak. Az építészetileg különös, többnyire két-három emeletes házakhoz nagy, nyitott erkélyek tartoznak. A falak faragványai, festése egzotikus.

Fölkapaszkodtunk a gerincen a régi erődhöz, amelynek kerek tornyai és magas, vastag falai vannak; örökre bevehetetlen maradhatott volna, ha nem találják fel az ágyút: tüzérség nélkül nem lehetne megtámadni.

Sétáltunk a város gyönyörű trópusi parkjában, virágzó fák és ritka növények között, amelyek közül sokat akkor láttunk először. Hűvös volt a parkban, szélénél patak csörgedezett.

Nem éreztük magunkat idegennek, mert Tbiliszi sok vendéget fogad, lakói megszokták a külföldieket, így nem voltunk olyan feltűnőek, mint Kijevben; sőt egészen otthonosan mozogtunk.

Tbilisziben sok a templom, s bizonyára mindig jellemző volt rá a vallási tolerancia, ahogy most is az; régi zsinagógák, mecsetek is vannak a városban, soha egyiket sem rombolták le.

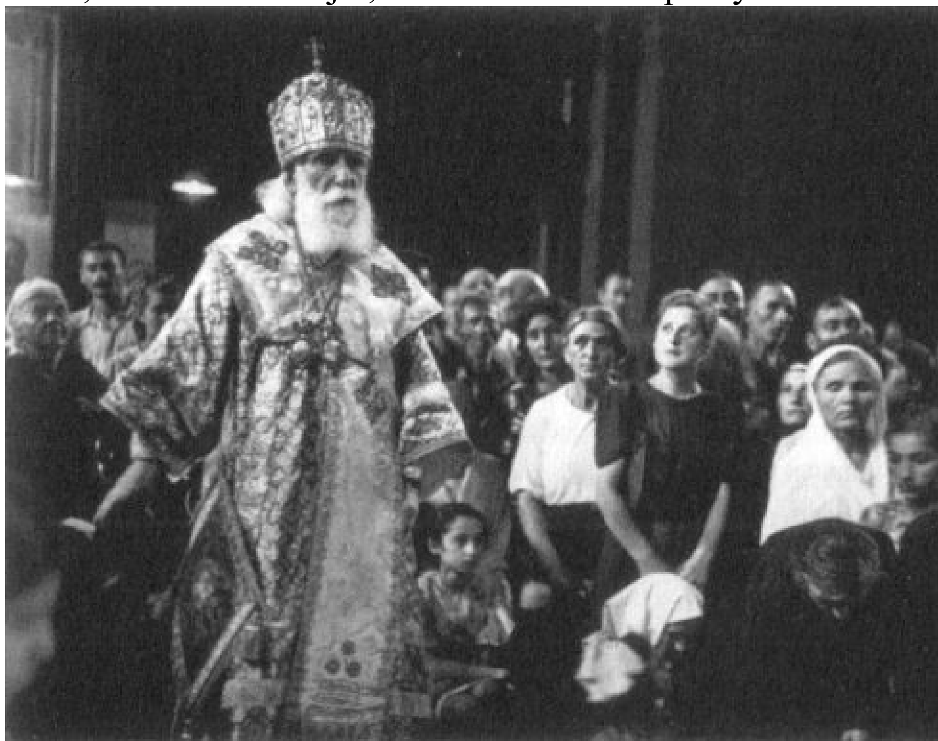
Magas hegyoldalban áll, onnan néz a városra a szép és egyszerű Dávid-templom, amely, azt hiszem, a 7. században épült. Sofőrünk fölvitt, ameddig a dzsipje bírta, onnan gyalog kapaszkodtunk tovább. És sokan tették ugyanezt, mentek fölfelé a kanyargós úton, hogy ott imádkozzanak.

A grúzok nagyon szeretik ezt a régi templomot, udvarán számos nagy írójuk, zeneszerzőjük nyugszik. Sztálin anyja ugyancsak itt van eltemetve, sírköve egyszerű, dísztelen. Egy zeneszerző sírjának szélén három idős asszony és egy öregember ült, litániát énekeltek, különös, lágy, ősi dallamot.

A templomban éppen miséztek, ugyancsak énekszó mellett. A fölfelé baktató emberek az ösvényről letérve befordultak a templomudvarra, aztán odaléptek a templom valamelyik sarkához, letérdeltek, és megcsókolták.

Békés hely volt, messze a várostól; távolinak tetszettek odalent a mintás kerámia háztetők. Láttuk föntről a botanikus kertet, melyet a legendás 12. századi királynő, Tamara tervezett. Tamara királynő gyönyörű, jóságos és szenvedélyes volt, hősi emléke belengi a várost. Értett az uralkodáshoz, és tudott építeni. Erődöket építtetett, bátorította a költőket, és összehozta a muzsikusokat – a világ nagy, mesés királynői közé tartozik, Erzsébet, Aragóniai Katalin és Aquitániai Eleonóra társa.

Ahogy leereszkedtünk a Dávid-templomtól, hangosan kongtak a székesegyház harangjai, és oda is betértünk. A gazdagon díszített, keleties hangulatú templom festményei már megfeketedtek a tömjénfüsttől és az idő múlásától. A templomot zsúfolásig megtöltötték a hívek. Valószerűtlenül szép, ősz hajú öreg pap celebrálta a misét, fején arany süveggel. Ő a pátriárka-katolikosz, a grúz egyház feje, aranynyal átszőtt palástot visel. Méltósággal vezette a szertartást, és a hatalmas kórusról felhangzó zene semmihez sem hasonlíthatón fenséges volt. A tömjénfüst fölszállt a magasba, a templom mennyezete alá, ahol átsütött rajta, és felizzította a napfény.

Capa sokat fotózott. Bámulatos volt nézni, ahogy hangtalanul jön-megy, és fényképez anélkül, hogy észrevennék. Később fölment a kórusra, és onnan is készített képeket. Beszámolómban kezdem elhanyagolni a múzeumokat, de megnéztük őket; mindenhol, ahol jártunk, múzeumokban is megfordultunk. Ahogy Capa megjegyezte, a múzeum a modern Oroszország temploma, és ha az ember nem akar megnézni egy múzeumot, az kicsit olyan, mintha nem lenne

hajlandó templomba menni. Ezek a múzeumok többé-kevésbé egyformák. Egyik részlegük Oroszország múltját, vagyis a kezdetektől 1918-ig terjedő történelmét mutatja be, míg a múzeumnak legalább a fele a forradalom utáni Oroszországgal foglalkozik, a vívmányokkal, a forradalom résztvevőivel, hőseivel és epizódjaival, amit mind-mind óriási képeken lehet megcsodálni.

Tbiliszben két múzeumot láttunk. A hegygerinc tetején álló városi múzeumban gyönyörű miniatűr makettek mutatják be a régi házakat, a régi várost. De ebben a múzeumban a kurátor volt a legérdekesebb, aki bizonyára színész lehetett, mert kiabált, hadonászott, szónokolt, drámaian zokogott és hangosan hahotázott. Legsikerültebb taglejtése jobb karjának széles ívben való kilendítése volt, miközben ordítva beszélt, természetesen grúz nyelven, az ősi város dicsőségéről. Annyira hadart, hogy teljességgel lehetetlen volt lefordítani, amit mondott, de ez amúgy is lehetetlen lett volna, mivel Csmarszkij nem tudott grúzul. Megsüketülve, de elégedetten távoztunk a múzeumból.

A múzeumhoz vezető út mellett, a hegyen helyezték el Sztálinnak azt a képmását, amely valószínűleg a legnagyobb és a leglátványosabb az egész Szovjetunióban. Az óriási, legalább ötven méter magas szerkezeten neoncsövek rajzolják ki Sztálin vonásait, és bár most éppen elromlott, ha működik, állítólag 45 kilométerről is jól látható. Rengeteg látnivaló volt, az idő viszont kevés, ezért grúziai látogatásunk a rohanás jegyében telt el.

Délután focimeccsre mentünk, Tbiliszi játszott Kijevvel. A nagy stadionban mérkőzött meg a két csapat, jól játszottak, gyorsan, mármár dühösen. Legalább negyvenezer, érzelmileg felhevült ember volt ott; a köztársaságok közötti mérkőzések rendkívül népszerűek. De noha durva és gyors volt a játék, szinte vérre ment a versengés, a tömegben sehol sem verekedtek össze a drukkerek. Egész délután csak egy kis szóváltásra került sor. Kettő-kettő lett a végeredmény, és a meccs végén fölröptettek két galambot. Régen az volt a szokás, hogy mindenféle verseny végén, sőt valódi, fegyveres összecsapások után is fehér galambot engedtek szabadon, ha győztek, fekete galambot, ha veszítettek. Ezek a galambok vitték el a győzelem vagy a vereség hírét Grúzia más városaiba. Ezen a napon, minthogy döntetlen lett az eredmény, feketét is, fehéret is fölbocsátottak, és a galambok elrepültek.

A labdarúgás a legnépszerűbb sport a Szovjetunióban, és a tagköztársaságok közötti mérkőzéseket nagyobb izgalom, lelkesedés kíséri, mint bármely más sporteseményt. Egész oroszországi tartózkodásunk alatt csak akkor tapasztaltunk indulatos kitöréseket, amikor a felhevült felek a fociról vitatkoztak.

Ellátogattunk Tbiliszi zsúfolt nagyáruházaiba, mindenhol rengetegen tolongtak. A polcok elég jól fel voltak töltve, de az árakat, különösen a ruhaneműét, nagyon magasnak találtuk: pamuting 65 rubel; gumi sárcipő 300 rubel; táskaírógép 3000 rubel.

A nap fennmaradó részében végigjártuk a város nyilvános uszodáit és parkjait. És a munkások parkjában láttunk egy elbűvölő gyermekvasutat. Igazi, minden részletében tökéletes kis vonat volt, és a mozdonyvezető, a váltókezelő, az állomásfőnök és a fűtő feladatát egytől egyig gyerekek látták el. Versenyen küzdöttek meg a beosztásukért, gyerekeket és felnőtteket egyaránt szállítottak. Mi is fölszálltunk, és mentünk egy kört, egy üzbég gyerekdelegációval együtt; az üzbég gyerekek a tbilisziek meghívására érkeztek, és aznap délután ők vezették a kisvonatot. A mozdonyvezető kisfiú nagyon büszke volt. Az állomáson minden szükséges vasúti felszerelés megtalálható volt, csak kisebb méretben. És a gyerekek nagyon szertartásosan végezték a munkájukat. Vasutasnak lenni a gyermekvasúton óriási megtiszteltetés egy tbiliszi gyereknek, keményen meg kell dolgoznia érte.

Szovjetunió-szerte híres a grúz konyha, de a mi szállodánkban erről nem sokat hallottak. Untuk már kissé, hogy szinte kizárólag saslikot és szeletelt paradicsomot eszünk. Egyik este Csmarszkij, Capa meg én elhatároztuk, hogy kipróbálunk egy másik vendéglőt. Elmentünk a Tbiliszi Hotelbe, amelynek étterme akkora, mint egy székesegyház főhajója. Márványoszlopok tartották a mennyezetet, a rettenetesen rossz zenekar túl hangosan zenélt, és egyáltalán nem volt választék. Saslik helyett itt olajban sült, kicsi húsfalatokat kaptunk – szeletelt paradicsommal.

És miközben ettünk, odajött a pincér, és azt mondta:

– Uraim, egy hölgy szeretne táncolni valamelyikükkel. Csmarszkij lefordította, de elég rosszallóan nézett a pincérre.

– Csakis egy nyilvános nő lehet – jelentette ki.

– És mi van, ha nyilvános nő? – tiltakoztunk. – Csinos? Csmarszkij elfintorodott. Hármunk közül csak ő ült úgy, hogy láthatta a nőt.

– Nem csinos – mondta –, nagyon csúnya.

– El kell törölni a nőt – vélekedtünk. – Szerintünk káros a társadalomra. Szerintünk egy csúnya nyilvános nő az egész társadalmi berendezkedésre veszélyt jelent, veszélyt az otthonra, a biztonságra, az anyai szeretetre és minden ilyesmire. Csmarszkij komoran bólintott, egyetértett velünk. Tulajdonképpen ez volt az első eset, hogy valamiben egyet tudtunk érteni.

– Másfelől azonban – folytattuk –, ha csinos lenne, talán akadnának enyhítő körülmények. Előfordulhatna, hogy valamely társadalmi igazságtalanság játszik szerepet. Ha csinos lenne, szorgalmaznánk, hogy vizsgálat derítse föl a

családi hátterét, hátha meg lehet tudni, nem hátrányos társadalmi helyzete következtében lett-e nyilvános nő, és talán rá lehetne venni, hogy a nyilvánosságtól elfordulva térjen vissza a magánvállalkozás szférájába. Csmarszkij gyanakodva, kérdő tekintettel méregetett minket. Nem nagyon bízott bennünk.

Háttal ültünk a nyilvános nőnek, de végül sikerült lopva odapillantanunk, és tényleg, Csmarszkij igazat mondott, nem volt csinos, és persze nem tudjuk, azóta eltörölték-e őt vagy sem.

Tbilisziben gyönyörűek a nyári éjszakák; lágy, könnyű, száraz a levegő. Fiatalemberek és lányok kószálnak céltalanul az utcán, és jól érzik magukat. A fiatal férfiak elegáns viseletben járnak: laza ingjüket, amely néha súlyos, fehér selyemből készül, övvel megkötik a derekukon, és szűk szárú, hosszú nadrágot, puha fekete csizmát vesznek föl hozzá. Nagyon jóvágású fajta a grúz férfi.

A régi házak magas erkélyeiről este énekszót, különös, halk zenét hallottunk, az éneket mandolinszerű, pengetős hangszer kísérte, és néha megszólalt egy furulya is a sötét utcákon.

A grúzokban nem éreztük azt a feszültséget, mint másoknál, akikkel addig találkoztunk. Oldott, ugyanakkor szenvedélyes emberek voltak, és szívből tudtak örülni az életnek. És talán ezért csodálják őket annyira az oroszok. Talán ők is ilyenek szeretnének lenni.

Hatalmasan világított a hold a nyugati hegyek fölött, és ettől még titokzatosabbnak, még öregebbnek látszott a város, a vár nagy tömbje feketén rajzolódott ki a hold előtt. És ha vannak valahol a világon szellemek, akkor itt kell lenniük, s ha Tamara királynőnek van szelleme, aznap éjjel bizonyos, hogy ott sétált a holdfényben a hegyen.

8

A Tbiliszi írószövetség meghívott minket egy kis fogadásra. Be kell vallanom, hogy féltünk tőle, mert ezek az összejövetelek nagyon irodalmivá szoktak fajulni, mi pedig igazából nem vagyunk irodalmárok. Ráadásul ekkor már tudtuk, hogy a grúzok nagyon komolyan veszik az irodalmukat: költészet és zene terén adták a legtöbbet a világnak, és a költészetük nagyon régi. Náluk nemcsak néhányan olvasnak verseket, hanem mindenki. Temetőikben, fenn a hegyen, magunk is láthattuk, hogy a királyokkal egy rangban temetik el a költőiket, és míg nem egy királyt elfelejtenek, a költőket megtartják emlékezetükben. Egy régi költőjük, Rusztaveli[33] pedig, A tigrisbőrös lovag című hosszú epikus költemény szerzője, már-már grúz nemzeti hőst megillető tiszteletnek örvend, sorait gyermekkoruk óta olvassák, kívülről fújják a grúzok, képmása mindenfelé látható.

Féltünk, hogy kissé rázós lesz az írókkal való találkozásunk, de elmentünk. Körülbelül húsz férfi és három nő fogadott minket. Egy nagy teremben, körben ültünk le, és néztük egymást. Aztán egy kis üdvözlőbeszéd következett, majd vendéglátónk minden átmenet nélkül bejelentette: – Most pedig Ez-meg-ez fölolvassa önöknek a grúz irodalom rövid történetét.

Ekkor fölállt a jobbomon ülő férfi, s jól láttam, hogy a kezében tartott papírköteg lapjait egyes sortávolsággal gépelt szöveg tölti meg. Olvasni kezdett, vártam a fordítást. Egy bekezdéssel később döbbentem rá, hogy angolul olvas. Ez teljesen lenyűgözött, ugyanis tíz szóból legfeljebb egyet értettem meg. Olyan különös volt a kiejtése, hogy a nagyon is angol szavak távolról sem hangzottak angolnak abban a pillanatban, hogy kimondta őket. És húsz gépelt oldalt olvasott föl.

Később megkaptam írásban, és elolvastam; a grúz irodalom tömör, rövid összegzése volt, a kezdetektől napjainkig.

Mivel a teremben ülők többsége egyáltalán nem beszélt angolul, ők csak ültek és jóindulatúan mosolyogtak, számukra ugyanis tökéletes angolsággal olvasott a felolvasó. Amikor véget ért a felolvasás, az először szóló férfi felénk fordult: – Van kérdésük?

És minthogy nagyon keveset értettem az elhangzottakból, be kellett ismernem, hogy nincs kérdésem.

Meleg volt odabent, ráadásul megfájdult a gyomrom, akárcsak Capának, úgyhogy nem éreztük magunkat valami jól.

Most egy hölgy állt föl, ugyancsak egy köteg papírral a kezében, és azt mondta: – Felolvasok néhány grúz verset angol fordításban.

Ő jól beszélt angolul, de mert görcsölt a gyomrom, tiltakoznom kellett. Azt mondtam neki, ami mellesleg igaz, hogy számomra sokkal élvezetesebb, ha magam olvasom, úgy többet fogok fel belőle, és kértem, hogy adja ide a verseket, hadd olvassam őket egyedül a jobb méltányolás érdekében. Azt hiszem, megsértettem ezzel, de remélem, hogy talán mégsem. Igazat mondtam, és a közérzetem is pocsék volt. Elég kurtán válaszolt. Nincs másik példánya a versfordításokból, mondta, azt az egyet pedig nem meri kiadni a kezéből.

Aztán akárcsak korábban, az amerikai irodalomról kérdeztek. És mint rendszerint, most is rémesen felkészületlennek éreztük magunkat. Ha tudtuk volna, mielőtt útnak indulunk otthonról, hogy ilyen sokat fognak faggatni róla, tanulmányoztuk volna a témát egy kicsit. Új írókról kérdeztek, mire motyogtunk valamit John Hersey-ről[34] John Horne Burnsről[35], aki *A képtárat* írta, és Bill Mauldinról[36], aki úgy rajzol, mint egy író. Ijesztően alkalmatlanok voltunk a feladatra, igazából azért, mert az utóbbi időben nagyon kevés kortárs irodalmat olvastunk. Aztán az egyik férfi azt kérdezte, vannak-e grúzok, akiket ismernek Amerikában. De a koreográfus George Balanchine[37] nevén kívül kizárólag az a három grúz fivér jutott eszünkbe, akik együttesen sok-sok millió dollárt érő amerikai nőket vettek feleségül. Úgy érzékeltük, hogy a Mdvani név nem vált ki elsöprő lelkesedést a kortárs grúz írókból.

Nagyon szigorúak, nagyon elkötelezettek a grúz írók, és igen nehéz megmagyarázni nekik, hogy ha Sztálin a lélek mérnökének nevezi is az írót, Amerikában az író nem mérnöke az égvilágon semminek, örülhet, ha egyáltalán megtűrik, de csak ha már meghalt, és legalább huszonöt éve nem foglalkozott vele senki.

Semmiben sem különböznek olyan szembeötlően amerikaiak és szovjetek, mint abban, ahogyan az írókat látják, és még inkább ahogyan az írók tekintenek a rendszerre, amelyben élnek. A Szovjetunióban ugyanis az a dolga az írónak, hogy bátorítsa, éltesse, magyarázza és minden módon előmozdítsa a szovjet rendszer diadalát. Amerikában és Angliában viszont a társadalom házőrző kutyája a jó író. Az a dolga, hogy kifigurázza a társadalom betegségeit, támadja az igazságtalanságot, megbélyegezze a mulasztást. És éppen ezért nem szereti az írókat sem a társadalom, sem a kormányzat Amerikában. Ez két, egymással teljesen ellentétes megközelítése az irodalomnak. És meg kell mondani, hogy a maguk idejében a nagy orosz írók, Tolsztoj, Dosztojevszkij, Turgenyev, Csehov vagy a korai Gorkij ugyanígy viszonyultak hozzá. Csak az idő tudja megmondani, hogy a „lélek mérnöke” megközelítés tud-e olyan nagy irodalmat

teremni, mint a „házőrző kutya” megközelítés. De mindeddig, valljuk be, a lélekmérnöki iskola egyetlen nagy irodalmi művet sem hozott létre.

Nagyon meleg lett, mire találkozónk az írókkal véget ért, s míg sorban kezet ráztunk mindenkivel, két kézfogás között a nadrágunkba töröltük a kezünket, mert dőlt rólunk a víz.

Egyik kérdésük elgondolkoztatott minket. Így hangzott:

– Szeretik az amerikaiak a költészetet?

És erre azt kellett válaszolnunk, hogy Amerikában egyedül a könyvek kelendőségéből tudjuk megállapítani, szeretik-e vagy sem az emberek az irodalom bármelyik formáját, márpedig az biztos, hogy nem sok verseskötetet vásárolnak. Így hát kénytelenek vagyunk azt mondani, hogy talán nem is szeretik a költészetet az amerikaiak. – Talán azért, mert az amerikai költők nem állnak közel a néphez? – kérdezték erre.

De ezt sem tarthattuk így igaznak, mert az amerikai költők éppen annyira állnak közel a néphez, amennyire az amerikai írók. Walt Whitman és Carl Sandburg egész biztosan nincsenek nagyon messze a néptől, az emberek mégsem olvasnak verseket. Szerintünk nem sokat nyom a latban, szeretik-e az amerikaiak a költészetet. De a grúzok szemében, akik hagyományosan imádják, szinte bűnnek számít nem szeretni.

Bármennyire régi is Tbiliszi, ez az új főváros. Délután dzsipbe szálltunk, hogy lovassági emberünk elvigyen körülbelül 30 kilométerrel északabbra, ahol 1500 éve a hatalom központja volt. A jó minőségű makadámút tele volt szamár húzta kis szekerekkel, katonai teherautókkal, német oldalkocsis motorokon furikázó katonákkal. Kétoldalt a dombokon szinte megközelíthetetlen várak, régi templomok álltak. És a régiség érzését sugallta minden ezekben a szorosokban, amelyeket háromezer éven át védtek különféle megszállók ellen. Az út a folyó mellett haladt, és láttunk két duzzasztógátat, de amikor Capa le akarta fényképezni, nem lehetett. És valamivel feljebb, a gátak után, egy hídhoz értünk, Pompeius építtette, amikor a rómaiak bejöttek ezen a szoroson, és az egyik középső híd-pillér még mindig a folyóban áll.

A régi főváros neve Mcheta, és azóta sem tudom kiejteni. A városka fölé emelkedő csúcson egy félig romos, de így is impozáns, 5. századi templom áll. Kecskecsapáson kell fölmászni, hogy odajusson az ember. Magában a városkában van egy másik, gyönyörű templom, magas falak mögött. És a falak pártázatosak, védelemre épültek.

A falakon belül fűvel benőtt, hatalmas udvarba értünk; a falak oldalába pedig lépcsőt vájtak, hogy a harcosok odafentről őrizhessék a templomot a régi időkben. Vasból volt a templom kapuja, óriási lakat lógott rajta. És a tornácon sok kicsi gyertyát láttunk a kőfalra ragasztva. Az lehet a módszer, hogy az

ember a másik végét gyújtja meg a gyertyának, és amikor már ég, rányomja a kőre, hogy odaragadjon a meleg viasz, aztán szépen meggyújtja a rendes végén a gyertyát, amely most már a templom kövéhez tapadva ég tovább.

Száraz, meleg szél süvített át a szoroson, amelyben a városka áll, és zúgva kerülgette a templom sarkait. A templomudvar legtávolabbi sarkában különös paródia folyt. Rongyokba öltözött, magas, sovány, inas férfi táncolt ott. Ahhoz a fajtához tartozott, amelyiket régen a „hibbant" szóval írtunk le. Csontos jobbjában nagy madártollat tartott, azzal hadonászott, miközben fennhangon beszédet intézett három kecskéhez; az állatok figyelmesen nézték, és közben gyorsan rágtak. A férfi meglengette a tollat, elhallgatott, majd rárontott a kecskékre, de azok megvetően oldalt léptek, mint az ökölvívók, majd álldogáltak, és figyeltek tovább, amikor az ember folytatta a beszédet.

Végre megérkezett a templom gondnoka – sötét bőrű, sasorrú, markáns arcú asszony. Feketébe volt öltözve, és fekete fejkendőjével a nyakát is betakarta, úgyhogy csak az arca látszott ki. Sötét, merengő szeme volt. Világi apácaféleség lehetett. Hozta a nagy kulcsot a lakathoz. Kinyitotta a templomot, és mi beléptünk a félhomályos, ódon épületbe.

A falfestmények nagyon régiek voltak, merev, primitív ábrázolások, megfakult színek. Az újabb ikonok sötéten hatottak aranyozott keretükben és a finom aranycsipkézet alatt. A szigorú arcú asszony a templom eredetéről mesélt.

Csmarszkij ekkor olyan tolmáccsá alakult át, aki leginkább egy hármas adogatás végén álló focistához hasonlít. Nem értette a grúz nyelvet. Először tehát kellett valaki, aki ért grúzul, lefordítja oroszra a hallottakat, aztán Csmarszkij lefordította nekünk az oroszt. Ez persze sokkal tovább tartott, mint egyébként.

A sötét bőrű asszony elmondta, hogy az 5. században fejezték be a templomot, de sokkal korábban kezdődött az építése. És elmondott egy különös történetet a templom alapításáról, amolyan jellegzetesen keleti és persze egészen hihetetlen mesét.

Volt egyszer két fivér meg a lánytestvérük. És egyszer csak hallották, talán az égből vagy a szelektől, hogy megszületett Jézus Krisztus, sőt már férfikorba lépett. Előjelek, álmok szóltak nekik erről. El is indult végül a két fivér Jeruzsálembe, de a húguk otthon maradt, és az otthona éppen itt volt. És a két fiú éppen a keresztre feszítés napján érkezett meg, így csak holtan láthatták Jézust. És ez a két fivér, akik innen, a grúziai hegyekből mentek Jeruzsálembe, összetört szívvel kért egy darabkát abból a kelméből, amely Jézus testét takarta, és hazavitték a lánytestvérüknek. A lányt nagyon megrendítette a kereszthalál híre, és tenyerébe zárva a kelmedarabot hamarosan beteg lett, és meghalt bánatában, halott keze a szívén feküdt, és szorította tovább a kelmét. A fivérek megpróbálták kiszabadítani a kezéből, de ő olyan erősen fogta, hogy nem tudták. Ezért aztán úgy temették el a lányt, hogy továbbra is szorította a kelmedarabot. Itt temették el, ahol most a templom áll. És szinte azonnal kinőtt egy növény a sírjából, hatalmas fa lett belőle. Sok-sok év múlva elhatározták, hogy templomot építenek ezen a helyen, úgy állítanak emléket ennek az eseménynek. És jöttek a favágók, hogy kivágják a fát, de a fejszéjük darabokra tört a fatörzsön. Mindenki megpróbálta kivágni a fát, de még egy kis vágást sem tudtak ejteni rajta. Végül jött két angyal, kivágta a fát, és a helyén felépítették a templomot. A sötét bőrű asszony furcsa, sátorforma agyagépítményt mutatott a templom belsejében, ott volt a sír, és ott állt a fa. És az agyagsátor alatt egész bizonyosan ott feküdt a szent leány teste, és keze még mindig szorította azt a darabka anyagot, amelyet egykor Jézus viselt. Más történeteket is mondott szigorú, száraz hangon, de ez, amelyik a templomalapításról szólt, ez volt a legjobb története.

A csikorgó vasajtón besüvített a szél, míg az asszony beszélt. Igaz, hogy most nincs itt senki, mondta, de évente többször is ezrek gyűlnek össze a

templomnál, és akkora zsúfoltság keletkezik, hogy az udvaron nem lehet leülni, sőt mozdulni sem. Sokan fölmásznak a falakra. És ilyen ünnepi alkalmakkor a régi templomban miséznek. Nagyon-nagyon messziről jönnek a zarándokok, hogy részt vegyenek ezeken a szertartásokon, és a templom falain körbe-körbe egész éjjel égnek az odatapasztott kis gyertyák.

Kimentünk a templomból, az asszony belakatolta a vasajtót, és a „hibbant” ember még mindig a tollát lengette, miközben rekedten szónokolt a kecskéknek.

Ellátogattunk egy kolostorhoz, amely a város szélén áll, és ma is szép számmal lakják a szerzetesek. Saját kápolnájuk, közösségi helyiségeik vannak.

Itt már akkor virágzott a kereszténység, amikor Franciaország, Németország és Anglia földjeit még pogányok népesítették be. És a keresztény történetek itt keleti zamatot kapnak.

Ez a hosszú völgy Tbiliszitől északra a régészek paradicsoma, léptennyomon több ezer éves civilizációk maradványaira bukkannak. A sziklafalak tetején négyszögletes mélyedések jelzik, hogy ott ókori temetkezési hely volt. Folyamatosan végzik az államilag finanszírozott ásatásokat. Éppen nemrég találtak egy olaj tárolására való, óriási korsót, tele aranypénzzel – egy ókori király ásatta el ide hadserege fenntartására szánt kincsét, amikor megtámadták. És mindennap újabb leletek kerülnek elő, nem sejtett messzeségekkel, civilizációkkal kapcsolva össze Grúzia történelmét. E régi korok fényében Pompeius hídjának egy pillére viszonylag új építménynek tekinthető, a vízerőmű és a duzzasztógát pedig igazán új jövevény az ősi környezetben.

Capa mindent egy lapra tett fel, amikor négy fényképészi kívánságát megfogalmazva engedélyt kért a vízerőmű, egy Lenin-szobor, egy 5. századi templom és egy négyszögletes sumer sírgödör fotografálására. De nem engedték fényképezni, mert mind közül a legfontosabb, a vízerőmű, fotótémaként szóba sem jöhetett.

Estére nemcsak elcsigázottan, széltől cserzetten imbolyogtunk, hanem mindhármunk hasa is irtózatosan csikart. Capa, Csmarszkij és jómagam egész nap a Borzsomi nevű, kellemesen savanykás ásványvizet ittuk, és csak azután jöttünk rá, amikor már megtette a hatását, hogy enyhe hashajtó ez a víz, abban a mennyiségben pedig, amenynyit mi fogyasztottunk belőle, sokkal több, mint enyhe hashajtó. Egészen legyengültünk, mire sikerült rájönnünk, mi okozza a panaszt.

Amerikában sok száz ház van, ahol George Washington aludt, Oroszországban pedig számos hely, ahol Joszif Sztálin dolgozott. Tbiliszben a központi vasúti műhely külső falánál virágokba ágyazva hirdeti egy hatalmas emléktábla, hogy Joszif Sztálin valamikor ebben a műhelyben dolgozott.

Sztálin grúz származású, és szülővárosa, a Tbiliszitől mintegy 70 kilométerre lévő Gori, ma nemzeti zarándokhely. Oda indultunk.

Dzsippel hosszúnak tetszett az út, mert dzsipen gyorsabbnak érződik a tempó, mint amilyen. Átkeltünk újból a szeles szoroson, aztán távolabbi völgyeken és újabb szorosokon át végre megérkeztünk Goriba. Hegyi városka. Magas, kerek, lapos táblahegy uralja – mi ezt mesának[38] hívnánk –, amely a közepén található, és a tetején nagy vár áll; régen a város védelmét szolgálta, és menedéket adott a lakóinak. A vár ma romokban hever. Ebben a városban született Sztálin, és itt töltötte ifjúsága első éveit.

Szülőházát érintetlenül hagyták, csak egy óriási védőtetőt húztak fölé, hogy óvják az időjárás viszontagságaitól. Fölül festett üvegből van a védőtető. A szülőház maga kicsi, egyemeletes, terméskőből épült ház, két szobája és a homlokzati oldalon kis tornáca van. De Sztálinék olyan szegény voltak, hogy ennek a kis háznak is csak a felét használták, egy szobában lakott a család. Kötéllel elkerítették az ajtót, de be lehet nézni: ágy, keskeny ruhásszekrény, kicsi asztal, szamovár, kampós lámpa van odabent. Ebben a szobában élt, főzött, aludt a család. A színes üveg védőtetőt négyszögletes, aranyozott márványoszlopok tartják. És ez az egész építmény egy nagy rózsakertben áll. A rózsakert egyik oldalán nyílik Sztálin múzeuma, ahol összegyűjtötték a gyerekkorával és ifjúságával kapcsolatba hozható összes tárgyat – korai fényképeket, a tetteit megörökítő festményeket vagy a letartóztatásakor készült rendőrségi fényképet. Nagyon jóképű fiatalember volt abban az időben, elszánt, vad pillantású szemekkel. Az egyik falon jókora térkép mutatja, merrefelé utazott, hol ült börtönben, és Szibéria mely városaiban tartották fogva. Itt vannak a könyvei, egyéb írásai és kis lapoknak írt vezércikkei. Következetes életet élt, kezdettől fogva az az elgondolás vezérelte, amelyet mind a mai napig érvényesnek tart.

Az egész emberi történelemben senkit sem találunk, akit életében így tiszteltek volna. E tekintetben legfeljebb Augustus császár jöhet szóba, de talán még neki sem volt életében olyan rendkívüli tekintélye, nem illette a nép olyan roppant tisztelettel, már-már istennek kijáró hódolattal, mint Sztálint. Amit Sztálin mond, számukra akkor is igaz, ha ellenkezik a természet törvényeivel. Szülőháza valóságos szentély, zarándokhely. A látogatók suttogva beszélnek és lábujjhegyen tipegnek benne. Aznap, amikor ott jártunk, egy nagyon csinos fiatal lány volt az idegenvezető, és amikor befejezte a csoportnak tartott kis előadást, kiment a kertbe, rózsát vágott, és adott mindenkinek egy bimbót. És ezt a rózsát eltették az emberek, gondosan megőrizték, mint szent helyről származó emléktárgyat. Nem, az egész történelemben nem ismerünk semmi ehhez foghatót.

Ha Sztálinnak ekkora hatalma lehet életében, mi lesz belőle, ha majd meghal? Utazásunk alatt nem egy szónokot hallottunk Sztálin valamelyik beszédéből idézni, és az idézett sor mindig az *ipse dixit*[39] megfellebbezhetetlen tekintélyével hatott, mint amikor a középkori tudós Arisztotelészre hivatkozva teszi megcáfolhatatlanná az érvelését. Oroszországban nem lehet ellentmondani Sztálinnak, bármit állít, nem lehet szembeszállni vele. És mindegy, hogyan érték el ezt, propagandával, sulykolással, állandó hivatkozással vagy a mindenütt jelen lévő ábrázolások erejével, akkor is igaz. Hogy mindez mekkora erőt jelent, csak akkor érzi meg az ember, ha hozzánk hasonlóan lépten-nyomon ezt hallja: „Sztálin sohasem tévedett. Egész életében egyetlen tévedése sem volt." És aki így beszél, nem érvként veti be ezt, megállapítása nem visszautasítható, hanem maga a minden érvelésen túli, vitathatatlan és teljes igazság.

Visszakászálódtunk a dzsipbe, és lovassági emberünk elfuvarozott minket egy kisebb völgybe, mert meg akartuk nézni a szőlőskerteket, ahonnan a grúz bor jön. Szűk völgybe értünk, a lejtőkön itt is erődök álltak. Kis gazdaságok voltak a völgyben és kétfelől a hegyoldalon. Magasra felkúsztak a szőlőskertek. Éppen kezdett beérni a szőlő. És gyümölcsösöket is láttunk, narancs-, alma-, szilva- és cseresznyefákat. A keskeny, hepehupás utat olykor patakok keresztezték. Sofőrünk ujjongott örömében, imádta ezt. Nyaktörő sebességgel száguldozott a keskeny utakon, és közben szemmel tartott minket, hogy félünk-e – és mi féltünk. Két kézzel kellett kapaszkodnunk, nehogy kirepüljünk a dzsipből. Emberünk olyan erővel rohant neki a patakoknak, hogy a víz átcsapott a kocsin, és mi tökéletesen eláztunk. Egymás után keltünk át a megművelt kis völgyeken, amelyeket egy-egy hágó vagy szoros kötött össze. Két völgy között a hágón mindenhol erőd állt, a környező gazdaságok népe régen ott keresett védelmet, ha idegen megszállók közeledtek.

Végre megálltunk a hegyen egy házcsoportnál, úgy terveztük, ebben a szőlőskertben fogunk ebédelni. Körülbelül százan álldogáltak ott, legjobb ruhájukban, csöndesen. Nemsokára négy férfi bement az egyik házba, majd kijött, vállukon egy koporsóval. Az emberek nekivágtak a hegynek, kígyózó sorban vitték temetni a halottat. Sokáig láttuk még őket, alakjuk egyre kisebb lett, ahogy mind magasabbra kúsztak a temetőhöz vezető, kanyargós ösvényen.

Kimentünk a szőlőbe, és óriásit lakmároztunk a magunkkal hozott ebédből – kaviár, kolbász, sült báránygerinc, friss paradicsom, bor és fekete kenyér volt a menü. Érett, fogyasztásra kész szőlőt szedtünk, és megtömtük vele a hasunkat. Ami mellesleg egyáltalán nem használt amúgy is gyenge gyomrunknak. Dúsan zöldellt a kis völgy, kellemesen meleg volt a levegő. Mindenfelől zöld

növények finom illata áradt. Egy idő múlva aztán beszálltunk a dzsipbe, és visszazötykölődtünk Goriba.

Egy amerikai városban a kereskedelmi kamarát, a repülőteret, az új bírósági épületet, az uszodát és a városi arzenált[40] mutatják meg az oda látogató vendégnek. Az Oroszországba látogató idegent viszont elviszik a múzeumba, a kultúr- és pihenőparkba. Minden városnak van kultúr- és pihenőparkja, már kezdtük megszokni – padok, hoszszú virágágyak, Sztálin- és Lenin-szobrok, emléktáblák, amelyek kőbe vésve hirdetik, mi történt abban a városban a forradalom idején. Azt mondani, hogy az ember nem kíváncsi egy város kultúr- és pihenőparkjára, ugyanolyan neveletlenség, mint egy amerikai városban nem megnézni a legújabb építésű lakóingatlanokat. Hiába voltunk hát halálosan kimerülve a tagjainkat szétrázó dzsipes utazástól, és hiába álltunk a napszúrás határán, mivel nem volt kalapunk, meg kellett néznünk a kultúr- és pihenőparkot Goriban.

A kavicsos úton sétálva éppen a virágokat néztük, amikor egyszerre csak különös zene ütötte meg a fülünket, valahonnan a park végéből. Leginkább dudaszóra emlékeztetett, dobkísérettel. Elindultunk a hang felé, és hamarosan meg is láttuk a két furulyást, és harmadik társukat, aki egy kicsi dobon játszott. Mindjárt megértettük, miért hangzott elsőre dudaszónak, a furulyások ugyanis felfújták az arcukat, és miközben az orrukon levegőt vettek, arcukból tovább pumpálták a hangszerbe a levegőt, így folyamatos maradt a zene, nem volt szünet. Vad, szenvedélyes muzsika volt. A két furulyás és a dobos egy magas deszkakerítés bejáratánál állt, a bekerített rész körül pedig mindenhol gyerekek ültek a fákon, és lestek befelé.

Most már örültünk, hogy eljöttünk a parkba, mert mint megtudtuk, éppen aznap tartották a grúz nemzeti birkózóverseny döntőjét. Három napja folyt már a verseny, és aznap dőlt el, kik lesznek a köztársaság bajnokai.

A deszkakerítésen belül arénaszerű küzdőtér volt, körben padsorokkal. Maga a kör alakú küzdőtér tíz méter átmérőjű lehetett, és vastagon be volt szórva fűrészporral. Az egyik oldalon a bírók asztala állt, mögötte pedig kis fülke, ahol a versenyzők levetkőztek.

Vendégszerető közönség volt; helyet szorítottak nekünk a padon, és szabadon hagyták a járdát, hogy Capa kényelmesen fényképezhesse a versenyt.

A két furulyás és a dobos leültek az első sorba, ezután szólították a versenyzőket. Furcsa öltözéket viseltek – rövid, ujjatlan vászonkabátkát, vászonövet és rövidnadrágot. Mezítláb birkóztak.

Mindegyik küzdőpáros odalépett a bírói asztalhoz, ahol formálisan azonosították őket. Aztán elfoglalták a helyüket egymással szemben, a kör szélén. És ebben a pillanatban megszólalt a zene, a vad, barbár ízű dallam, a lüktető dobkíséret. A küzdő felek egymáshoz léptek, és összeakaszkodtak.

Különös válfaja ez a birkózásnak. Legközelebbi rokona, azt hiszem, a dzsiudzsicu lehet. A birkózók nem ragadhatják meg ellenfelük egyetlen testrészét sem. Kizárólag a kiskabátba és az övbe szabad belekapaszkodniuk. Amint fogást találnak egymáson, azon múlik, ki tud ügyesebben gáncsolni, ki hogyan tudja bevetni a testsúlyát, kibillenteni az ellenfelét az egyensúlyából, majd ledobni a földre, és leszorítani. A támadás és védekezés alatt mindvégig szól a szilaj zene, és csak akkor hallgat el, amikor az egyik küzdő fél alul marad.

Rövidek voltak a menetek, többnyire egy perc is elégnek bizonyult, hogy valamelyik versenyző leterítse a másikat. És abban a pillanatban, hogy véget ért egy menet, máris új küzdőpáros jelentkezett a bírói asztalnál. Rendkívüli gyorsaságot, erőt és technikát követel ez a sport. Némelyik versenyző akkora lendülettel vetette magát a küzdelembe, hogy ellenfele valósággal átrepült a körön, és pillanatokon belül a hátán landolt.

Ahogy zajlott a verseny, és egyre több versenyző esett ki, úgy nőtt az izgalom a közönség soraiban. De nekünk mennünk kellett. Az éjszakai vonattal a Fekete-tengerhez készültünk, és még az utazás előtt hivatalosak voltunk a Tbiliszi Opera nyitóelőadására. Ráadásul a dzsipünk megsínylette a kirándulást, és gyengélkedett, pedig még 70 kilométert kellett megtennünk, hogy egyáltalán foglalkozhassunk az opera gondolatával. A szívócsőben akadt el mindig a benzin, úgyhogy sántikálva tettük meg a visszautat, és sűrűn meg kellett állnunk, hogy kifújjuk a csövet.

Nagyon fáradtan érkeztünk vissza Tbiliszibe, annyira fáradtan, hogy inkább nem mentünk az operába. Az eszeveszett dzsipezés borzalmasan kikészítette törött térdemet. Alig tudtam járni. Egy órára bele kellett ülnöm egy kád forró vízbe, hogy ellazítsam sajgó térdkalácsomat.

Végül megérkeztünk a meleg, zsúfolt vasútállomásra. Tömve volt a vonat is, de szerencsére sikerült némi keresés után megtalálnunk a hálókocsinkat, egy 1912-es évjáratú, első osztályú és boldog emlékezetű wagon-lit-t. A zöld bársonykárpit éppen olyan zöld volt benne, amilyenre emlékeztünk. Ápolt és olajozott, sötét fájára, csillogó fémrészeire és dohos szagára ugyancsak jól emlékeztünk. Vajon hol tölthette az elmúlt harmincöt évet? – tűnődtünk. A belgák, akik évtizedekkel ezelőtt megépítették ezeket a hálókocsikat, az örökkévalóságnak építették őket. Negyven éve ez a fajta volt a létező legragyogóbb vasúti kocsi, de még most is kényelmes, még most is jó formában van. Sötét fája minden évvel sötétebb lesz, zöld bársonya zöldebb. Emlék a letűnt fejedelmi pompa napjaiból.

Nagyon meleg volt a vonaton, kinyitottuk hát fülkénkben az ablakot. Azonnal megjelent egy vonatkísérő, és morcos pillantás kíséretében becsukta.

Amint távozott, ismét kinyitottuk az ablakot, de ő bizonyára megérezte, hogy lázadni fogunk. Már ott is volt megint, becsukta az ablakot, és fenyegetőn rázva az ujját az orrunk előtt, kioktatott oroszul. Annyira felhergelte magát az ablak miatt, hogy nem mertük még egyszer kinyitni, pedig fulladoztunk a forróságban. Lefordított szavaiból megtudtuk, hogy éjjel sok alagúton át fog vezetni az utunk. Ha nyitva marad az ablak, a mozdonyfüst becsap rajta, és összepiszkolja a zöld kárpitot. Rimánkodtunk, hogy hadd nyissuk ki mégis, és fölajánlottuk, hogy segítünk kitisztítani a kárpitot, de ő csak még szigorúbban rázta felénk az ujját, és újabb kiselőadást tartott. Ha egy orosz szabály életbe lép, többé nem lehet eltérni tőle.

Erről eszünkbe jutott egy háborús történet, amelyet Moszkvában hallottunk egy amerikai tiszttől. Elmesélte, hogy amikor ő és társai leszálltak Moszkvában, az oroszok őrt állítottak az amerikai gép mellé, és azt a parancsot adták neki, hogy ne engedjen föl rá senkit. És amikor az amerikaiak dolguk végeztével be akartak szállni a gépükbe, az őr senkit sem engedett a fedélzetre. Emberünk azt állította, hogy őt magát kis híján lepuffantották, amiért megpróbálta, hiába volt a rangja, minden engedélye és papírja. Végül az őrt váltották le, s nem a parancsot vonták vissza. A parancsnok pedig megmagyarázta, hogy a parancs az parancs, és sokkal könnyebb őröket leváltani, mint megváltoztatni a parancsokat. A második számú őrnek úgy hangzott a parancsa, hogy „Hagyd beszállni az utasokat”, míg az egyes számúé úgy, hogy „Senkit ne engedj a gépre”. Kétféle parancs vagy a parancs megváltoztatása bárkit megzavarhat. Sokkal egyszerűbb volt tehát az őrt leváltani. És vélhetőleg a fegyelem szempontjából is sokkal jobb volt így. Aki egyetlen parancsot hajt végre, sokkal hűségesebben tudja végrehajtani, mint az, akinek kettő között kell döntenie.

Nem kétséges, vonatkísérőnknek esze ágában sem volt megengedni, hogy kinyissuk az ablakot. Tőle akár nyugodtan meg is fulladhattunk. Nem tudtuk, milyen büntetés járna érte, ha mégis nyitott ablakkal utaznánk, de a vonatőr szigorú fellépéséből arra következtettünk, hogy körülbelül tíz év börtön lehet.

Végre elindult a vonat, mi pedig lefeküdtünk kis izzasztókamránkban, hogy megpróbáljuk alvással tölteni az éjszakát. De alig indult el, máris megállt. És ez így ment egész éjszaka: nagyjából három kilométerenként megálltunk. Végül verejtékes álomba merültünk, és azt álmodtuk, hogy beszorultunk egy szénbányába.

Korán reggel arra ébredtünk, hogy új vidéken, egészen más vidéken járunk. Meleg égövi tájra értünk, egészen a sínekig lenyúltak az erdők, banánfák nőttek mindenfelé, és nedvességet éreztünk a levegőben. Tbiliszi környékén száraz volt a föld és a levegő.

A vasútvonal melletti kis házakat beborította a rengeteg virág, a sűrű lombozat. Virágzó hibiszkusz kúszott föl a domboldalakra, és mindenfelé narancsfák magasodtak. Gyönyörű, gazdag vidék volt. A sínek melletti földeken olyan magasra nőtt a kukorica, mint Kansasban, néhol kétembernyire, máshol meg dinnyeföldek terpeszkedtek. Korán reggel kiálltak az emberek a nyitott, szellős házak kapujába, és nézték, ahogy elhalad a vonat. A nők tarka ruhát viseltek, mint a trópuson mindenhol. Fejkendőjük piros, kék, sárga volt, a szoknyájuk rikító, mintás anyag. Bambusz- és óriáspáfrány-erdőkön, dohányföldeken, magasra nőtt dohánybokrok között haladtunk. Aztán cölöpökön álló házak következtek, létrán lehetett fölmenni az emeletre. És a házak alatt gyerekek és kutyák játszottak a kora reggeli fényben. Sűrű erdők, nagy fák borították a dombokat, minden láthatót buján benőtt a dús, zöld növényzet.

Aztán teaültetvények jöttek, és a tea talán a legszebb termény a világon. Kilométereken át terjeszkedtek, a domboldalakra is messze fölkúsztak az alacsony teasövények. Már korán reggel asszonyok dolgoztak a sorokon, szedték a bokrok tetejéről a fiatal leveleket, ujjaik röpködtek a zöldben, mint kicsi madarak.

Nagyon éhesen ébredtünk, de hiába. A vonaton nem lehetett enni. Akárhol jártunk Oroszországban, soha semmilyen közlekedési eszközön nem találtunk ennivalót. Vagy magával viszi az ember az ebédjét, vagy éhes marad. És ez magyarázza az utasok jókora batyuit: egytizede ruhanemű és egyéb poggyász, kilenctizede ennivaló. Megpróbáltuk ismét kinyitni az ablakot, de újabb alagutak következtek, és megint megtiltották. A távolból, jóval lejjebbről már látszott a tenger kékje.

Aztán vonatunk leért a Fekete-tengerhez, és vele párhuzamosan futott tovább. Az egész part egyetlen óriási nyári üdülőtelep. Egymást érik a nagy szanatóriumok, a szállodák, és a strandok korán reggeltől tele vannak fürdőzőkkel, mert szinte az egész Szovjetunió ide jár pihenni, nyaralni.

Most már szinte tízméterenként megállt a vonatunk. És minden megállónál csoportok szálltak le, olyanok, akiknek beutalójuk volt valamelyik üdülőbe, és oda igyekeztek. Ilyen vakációra vár és áhítozik szinte minden orosz munkás. Hosszú, kemény munka jutalma lehet az üdülés, de sebesültek, betegek is szép számmal lábadoznak itt. Ahogy befogadtuk ezt a vidéket, a nyugodt tengert, az enyhe klímát, megértettük, miért mondták annyiszor, és amerre csak jártunk a Szovjetunióban: „Várjanak, míg meglátják Grúziát!”

Batumi nagyon kellemes trópusi városka, egymást érik benne a fürdésre alkalmas partszakaszok, a szállodák, emellett fontos feketetengeri kikötőnek számít. Parkok, árnyékos fasorok óvják a túlságos felmelegedéstől.

Itt működött a legelőkelőbb és legfényűzőbb Inturiszt Hotel az egész Szovjetunióban. Kellemes, frissen felújított szobái voltak, mindegyikhez erkély és kerti székek tartoztak. A faltól falig érő erkélyajtók lehetővé tették, hogy az egész szoba nyitva legyen kifelé. Egy múzeumba illő hálókocsiban töltött éjszaka után vágyakozva néztük az ágyakat, de hiába. Épp csak egy fürdőre futotta, szűkösen. Vészesen fogyott az időnk, rövid idő alatt nagyon sok mindent kellett még megnéznünk.

Délután üdülőkbe látogattunk el. Pazar kertekben állnak ezek a paloták, szinte mindegyik a tengerre néz. Veszélyes lenne itt szakértői véleménynek hangot adni. Csaknem mindenki, aki megfordult Oroszországban, szakértő lett, és csaknem minden szakértő érvénytelenít minden más szakértőt. Óvatosan kell nyilatkoznunk ezekről az üdülőkről. Csak azt szabad megismételnünk, amit hallottunk, és azt elmondanunk, amit mi magunk láttunk, és még így is garantáltan lesz olyan, aki vitába száll velünk.

Az első üdülő, amelyben jártunk, egy különösen fényűző szállodához hasonlított. Tengerpartról induló, hosszú lépcsősor tetején állt, magas fák vették körül, és a homlokzati oldalán hatalmas terasz tartozott hozzá, amely a vízre nézett. Ez az üdülő a villanyszerelők szakszervezetének – azon belül a moszkvai tagszervezetnek – a tulajdonában volt, és az éppen ott nyaralók mind villanyszerelők voltak. Megkérdeztük, hogyan jutottak ide, így tudtuk meg, hogy minden gyárban, minden üzemben működik egy bizottság, amelynek tagjait nemcsak a gyári dolgozók képviselői alkotják, hanem van közöttük egy üzemorvos is. Sok tényezőt vesznek figyelembe, s a bizottság ezután jelöli ki azokat, akik üdülni jöhetnek. Számít a munkában eltöltött idő, a fizikai állapot, a fáradtság természete, és jutalmazzák azt is, ha valaki többet teljesít, mint amennyit megkövetelnek tőle. Ha pedig beteg egy munkás, és hosszú pihenésre van szüksége, a bizottság beutalhatja egy ilyen üdülőbe.

Ennek az üdülőnek az egyik részében egyedülálló férfiak, a másikban egyedülálló nők kaptak szobát, a harmadik, lakásokból álló részben pedig egész családok nyaralhattak. Külön vendéglője volt az üdülőnek, itt étkezett mindenki, és voltak játéktermek, olvasótermek és zenetermek. Az egyik játékteremben sakkoztak és dámáztak a vendégek; a másikban szaporán pingpongoztak. A teniszpályákon nyüzsögtek a játékosok és a nézők, de a lépcsőn is nagy volt a forgalom, egyesek fölfelé igyekeztek, mások meg le a tengerpartra. Saját csónakjai, horgászfelszerelése is volt az üdülőnek. Sokan csak üldögéltek, és nézték a tengert. Volt, aki betegség után lábadozni jött, másokat üzemi baleset után küldtek ide, hogy a Fekete-tenger meleg klímája segítse a felépülésüket. Átlagosan huszonnyolc napig tartott egy vakáció, de

betegség esetén olyan hosszúra nyúlhatott, amilyet a gyári bizottság jónak látott.

Megtudtuk, hogy nagyon sok szakszervezet tart fenn tengerparti üdülőt a tagjainak. Ez az üdülő egyszerre háromszáz vendéget tudott fogadni.

Néhány kilométerrel arrébb egy szanatóriumot kerestünk fel, és az is úgy nézett ki, mint egy óriási szálloda. Állami szanatórium volt, tébécések és más tüdőbetegségben szenvedő betegek számára. Egyik felében kórház, a másikban üdülő működött. Nagyon kellemes, napfényes hely volt. Az ágyhoz kötött betegeket ágyastul kivitték az erkélyre, ahonnan a kertre és a tengerre láttak, a járóképes betegek pedig sétáltak, zenét hallgattak vagy sakkoztak, a sakk ugyanis errefelé a második legfontosabb sport mindjárt a foci után.

Ebbe a házba a körzeti rendelők utalhatták be a betegeket. És ide mindenki azért jött, hogy pihenjen. Amikor megérkeztünk, szinte kihaltnak látszott az épület, mert éppen csendespihenő volt, és a betegek az ágyukban feküdtek. De aztán megszólalt egy csengő, mozgás támadt, és apránként megjelentek ők is.

Sok száz ilyen szanatórium található a Fekete-tenger partján, mondták, és autózás közben mi magunk is többet láttunk a domboldalakon, a fák között.

A kocsiban ért minket egy nagy trópusi eső, úgyhogy visszamentünk a szállodába, és végre alhattunk egy-két órát. Különös zenére ébredtünk. Először fölcsendült egy klarinétfutam, hamisítatlan Benny Goodman-stílusban. Aztán hirtelen elhallgatott, majd egy második klarinét játszotta ugyanazt a részletet, de nem hamisítatlan Benny Goodman-stílusban. Félálomban beletelt egy kis időbe, míg rájöttünk, mi történik valahol nem messze tőlünk. Valaki Benny Goodman lemezét hallgatja, mindig ugyanazt a néhány taktust, aztán megpróbálja utánozni, szerény sikerrel. És ez így ment, újra meg újra ismétlődő passzusokkal. Az ember csak akkor döbben rá, milyen jellegzetes, milyen nagyszerű és egyedülálló az amerikai zene, amikor látja, mit kutyul össze az amerikai szvingből majdnem minden európai. A mi zenészeink feltehetően ugyanilyen nehezen birkóznának meg a grúz zene bonyolult ritmusaival és dallamaival. Annyi biztos, hogy az oroszoknak meggyűlik a bajuk a zenénkkel, mégis nagy lelkesedéssel próbálgatják. Tbilisziben nem sok szvinget hallottunk, Batumiban annál többet. A szállodákból dőlt a szving, mert sok vendég Moszkvából érkezett, ahol divatosabb a zenénk.

Este meghívtak a Tbiliszi dzsesszzenekar tengerparti koncertjére. A zenészek elfoglalták helyüket a parton álló kis pódiumon, és saját változatú amerikai dzsesszel szórakoztattak minket – műsorukban elhangzott a *Shine,* a *China Boy*[41] és az *In the Mood* – az elmaradhatatlan *In the Mood*. Amikor Capa meg én megérkeztünk a koncert helyszínére, hatalmas virágcsokrokat nyomtak a kezünkbe, és ettől elég idétlenül éreztük magunkat. Egyikünk sem

kifejezetten az a típus, aki szívesen hallgat egy koncertet úgy, hogy közben hat kiló kardvirág mögül próbál kikukucskálni. Semmit sem tudtunk csinálni az óriási bokrétákkal. A földre mégsem tehettük le őket, így hát kénytelenek voltunk a hegyes levelek közt kikémlelve lesni a színpadot.

Rájöttünk, miért nem tudják jól játszani az amerikai zenét. A szving egy ötletből kibomló improvizáció. Az amerikai zenész önmagát és a fantáziáját adja bele, ez a zenekar azonban szolgaian utánozza a hallott hanglemezeket, márpedig azok utánozhatatlanok. Ha jó zenét akarnak játszani, megpróbálhatnának például a *Dinah*[42] témájára rögtönözni, és ez esetben zene lenne a végeredmény. Nem amerikai szving lenne, hanem grúz szving.

Megkönnyebbüléssel tértek át a saját zenéjükre, immár a grúz hegyek szilaj táncaival szórakoztatva a közönséget. És mi is megkönnyebbültünk, mert ebben otthon voltak, ezért ez igazi zene volt. A koncert után a zenekar vezetője és több tagja velünk tartott a szállodába, együtt vacsoráztunk. A zenekar vezetője sovány, lelkes ember volt, mi pedig a Csmarszkijjal kezdődő és végződő, hármas adogatás módszerével megpróbáltuk elmagyarázni neki az amerikai szving hátterét, kialakulását, és hogy mi benne a lényeg. Emberünket teljesen elbűvölte a szving filozófiája; zenészeivel együtt felhevült szavakkal kommentálta a tőlünk hallottakat, persze grúzul. Az a gondolat, hogy egy egyszerű dallamra építve a zenészek mindannyian alkotóvá válnak, s hogy ezt a közös zenét nem írják le, nem őrzik meg, hanem egyszerűen csak játsszák, teljesen új volt a számára. És minél többet hallgattak minket, annál izgalmasabbnak találták a gondolatot. Nem látjuk semmi okát, mondtuk, miért kellene feltétlenül amerikai témát használniuk. Egy grúz zenei téma és a rá épülő rögtönzés ugyanúgy megteszi, sőt valószínűleg olyasmi lenne, amit jobban meg tudnának valósítani. Kis idő múlva a zenészek felpattantak, elbúcsúztak, és távoztak. És úgy képzeljük, hogy aznap éjjel, valahol a Fekete-tenger partján, vad kísérletezés folyt amerikai stílusú zenei improvizációkkal.

Valahogy sosem tudtuk rendesen kialudni magunkat, de igazából nem ez volt a legkimerítőbb. Állandóan mentünk valahová, nem jutott idő arra, hogy kicsit leülepítsük, amit láttunk, és elgondolkozzunk rajta. Capa gépei ropogtak, mint a petárda, rengeteg exponált tekercse volt. Ez lehetett a magyarázat. Állandóan láttunk valamit, állandóan meg kellett néznünk valami fontosat. Amikor normális, nem túl intenzív életünket éljük, kevés időt töltünk nézelődéssel, és a maradék időben csak lazítunk, nem nézünk semmit. De mert ezen az úton nem sok idő állt rendelkezésünkre, minden percben néznünk kellett valamit, ami nagyon fárasztó volt. És még egy dolog. Olyan elképesztően erényes életet éltünk, amilyenre legfeljebb egy-két példa akad a világtörténelemben. Részben szándékosan, hiszen rengeteg dolgunk volt, részben pedig azért, mert a bűn

nem nagyon volt kéznél. Egyébként elég normális példányok vagyunk. Szeretjük a formás bokákat, sőt néhány ujjal boka fölött is, és szeretjük, ha a láb lehetőleg szépen rásimuló harisnyát visel. Imádunk minden kis trükköt, hazugságot és hamisságot, amit a nők használnak, hogy bolonddá tegyék és kelepcébe csalják az ártatlan, ostoba férfiakat. Odavagyunk az ilyesmiért – imádjuk a csinos frizurákat, a parfümöt, a szép ruhákat, a körömlakkot, a rúzst, a szemhéjfestéket és a műszempillát. Határozottan ki voltunk éhezve rá, hogy becsapjanak, csőbe húzzanak. Szeretjük a rafinált francia mártásokat, a jó évjáratú borokat és a megközelítőleg 1934-es Perrier-Jouet pezsgőt. Szeretjük az édes illatú fürdőszappant, a puha, fehér ingeket. Szeretjük a cigányzenét, ha egy komplett regimentre való hegedű szólaltatja meg. Szeretjük Louis Armstrong trombitájának őrült rikoltásait és Pee Wee Russell klarinétjának hisztérikus kacagását. Most mégis tiszta, erényes életet éltünk. Tudatosan körültekintők voltunk. A szovjet sajtó leggyakrabban a részegeskedés és a kéjelgés vádjával ostorozza a külföldieket. És noha mi csak elfogadható mértékben vagyunk alkoholisták, és nem kéjelgünk többet másoknál – ez persze változó –, eltökéltük, hogy szerzetesi életet élünk. És ez sikerült is, de nem teljes megelégedésünkre.

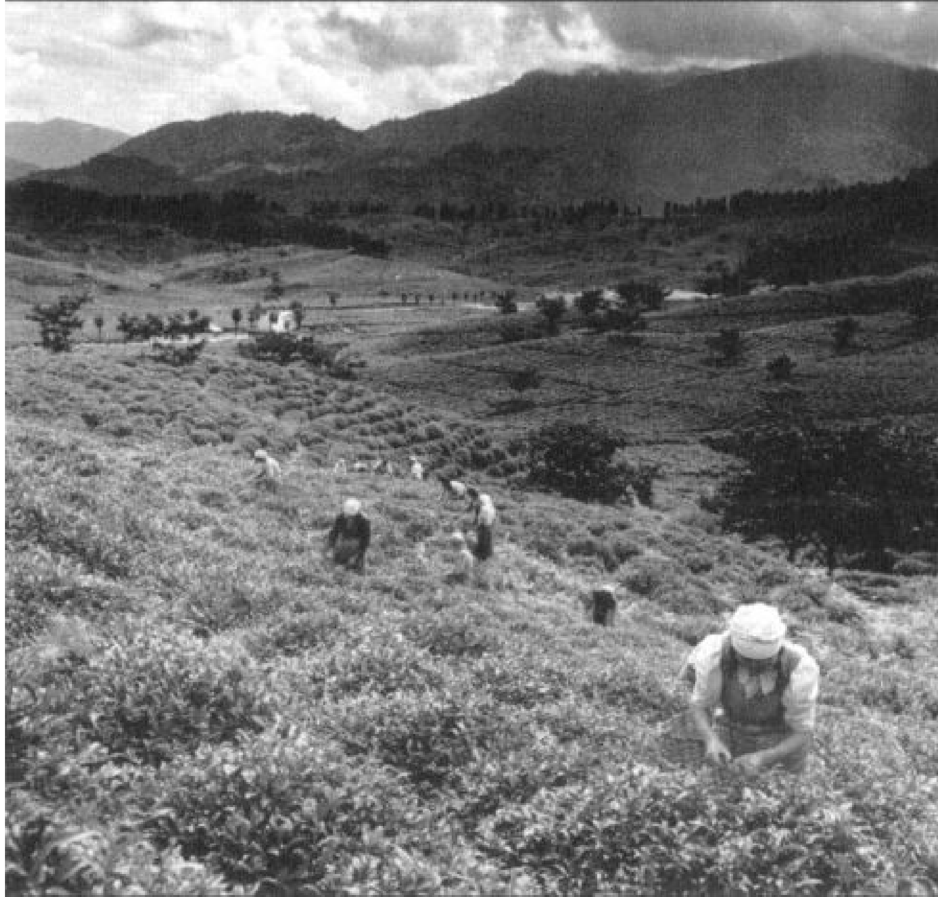
Lehetséges, hogy kimerültségünkhöz a beszélgetések is hozzájárultak, melyek következetesen magas intellektuális szinten folytak. Nem akarjuk kategorikusan kijelenteni, hogy az oroszok unalmas, absztinens, kéjvágytól mentes emberek. Hogy magánéletük rejtett pillanataiban milyenek lehetnek, nem tudjuk megmondani, az viszont nagyon is elképzelhető, hogy mindketten megjátszottuk magunkat egy kicsit, mint amikor egy társaságban le akarják egymást főzni a feleségek. Annyi biztos, hogy ekkor már nemcsak rettenetesen fáradtak voltunk, hanem éreztük, hogy belülről rág minket a dekadencia.

Reggel sűrűn ömlött a csendes, meleg eső. Másik oldalunkra fordultunk, aludtunk tovább. Tíz óra körül kisütött a nap, és kísérőink értünk jöttek, hogy elvigyenek egy állami gazdaságba, ahol teát termesztenek.

Egy darabig a tengerpart mellett autóztunk, aztán zöld hegyek közt, egy hasadékon át völgybe jutottunk, ahol kilométereken keresztül húzódtak a sötétzöld teabokrok sorai, és itt-ott narancsligetek emelkedtek ki a rengetegből. Gyönyörű táj volt, és az első állami gazdaság, ahol jártunk.

Itt sem általánosíthatunk, megint csak azt mondhatjuk el, amit láttunk és hallottunk. Az állami gazdaság, ahova ellátogattunk, nagyjából úgy működött, mint egy amerikai nagyvállalat. Volt ügyvezetője, igazgatói testülete és alkalmazottai. Dolgozói újonnan épült, tiszta, kellemes bérházakban laktak. Minden családnak saját lakása volt, és ha a nők a földeken dolgoztak, óvodába

adhatták a gyereküket. A gazdasági dolgozók a gyári munkásokéval azonos státusnak örvendtek.

Nagy volt a gazdaság, saját iskolával, sőt saját zenekarokkal is rendelkezett. Ügyvezető igazgatója egészen úgy festett, mint egy üzletember, simán megállta volna a helyét egy amerikai nagyvállalat valamelyik gyárának élén. Más volt itt a helyzet, mint a termelőszövetkezetekben, ott ugyanis minden gazda részt kap a kolhoz hasznából. Ez a gazdaság viszont olyan volt, mint egy nagy gyár, ahol teát termesztenek.

A férfiak a föld előkészítésén dolgoztak. A tealevelek szedése elsősorban női feladat volt, mert az ő ujjaik ügyesebbek. Hosszú sorokban haladtak a nők a földeken, munka közben énekeltek, beszélgettek, és nagyon festői volt az egész. Capa rengeteg képet csinált róluk. És mint mindenhol, itt is kitüntetés járt az élmunkásoknak. Volt egy lány, aki érmet nyert, olyan gyorsan tudta szedni a teát, és tényleg úgy repdesett a keze a bokrok fölött, mint a villám, ahogy tépkedte a friss, zöld leveleket, és rakta őket a kosarába. Gyönyörű látvány volt a domboldal, a tarka ruhás nők a sötétzöld teabokrok között. A domb lábánál teherautó várta, hogy a feldolgozóüzembe szállíthassa a frissen szedett teát.

Követtük a teherautót a teljesen automatizált teagyárba. Fonnyasztás után sodrógépek törik meg a leveleket, amelyek aztán a fermentálóhelyiségben oxidálódnak, onnan pedig hosszú futószalagokra terítve haladnak át a szárítókamrákon. Csaknem az egész gyárat nők működtetik. Nő az igazgató, nők a kóstolók. Nők kezelik a tea sodrását, törését, oxidációját végző gépeket, és nők ügyelnek a nagy szárítókamrákra, ahol a tea szárad. Nők osztályozzák és csomagolják a teát. Férfiak csak a már kész, becsomagolt teával teli rekeszek mozgatásánál dolgoznak.

Az üzem vezetője, csinos, negyvenöt körüli nő, egy mezőgazdasági főiskolán szerezte meg a teagyártáshoz szükséges szakképesítést. Az üzemből nagyon sokféle tea kerül ki, kezdve a legfinomabbtól, amely a legfelső rügyek és fiatal hajtások felhasználásával készül, egészen a szibériai piacra szánt, téglaformájúra préselt teáig. Minthogy az oroszok legkedveltebb itala a tea, ezen a vidéken a teakertek és a teagyárak számítanak a legfontosabb termelői létesítményeknek.

Amikor elbúcsúztunk, az igazgatónő mindkettőnknek nagy csomag teát ajándékozott, a környék legfinomabb fajtájából, amely valóban kitűnőnek bizonyult. Már jó ideje lemondtunk a kávéról, mert amit kóstoltunk, nem volt jó. Rászoktunk a teára, és ettől a naptól kezdve mi magunk főztük meg a reggeli teánkat, ami sokkal jobb volt, mint bármely más, pénzért vásárolható tea.

Megálltunk egy óvodánál, ahol ötven-hatvan kisgyerek ugrándozott a zöld fűben – a teaföldeken dolgozó asszonyok gyermekei. És Capa talált egy gyönyörű kislányt, akinek hosszú, hullámos fürtjei és hatalmas szeme volt, és szerette volna lefényképezni, de a kislány szégyellte magát, sírva fakadt, és sehogy sem lehetett megvigasztalni. Capa lefényképezett egy kisfiút, és az is elsírta magát. Capa a gyermekek barátja. Az óvónő elmondta, hogy a kislány azért olyan vigasztalhatatlan, mert nem grúz, hanem ukrán árva, egy grúz család fogadta örökbe, de idegennek érzi magát náluk, mert még nem beszéli a nyelvet. És hogy sok grúz család fogadott örökbe háború dúlta vidékekről elárvult gyerekeket, mert ez a gazdag ország nem szenvedte meg a háborút, és az emberek felelősséget éreznek az ország többi része iránt. Itt-ott megálltunk, bekukkantottunk házakba is. Mindegyiknek volt kertje, gyümölcsfái. És mindenhol ettünk valamit, egy marék mogyorót, házi sajtot, frissen sült barna kenyeret, a ház melletti fáról frissen szedett körtét, egy fürt szőlőt. Szakadatlanul ettünk, nem tudtunk nemet mondani. És megkóstoltuk a grúz vodkát, de nem ajánljuk senkinek, mert olyan, mintha égő kanócot nyelne az ember. Méregerős ital, nem bírta a gyomrunk. Tulajdonképpen nem is vodka, hanem a grappa egy válfaja, vagyis törkölypálinka. Nekünk túl erős volt.

Már annyit ettünk, hogy kezdett kidudorodni a hasunk, és ekkor ért utol minket a gazdaság igazgatója. Magas, szálegyenes, szikár ember volt, partizán-egyenruhát és tányérsapkát viselt. Térjünk be hozzá egy falatkára, mondta, az Úr legyen hozzánk irgalmas! Csmarszkij és a másik tolmács segítségével elmagyaráztuk, hogy még egy falat, és szétdurranunk. Azt kaptuk válaszul, hogy csak jelképes falatról van szó, és ő igazán nagy megtiszteltetésnek venné, ha ellátogatnánk hozzá, és meginnánk vele egy pohár bort.

Kezdtük gyanítani egyébként, hogy a szovjetek titkos fegyvere, legalábbis az, amit a vendégeik ellen mindig bevetnek, az étel. Ugyanakkor persze hogy nem utasíthattunk vissza egy falatkát meg egy pohár bort. Úgyhogy vele tartottunk; egy csinos kis házban lakott, a domboldalon.

Sejthettük volna, mi vár ránk. Mert a háza előtt, a gondosan nyírt füvön bizony sokkal többen álldogáltak, mint amennyit egy kis harapnivaló meg egy pohár bor indokolt volna. Két csinos lány lépett ki a házból, kezükben vizeskancsó. Abból öntöttek nekünk vizet, hogy megmossuk az arcunkat, kezünket. Aztán pirossal hímzett, fehér törülközőt nyújtottak felénk, és mi megtörölköztünk.

Behívtak a házba. Az előszobából tágas szobába léptünk. Ragyogó színű szőttesek lógtak a falakon; egyik-másik minta indián takarókra emlékeztetett. A padlón gyékényféleség, olyasmi, mint a mexikói *petate*. De az asztal látványa kis híján megölt minket. Legalább négy méter hosszú volt, roskadásig megrakva ennivalóval, és körülbelül húszan voltak a vendégek. Azt hiszem, ez volt az egyetlen olyan étkezésünk vagy vacsoránk, ahol a sült csirke előétel volt, és ahol minden előétel fél csirkéből állt. Ezután hideg főtt csirke következett, fűszerekből és tejfölből kevert, nagyon finom, hideg zöldmártással leöntve. És volt sajtnyárs, paradicsomsaláta és grúz savanyúság. És volt ízes bárányragu sűrű szósszal. Aztán egy érdekes falusi sajt, kisütve. Lapos grúz rozskenyerek álltak feltornyozva, mint játékteremben a zsetonok, az asztal közepén pedig szőlővel, almával, körtével magrakott gyümölcsöstálak. És az volt a rettenetes az egészben, hogy minden nagyon finom volt. Újak voltak az ízek, mindent meg akartunk kóstolni. És közben majd belehaltunk, annyit ettünk már. Capa, aki azzal dicsekszik, hogy nyolcvanas a derékbősége, és semmi pénzért ki nem engedné az övét, történjék bármi, most duzzadni kezdett a tokájánál, a szeme pedig kissé kigúvadt, és némileg vérben forgott. Én pedig úgy éreztem, hogy ha két-három napig semmit sem ennék, talán visszanyerhetném a normális formámat.

Ekkor eszembe jutott egy angol ismerősöm története, amelyet most végre megértettem. A háború alatt Amerikába küldték üzleti útra, s a beszerzéseit valahol Közép-Nyugaton kellett lebonyolítania. És ahová csak ment,

mindenhol etették. Háromszor-négyszer vacsorázott naponta. Már az ebédektől teljesen elgyengült, és két étkezés között is gyakran a szájába nyomtak valamit. Sajnálták, mert Angliában nagy volt az élelmiszerhiány. Fel akarták hizlalni, hogy legalább egy darabig kihúzza a saját zsírtartalékaiból. Három nap elteltével belebetegedett, de ki kellett tartania. Egy hét múlva már rettenetes állapotban volt. Anglia szegényes étkeihez szokott gyomra felmondta a szolgálatot, de minél többször lett rosszul, annál jobban sajnálták, és annál többet adtak neki enni. Eleinte, mivel tisztességes ember volt, próbálta magyarázni, hogy a túl sok evés megöli őt, de ezt egyszerűen nem hitték el. Aztán füllentéssel próbálkozott: azt mondta, nem esik neki jól ilyen sok evés, amikor a honfitársai odahaza álmodni se mernek hasonló finomságokról. De erre csak nevetett mindenki, és tömték tovább. Egyszer, amikor ellátogatott egy farmra, látogatásának örömére olyan borzalmas vérengzést rendeztek a csirkék között, hogy másnap reggel, borotválkozáshoz készülődve, még a borotváján is csirketollat talált. Két hét után egyszerűen összeesett, és kórházba kellett vinni, ahol alaposan kipumpálták. És az orvos figyelmeztette, hogy ebben az állapotban, jóllehet szörnyen éhes volt, nem szabad sokat ennie. Mire ő tébolyodott kacajt hallatott, elfordult, és a párnájába temette az arcát. Akkor úgy véltem, bizonyára erősen túloz, de most egyre inkább meggyőződésemmé vált, hogy a története nagyon is megfelelt a valóságnak.

Bemutattak minket a húsz vendégnek, aztán leültünk. És itt kezdődött a problémánk. Ha nem ettünk, unszoltak, hogy együnk, és ha ettünk, azonnal újból teleszedték a tányérunkat. És mindeközben körbejártak a helyi borral telt palackok, és valószínűleg ez a finom, könnyű, zamatos bor mentette meg az életünket. Néhány pohár után házigazdánk felállt, és a felesége, mutatós, markáns arcú, fekete szemű asszony, bejött a konyhából, és odaállt mellé. Az igazgató ivott az egészségünkre és az Egyesült Államok egészségére. Aztán kinevezte a legjobb barátját asztalmesternek, s mint megtudtuk, ez egy régi grúz falusi szokás, hogy a házigazda a barátjára bízza az asztali beszédek irányítását. És onnantól fogva senki más nem mondhat pohárköszöntőt. Ha valaki mégis koccintani kíván valamire, rá kell bíznia a szót az asztalmesterre, aki többnyire éppen azért kapja ezt a megbízatást, mert jól tud beszélni. Ha ez megtörténik, az asztalmester elmondja a pohárköszöntőt. Így a vendégek egy csomó beszédet megspórolnak.

Az újdonsült asztalmester elég hosszú beszédet mondott. És emlékeztetnem kell arra, hogy itt még egy rövid beszéd is hosszú volt, mert minden mondatot le kellett fordítani grúzról oroszra, majd oroszról angolra. És csak Isten tudhatja, mi minden veszett el, hány gondolat zavarodott össze menet közben, főleg ahogy haladt előre a vacsora. Az asztalmester egyébként közgazdász volt, a gazdaságban dolgozott, és a szokásos udvariassági formulák után az első adandó alkalommal rátért a hobbijára. Sajnálkozott, hogy bizonyos véletlenek és félreértések következtében nem tudnak közeledni egymáshoz amerikaiak és oroszok, de neki, mondta, lenne egy ötlete erre, és az ő ötlete a kereskedelem. A Szovjetuniónak és Amerikának kereskedelmi egyezményt kellene kötniük, mondta, mert a szovjeteknek rettentő nagy szükségük van olyan dolgokra, amilyeneket az amerikaiak tudnak gyártani – mezőgazdasági gépekre, traktorokra, teherautókra, mozdonyokra. Elképzelhetőnek tartotta, hogy az Egyesült Államok is jó hasznát venné néhány, Szovjetunióból beszerezhető terméknek, amilyen, hogy mást ne mondjon, a drágakő, az arany, a fapép, a króm és a volfrám. Látszott, hogy régóta töpreng, töri a fejét ezen a kérdésen. Elég valószínű, hogy fogalma sem volt, miféle nehézségek állhatnak egy efféle áhított megértés útjába, és valljuk be, ezt mi éppolyan kevéssé tudtuk.

Tekintve hogy külföldiek voltunk, s így nem jelezhettük írásos formában az asztalmesternek, mit akarunk mondani, megengedték, hogy magunk válaszoljunk. Úgyhogy azt javasoltuk, igyunk mindenféle függöny

megszüntetésére – a vasfüggönyök, a nejlonfüggönyök, a politikai függönyök, a hamisság függönyei, valamint a babona függönyei eltörlésére. Kifejtettük, hogy szerintünk a függönyök a háború nyitányai, és ha bekövetkezne egy újabb háború, annak csak két oka lehet – vagy az ostobaság, vagy a szándékosság; és ha vezetők részéről mutatkozik a szándékosság, akkor azokat a vezetőket el kell távolítani, ha pedig ostobaság miatt fenyeget háború, akkor alaposan ki kell vizsgálni az okokat. És mivel manapság senki, még a legostobább és legharciasabb ember sem képzelheti, hogy bármelyik oldal megnyerhet egy újabb háborút, úgy véljük, hogy minden komolyan háborúpárti vezetőt üldözni kell mint elmebeteg bűnözőt, és ki kell vonni a forgalomból. Capa sok háborút látott, én is láttam néhányat, úgyhogy e tekintetben mindketten hajthatatlanok vagyunk.

Pohárköszöntőnk végén bőségesen csordult a bor a palackokból, mindenki felállt, és mindenki koccintani akart mindenkivel. És aztán grúz módra ürítettük poharunkat. Mindenki a szomszédja karjába öltötte a karját, és úgy itta ki a borát. A nők behajoltak a konyhaajtón, a bejárat körül pedig összeverődtek a szomszédok, és a borosüvegek oda is eljutottak.

A grúzok, akikkel mi találkoztunk, olyanok voltak, mint a walesiek. Bármely, mondjuk, tízfős csoportban legalább hét jó hangú ember volt. Ennél az asztalnál is énekelni kezdtek, és nagyszerűbb kórust képzelni sem lehet. Grúz hegyi pásztorok dalait, régi harci énekeket énekeltek. És a sok szép férfihang olyan tökéletes sokszólamú kórust alkotott, hogy akár hivatásos kórusnak is vélhettük volna őket, pedig nem voltak azok. Aztán felgyorsult a tempó, két férfi a térdére rakott egy-egy felfordított széket, azon doboltak, és megkezdődött a tánc. A nők bejöttek a konyhából, és táncoltak, és a férfiak felugrottak az asztaltól, és táncoltak ők is. Férfihangok kórusa, dobként használt székek és taps szolgáltatta a zenét.

Pompás tánczene volt. Néha egyedül táncolt egy férfi vagy egy nő, máskor együtt táncoltak, gyors tánclépésekkel, hagyományos grúz táncokat. És ilyen volt az, amikor betértünk egy grúz falusi házba, épp hogy csak harapjunk valamit és megigyunk egy pohár bort. Nem volt könnyű elszakadnunk onnan. Ahogy gyors iramban ereszkedtünk lefelé a dombokon, vissza Batumiba, ismét eleredt az eső.

Este indult a vonatunk Tbiliszibe, s még előtte színházba voltunk hivatalosak. De annyira el voltunk nehezülve a fáradtságtól, az evéstől, a bortól és az aznapi élményektől, hogy nem sok nyomot hagyott rajtunk a színház. Az Oidipusz királyt láttuk grúzul, és épp csak anynyira tudtuk nyitva tartani a szemünket, hogy megállapítsuk, Oidipusz jóképű férfi, csillogó aranyfoggal a szájában, és a vörös parókája egyszerűen pazarul vörös. Miközben játszott, hol

fölment egy lépcsőn, hol meg lejött. Erőteljes, szép dikcióval mondta a szövegét. És amikor Oidipusz megvakította saját magát, és megtépte véres ingét, a mi szemünk csaknem becsukódott, úgy kellett felpeckelnünk. Miközben a közönség minduntalan felénk fordult, minket, az amerikai vendégeket nézett. Épp csak egy kicsivel voltunk kevésbé ritkák errefelé, mint a marslakók, és bizonyára nem mutatkoztunk valami előnyös színben, hiszen félig aludtunk. Vendéglátónk kitámogatott minket a színházból, betuszkolt az autóba, aztán fölrakott valahogy a vonatra is mint két alvajárót. Ezúttal nem vitatkoztunk nyitott ablakokról a vonatkísérővel. Bezuhantunk az ágyunkba, és szinte azonnal elaludtunk.

Ezekben a fantasztikus grúzokban embereinkre találtunk. Képesek voltak túlenni, túlinni, túltáncolni, túlénekelni minket. Egyesítették magukban az olaszok szenvedélyes jókedvét a burgundiak fizikai teherbírásával. Bármit csináltak, jó érzékkel csinálták. Nagyon mások voltak, mint az oroszok, akiket megismertünk, és nem volt nehéz megértenünk, miért csodálják őket annyira más szovjet köztársaságok polgárai. Energiájuk nemcsak megőrződik, de még gyarapszik is a trópusi klímán. És semmi sem törheti meg egyéniségüket, temperamentumukat. Pedig évszázadokon át próbálkoztak ezzel megszállók, cári seregek, zsarnokok, helybéli kiskirályok. Mindenki megkísérelte, de senki és semmi nem tudta csorbítani szilaj életkedvüket.

Vonatunk tizenegy óra körül ért Tbiliszibe, és mi nem sokkal korábban ébredtünk, nagy nehezen belebújtunk a ruhánkba, majd a szállodába érve tovább aludtunk. Nem ettünk, még egy teát sem ittunk, mert várt még ránk egy megpróbáltatás, mielőtt – másnap reggel – visszarepülnénk Moszkvába. Aznap este tbiliszi értelmiségiek és művészek adtak fogadást a tiszteletünkre. És ha ez egészen úgy fest, hogy a végére csúcsot állítunk föl evésből, akkor úgy is van. Nem csak úgy tűnt, mintha egyfolytában ennénk – valóban ettünk szakadatlanul.

Ahogy a test telítődhet zamatos ételekkel és borokkal, érzéketlenné válva irántuk, elveszítve a fűszerek, az évjáratok ízét, ugyanúgy fulladozhat az elme is a túl sok benyomás, a rengeteg látvány közepette, amikor már sem a színeket, sem a mozgásokat nem képes befogadni. És minket mindkét nyavalya sújtott: túl sokat ettünk-ittunk és túl sokat láttunk. Azt mondják, külföldön egy hónapig szerezhet az ember éles, pontos benyomásokat, aztán ezek elmosódottabbak lesznek, csak öt év múlva számíthatunk rá, hogy ismét megbízhatóan érzékeljük a környezetünket, vagyis az ember vagy egy hónapot, vagy öt évet maradjon egy idegen országban.

Úgy éreztük, már nem vagyunk képesek élesen látni. És rettegve tekintettünk a grúz értelmiségiekkel elköltendő aznap esti vacsorára. Irtózatosan fáradtak

voltunk, és nem akartunk több beszédet hallani, főleg nem intellektuális beszédeket. Nem akartunk művészetre, politikára, gazdaságra, nemzetközi kapcsolatokra gondolni, és főleg nem akartunk enni és inni. Legszívesebben ágyban maradtunk és aludtunk volna egészen addig, amíg ki nem kell menni a repülőtérre. De a grúzok olyan jók, olyan kedvesek voltak hozzánk, hogy tudtuk, részt kell vennünk a vacsorán. Ezt az egyet kivéve nem kértek tőlünk soha semmi hivatalosat. És bízhattunk volna jobban bennük, a nemzeti szellemükben, mert a vacsora egészen máshogy alakult, mint gondoltuk.

Ruháink botrányos állapotban voltak. Nem sokat hoztunk magunkkal, amúgy sem lehet, ha repül az ember, és azóta, hogy a Szovjetunióba érkeztünk, nem volt kivasalva a nadrágunk. A zakónkon kisebb ételbalesetek nyomai. Ingeink tiszták voltak ugyan, de elég csúnyán vasalták ki őket. Távol álltunk attól, hogy ékesen példázzuk a túlöltözött Amerikát. De Capa hajat mosott, és reméltük, hogy ez mindkettőnkre nézvést pozitívum. Szivaccsal eltávolítottuk ruháinkból a kiszedhetőbb foltokat, tiszta inget húztunk, és kész.

Fogaskerekűvel egyenesen a sziklafal tetején álló, nagy étteremhez vittek, ahonnan az egész völgyet be lehet látni. Beesteledett, mire fölértünk, alattunk kivilágítva ragyogott a város. A Kaukázus csúcsai mögött aranylott az égbolt.

Óriási társaság várt. Mérföldnyinek tetszett az asztal. Körülbelül nyolcvan emberre terítették meg, mert ott voltak Grúzia táncosai, énekesei, zeneszerzői, filmesei, költői, írói. Gyönyörűen mutatott az asztalon a teríték és a virágdíszek, a völgyben gyémántfüzérként csillogott a város. Sok csinos énekesnőt és táncosnőt láttunk.

Unalmas beszédekkel kezdődött a vacsora, ahogy a vacsorák szoktak, de szerencsére a grúz természet, a grúz vérmérséklet nem sokáig tűrhette ezt, úgyhogy szinte azonnal lerázták magukról a kezdeti nyomott hangulatot. Egyszerűen nem unalmas emberek, és ha meg is kísérlik, nem sokáig tudnak azok lenni. Hamarosan felcsendült az ének, szólóban és csoportban. És táncra perdültek. És körbejárt a bor. És Capa bemutatta híres kozák táncát, ami csöppet sem volt elegáns, de figyelemre méltó, hogy egyáltalán meg tudta csinálni. Elképzelhető, hogy az alvás jót tett nekünk, és talán a bor is segített egy kicsit, mert a mulatság késő éjszakáig tartott. Emlékszem egy grúz zeneszerzőre, aki nevetve fölemelte a poharát, és azt mondta: „Pokolba a politikával!” És emlékszem, hogy én meg egy grúz tánc elsajátításával próbálkoztam egy nagyon csinos nővel, akiről kiderült, hogy ő a legnagyobb grúz táncosnő a világon. Emlékszem, hogy az utcán énekelve vonultunk, úgyhogy megállítottak a rendőrök, és megkérdezték, miért énekelünk, majd csatlakoztak a kórushoz. Csmarszkij is felvidult egy kicsit. Idegen volt Grúziában, akárcsak mi. De leomlottak a nyelvi korlátok, leomlottak a nemzeti

határok, és már nem volt szükség tolmácsra. Remekül mulattunk, hiszen pompásan sikerült a vacsora, amelyre pedig rettegve és erősen vonakodva készültünk.

Hajnalban vánszorogtunk vissza a szállodába. Nem volt értelme lefeküdni, néhány óra múlva indult a gépünk. Félholtan csomagoltuk össze a holminkat, és ki tudja, hogyan, de sikerült kijutnunk a repülőtérre.

Szokás szerint persze most is még sötétben, virradat előtt kellett kiérni. Vendéglátóink nagy kocsival jöttek értünk. Elég rossz, zöldes színben voltak, és mi ugyanúgy éreztük magunkat, mint ők. Nem mondható, hogy az átmulatott éjszaka feltöltött volna minket energiával. Kora hajnalban megérkeztünk csomagjainkkal, fényképezőgépeinkkel és filmjeinkkel a repülőtérre, és mint rendesen, bevonultunk a vendéglőbe, ahol teát ittunk, és nagy kekszeket ettünk hozzá. A repülőtér túloldalán párosával szálltak föl a járőrözni induló orosz vadászgépek.

Csmarszkij fáradt volt és kissé figyelmetlen. Mellettünk már járó motorral állt egy nagy személyszállító, megint egy C–47-es, és az utasok szálltak befelé, úgyhogy megkérdeztük, a mi gépünk-e az, de azt mondták, hogy nem. És fölszállt. Egy óra múlva ismét érdeklődtünk. Most úgy nézett ki, hogy mégis az volt a gépünk. A gremlin újra munkához látott. Fel voltunk háborodva. Senki sem szólt, hogy azzal a géppel kellene mennünk. Még Csmarszkij is méltatlankodott, és hosszú, indulatos szóváltásba bocsátkozott a repülőtér parancsnokával, melynek során mindketten rengeteget hadonásztak, és sűrűn használtak általunk kiejthetetlen mássalhangzókkal megtűzdelt orosz szavakat. Eszmecseréjük petárdadurrogáshoz hasonlított. Csmarszkij azzal fenyegetőzött, hogy jelenteni fogja a kínos esetet azon a helyen, ahol az ilyen eseteket jelenteni szokták, és a parancsnok kétségbe volt esve. Aztán fölragyogott az arca, megtalálta a megoldást: – Különgépen fognak utazni! Most készítik elő.

Mi pedig kellőképpen elámultunk, és persze el voltunk ragadtatva, mert soha életünkben sehová nem repültünk még különgéppel, és valahogy úgy képzeltük, hogy szépen lefekhetünk a padlóra, és alhatunk egyet. Egy órán belül indul a gépünk, mondták. Ennyi idő alatt készítik elő az útra. Úgyhogy visszamentünk a vendéglőbe, ismét teáztunk, és nagy kekszeket ettünk hozzá.

Egy óra elteltével újból érdeklődtünk. És akkor úgy nézett ki, hogy akadt egy kis szerelnivaló az egyik motoron, de minden bizonnyal harmincöt perc múlva fölszállhatunk a „különgépünkkel”.

Vendéglátóink eközben rémesen kornyadoztak, és csak hálni járt beléjük a lélek. Megpróbáltuk rábeszélni őket, hogy menjenek haza Tbiliszibe, és feküdjenek le, de ők nagyon udvariasan nem voltak hajlandók rá. Föl akartak tenni minket a moszkvai gépre, és kész. További két csésze tea és háromnegyed

óra után ismét érdeklődtünk. Úgy néz ki, mondta a parancsnok, hogy van egy török delegáció, amely a török kormány képviseletében éppen Moszkvába igyekszik, hogy részt vegyen a város fennállásának 800. évfordulójára rendezendő ünnepségeken. És velünk utaznának, a mi gépünkön, ha nincs ellene kifogásunk; osztoznának a gépünkön, ha megengednénk. No már most, mi nem vagyunk túlzottan oda a török kormányért, de mert így tárták elénk a problémát, egyszerűen nem tagadhattuk meg egy független nemzet képviselőitől a jogot, hogy velünk tartsanak Moszkvába azon a kis különgépen. Páratlan nagyvonalúsággal adtuk beleegyezésünket. – Szálljanak csak be, velünk utazhatnak – mondtuk.

Már csak egy aprócska probléma volt, az, hogy még nem érkeztek meg. Még Tbiliszben voltak, de fél órán belül itt lesznek.

Visszamentünk a vendéglőbe, megittunk még két csésze teát, és további nagy kekszeket fogyasztottunk hozzá. Fölkelt a nap, meleg lett, és újabb orosz járőr szállt fel, míg az előző visszajött. Alig álltunk a lábunkon, a kimerültségtől szúrt a szemünk, mintha homok lenne a szemhéjunk alatt. Egy óra múlva visszamentünk a parancsnokhoz, és most már Csmarszkij is kezdett nagyon izgatott lenni. Hol vannak a törökök?

Nos, úgy néz ki, hogy még nem érkezett meg a vonatuk Tbiliszibe. Valahol útközben késni kezdett a vonat, és mivel mi ígéretet tettünk, hogy megengedjük, hogy a gépünkön utazzanak, a parancsnok nem találta volna helyénvalónak benne hagyni a pácban a török delegációt, úgyhogy ugye nem bánjuk, ha még talán fél órácskát várnunk kell.

Testünkben a teaszint elérte a mellkast. De azért visszamentünk, ittunk még egy csészével, és a tea kibugyogott a szánkon. Csmarszkij a tenyerébe hajtotta a fejét, én pedig megkérdeztem tőle, emlékszik-e, hogyan definiáltuk a gremlineket, és hogy ő akkor azt felelte, a Szovjetunióban senki sem hisz a szellemekben.

– Mr. Csmarszkij – mondtam neki –, most már hisz a szellemekben? Mire ő rám emelte elcsigázott pillantását, aztán öklével az asztalra csapott, majd ordítva kirohant a parancsnokhoz.

Tbiliszi vendéglátóink mostanra már egy fa alatt kuporogtak a repülőtér kertjében, és mélyen aludtak. Mi azonban nem aludhattunk, hiszen harmincöt perc múlva indult a gépünk.

Két és fél óra elteltével megérkezett a törökök poggyásza – húsz kövér bőrönd –, de sehol egy török. És kiderült, hogy az egész éjszakás vonatút egy kicsit megviselte, meggyötörte a törököket, ezért betértek egy szállodába, hogy megfürödjenek, megreggelizzenek, és pihenjenek egy rövidet. A parancsnok nagyon sajnálta, ez egy nemzetközi ügy, és ha nem bánjuk, hogy a törökök a

mi gépünkkel utazzanak, akkor ő lesz a világon a legboldogabb ember, és mellesleg valószínűleg megmentjük az állását meg a jó hírét is.

Ismét nemes lelkűek voltunk. És felismertünk egy tudományos igazságot: pontosan tudtuk, mennyit bír el az emberi tűrőképesség, és mi elértük azt a pontot.

Fél egykor megérkeztek a törökök. Kövér törökök voltak – négy férfi és két nő. Fogalmunk sem volt, mit csinálnak húsz hatalmas bőrönddel, amikor legfeljebb két hétig maradnak. Arra gondoltunk, talán összehajtható háremeket hoztak magukkal. Átvonultak a repülőtéren, beszálltak, és már éppen becsukódott volna az ajtó, amikor megrohamoztuk a gépet. Volt egy kis szóváltás az ajtónál, de aztán beengedtek minket a törökök. Kiderült, hogy egyáltalán nem a miénk a gép, hanem a törököké. És nem mi engedjük meg, hogy velünk utazzanak, hanem ők engedik meg, hogy velük utazzunk, de egyáltalán nem szívesen. Nem akartuk emlékeztetni őket arra, hogy mi, amerikai adófizetők folyósítunk nekik annyi dollárt, amennyiből fönt lehet tartani államukban a demokráciát. Csak egyet akartunk: fölszállni arra a nyavalyás gépre, és elhagyni Tbiliszit. Csmarszkij kiabált egy kicsit, és az öklét rázta mindenre, ami mozgott. Tervbe vette, hogy az összes moszkvai lapnak levélben számol be az incidensről. Végül beszállhattunk, a törökök pedig – szép kerek, jól kipárnázott törökök – utálkozó dörmögések közepette hátradőltek a székükben. Gyanakvó pillantásokat vetettek csomagjainkra. Meg kell mondanunk, sosem találkoztunk ilyen jó szagú törökökkel. Mindegyik úgy illatozott, mint egy kétdolláros hajvágás. És nekem valami azt súgja, hogy míg mi a meleg repülőtéren várakoztunk, ők rózsavízben fürödtek.

Buzgón integettünk tbiliszi vendéglátóinknak. Szívélyes, vendégszerető házigazdáink voltak, jóllehet alaposan felforgattuk az életüket. Lovas sofőrünk lelkesen hadonászva integetett. Semmi sem tudta kifárasztani.

Fulladoztunk az utastérben, mert persze most sem működött a klímaberendezés, és mindent betöltött a rózsavíz illata. Gépünk dübörögve felszállt, és gyorsan kapaszkodni kezdett fölfelé, hogy elérje a Kaukázus átrepüléséhez szükséges magasságot. Láttuk a hegygerinceken sorakozó régi várakat, erődöket.

Grúzia varázslatos ország, és álomszerűvé lesz, amint elhagyja az ember. És varázslatos emberek lakják. Valóban a föld egyik leggazdagabb, legszebb országa az övék, és ők méltók tudnak lenni hozzá. Tökéletesen értettük már, miért mondták annyiszor az oroszok: „Amíg nem látták Grúziát, semmit sem láttak."

Elrepültünk a Fekete-tenger fölött, és ismét leszálltunk Szuhumiban, de ezúttal nem ment el úszni a legénység. Az asszonyok most is gyümölcsöt

árultak, vettünk is egy nagy doboz őszibarackot, hogy elvigyük Moszkvába a tudósítóknak. Szándékosan kemény barackokat választottunk, nehogy túl hamar megérjenek. Az volt benne a szomorú, hogy egyáltalán nem értek meg. Egyszerűen megrohadtak ilyen szállítási körülmények között.

Elrepültünk a Kaukázus második vonulata fölött, majd a végeérhetetlen síkságok fölé ereszkedtünk. Nem szálltunk le Rosztovban, egyenesen Moszkvába mentünk. És Moszkvában hideg volt, gyorsan közeledett a tél.

Csmarszkij nagyon ideges ember. Ezúttal kis híján kinyírtuk. És még Csmarszkij gremlinje is elfáradt. A repülőtéren nem ütköztünk semmiféle nehézségbe. Vártak. Kocsi jött értünk, fennakadás nélkül jutottunk be Moszkvába. Boldogan láttuk viszont Savoy-béli szobánkat, az őrült majmot, az elmebeteg kecskéket és a felnyársalt halakat. Crazy Ella mellszobra kacsintott és biccentett, ahogy fölmentünk a lépcsőn, a második emeleti kitömött medve pedig kihúzta magát, és szalutált.

Capa egy ősöreg brit pénzügyi jelentéssel bevonult a fürdőszobába, én pedig elaludtam, míg ő a kádban feküdt. Amennyire én tudom, az egész éjszakát a fürdőkádban töltötte.

9

Moszkvában lázas készülődés folyt. Egész csapatok vonultak az utcákra, hogy hatalmas felületen óriási plakátokkal és nemzeti hősök portréival borítsák be az épületeket. A hidakra fényfüzéreket aggattak. A Kreml falait, tornyait, de még csipkés oromzatait is villanyfény rajzolta körbe. Minden középület fényárban úszott. Sok téren táncpódiumot állítottak fel, más tereken pedig orosz meséket idéző kis kalyibákat, ahol édességet, fagylaltot és emléktárgyakat árulnak majd. A megemlékezések hivatalos jelvénye fém gomblyukdísz formájában mindenkinek ott fityegett a kabátján.

Szinte óránként érkeztek a külföldi delegációk. Tömve voltak a buszok és a vonatok. A városba igyekvő emberek megtöltötték az utakat, és nemcsak ruhaneműt, hanem több napra való élelmet is cipeltek magukkal. Olyan sokat éheztek, hogy utazáskor nem kockáztatnak, mindenki visz magával néhány kenyeret. Drapériák, zászlók, papírvirágok díszítették a házakat. Az egyes közhivatalok jelvényei ott díszelegtek az irodáiknak otthont adó épületeken. A metróvállalat nagyméretű térképet állított föl, amelyen a moszkvai metróvonalakat lehetett látni, alul pedig egy kis földalatti szerelvény futott ide-oda. Ez egész tömegeket vonzott a nap folyamán, késő estig. Mindenféle ennivalóval, káposztával, dinnyével, paradicsommal, uborkával megrakott szekerek és teherautók gördültek be a városba – a termelőszövetkezetek ajándékait hozták a 800 éves Moszkvának. Az utcán mindenki hordott valamit – érmet, szalagot, kitüntetést

–, ami a háborúra emlékeztetett. Valósággal forrt a város.

Átmentem a *Herald Tribune* irodájába, és találtam egy nekem szóló üzenetet Sweet Joe Newmantől. Stockholmban kellett maradnia, ezért arra kért, tudósítsak az ünnepségről a *Herald Tribune*-nak, mert nem fog időben visszaérni.

Capa lázasan dolgozott a filmjein, kritizálta saját magát, az előhívás minőségét, mindent. Időközben rengeteg negatívja gyűlt össze, úgyhogy órákat töltött az ablak előtt, nézte a negatívjait, és rondán szitkozódott. Semmi sem tetszett neki, semmi sem volt jó.

Felhívtuk Karaganovot a VOKSZ-irodában, és kértük, tudja meg pontosan, mi a teendő annak érdekében, hogy kivihessük az országból a filmeket. Úgy sejtettük, lennie kell valamiféle cenzúrának, és még idejében tisztába akartunk jönni vele, hogy felkészülhessünk rá. Azonnal nekilát, biztosított minket Karaganov, máris elkezd dolgozni rajta, s amint megtud valamit, szól.

Az ünnepnap előtti este a Bolsoj Színházba voltunk hivatalosak, de nem mondták, mire. Egy szerencsés véletlen következtében nem tudtunk elmenni. Később hallottuk, hogy hat órán keresztül beszédek hangzottak el, és senki sem távozhatott, mert kormánytagok ültek a kormánynak fenntartott páholyban. Ez volt a legszerencsésebb véletlen, ami valaha is történt velünk.

Zsúfolásig megteltek a vendéglők, a szórakozóhelyek, és sok helyre egyáltalán nem lehetett bejutni, mert más szovjet köztársaságokból vagy külföldről érkező küldötteknek foglalták le őket. Aznap este kifejezetten nehéz volt megvacsorázni. Óriási tömegek tolongtak mindenfelé, az emberek ráérősen sétáltak, meg-megálltak egy téren, hallgattak egy kis zenét, aztán átcammogtak egy másik térre. Nézelődtek, bandukoltak, nézelődtek. A vidékiek ámultak-bámultak. Némelyikük sosem járt még városban, és soha

senki nem látta ilyen fényes díszben Moszkvát. A tereken itt-ott táncoltak, de nem vitték túlzásba. Leginkább csak bandukoltak és bámészkodtak az emberek, aztán arrébbálltak, és máshol nézelődtek. A múzeumok annyira tele voltak, hogy egyáltalán nem lehetett bejutni sehová. A színházakban minden jegy elkelt. Nem volt olyan épület, amelyen ne lett volna legalább egy óriási Sztálin-kép, a második legnagyobb méretű portré pedig Molotové volt. Az utána következő nagyobb képek a tagköztársaságok elnökeit ábrázolták, valamint a Szovjetunió egyéb hőseit, csökkenő méretben.

Késő este összegyűltünk néhányan egy amerikai tudósító otthonában, aki már hosszú évek óta Moszkvában él, így folyékonyan beszél és olvas oroszul. Számos történetet mesélt arról, hogy miféle nehézségekbe ütközik manapság egy ház fenntartása a Szovjetunióban. És akárcsak a szállodai kiszolgálásnál, itt is a bürokrácia igen kevéssé hatékony rendszeréből fakadt a legtöbb nehézség – annyi helyre kellett feljegyezni, annyi módon kellett iktatni minden javítást, hogy szinte lehetetlenség volt elvégezni őket. Vacsora után házigazdánk levett egy könyvet a polcról.

– Szeretném, ha meghallgatnák ezt – mondta, azzal olvasni kezdett, lassan, mert oroszból fordította. Valami ilyesmi hangzott el – ha nem is egészen pontosan, de lényegében:

„A moszkvai oroszok rendkívül gyanakvóan tekintenek a külföldiekre, titkosrendőrségükkel állandóan figyeltetik őket. Minden mozdulatukról tudnak, és erről jelentést küldenek a központba. Minden külföldit őr tart szemmel. Mi több, az oroszok nem fogadnak külföldieket az otthonukban, sőt szemlátomást attól is félnek, hogy hoszszabban elbeszélgessenek velük. A kormány valamely tagjának küldött üzenet rendszerint megválaszolatlan marad, és a következő üzenetre sem érkezik válasz. Aki szívósan próbálkozik, annak azt mondják, hogy az illető tisztviselő nem tartózkodik a városban vagy beteg. A külföldiek csak nagy nehézség árán kapnak engedélyt arra, hogy utazhassanak Oroszországban, és utazásuk alatt mindvégig szigorúan figyelik őket. A fagyos légkör és az általános gyanakvás miatt a Moszkvába látogató külföldiek kénytelenek kizárólag egymás társaságával beérni.” Ennél sokkal több, de hasonló értelmű idézet után barátunk felnézett a könyvéből, és megkérdezte:

– Mi a véleményük róla?

– A cenzúra úgysem fogja átengedni – vélekedtünk.

– Csakhogy ezt 1634-ben írták! – nevetett ő. – A könyvnek, amelyből idéztem, az a címe, hogy *Utazások Orosz és Tatár földön át Perzsiába*, és egy bizonyos Adam Olearius[43] írta.

Majd megkérdezte:

– Szeretnének hallani egy beszámolót a moszkvai konferenciáról? Azzal elővett egy másik könyvet, és körülbelül ezt olvasta föl belőle:

„Diplomáciailag nagyon nehéz boldogulni az oroszokkal. Ha az ember javasol nekik egy tervet, ők mindjárt másik tervvel állnak elő. Diplomatáik nem járatosak a nagyvilágban, többnyire olyan emberek, akik sosem hagyták el Oroszországot. Igazság szerint azt az oroszt, aki élt már Franciaországban, franciának tekintik; aki pedig Németországban élt, azt németnek, és az ilyen oroszokat otthon nem tartják megbízhatónak. Az oroszok diplomáciailag nem tudnak egyenes vonalban haladni. Sosem térnek a lényegre, érvelésük mindig körkörös. Egy-egy szót fölkapnak, azzal feleselnek, vagdalkoznak, míg végül teljes zűrzavarba fullad mindenféle tanácskozás.” Barátunk szünetet tartott, aztán hozzátette:

– Ezt pedig 1661-ben írta egy francia diplomata, Augustin de Mayerburg báró. Ezek a dolgok sokkal kevésbé dúlják föl az embert a mai rendszerben. Azt hiszem, Oroszország némely tekintetben nem sokat változott. Hatszáz év óta bolondulnak meg itt külföldi országok követei és diplomatái.

Elég későre járt, ezért házigazdánk megpróbált hazavinni minket, de félúton kifogyott autójából a benzin. Kiszállt, és leintette az első arra járó kocsit. Gyors megbeszélés következett oroszul. Barátunk adott száz rubelt az idegennek, mi beszálltunk, és ő hazavitt. Később megtudtuk, hogy ez a módszer szinte mindig alkalmazható. Éjszaka csaknem minden autó képes taxivá átalakulni, borsos áron. Ez igen szerencsés körülmény, rendes taxi ugyanis gyakorlatilag nincs. A taxik általában egy meghatározott útvonalon közlekednek, és szeretik megtölteni a kocsit. Az ember közli, hová kíván menni, a taxis pedig megmondja, arrafelé megy-e. Működésük némileg hasonlít a villamosokéhoz.

A város feldíszítése mellett sok műszaki újdonság növelte az évforduló és az ünnepség fényét. Új, nagy villamosok és trolibuszok jelentek meg az utcákon. A ZISZ autógyár csinos új kocsikat helyezett forgalomba, bár ezeket szinte kizárólag a külföldi delegációk fuvarozására használták.

Noha még csak szeptember 6-át írtunk, nagyon hidegre fordult az idő Moszkvában. Fagyos volt a szobánk, de fűtésre még egy hónapig nem lehetett számítani. Kabátot vettünk föl, amikor nem az ágyban voltunk. A Metropolban tanyázó tudósítók előszedték a nyáron elcsomagolt elektromos hősugárzókat.

Az ünnepség napján nem sokkal pirkadat után Capa már az utcákat rótta a fényképezőgépeivel, hogy kellőképpen kitombolja magát. Ezúttal egy orosz fotós kísérte, hogy segítsen neki mozogni a városban, és megmagyarázza a rendőröknek, hogy Capával minden rendben. A Vörös téren pedig egy milicista volt mellé rendelve, hogy megkönnyítse a dolgát, és útját állja a kellemetlenségeknek.

Capa pedig fényképezett, épületeket, kirakatokat, tömegeket, arcokat, mászkáló csoportokat, és boldog volt, már amennyire ez lehetséges, amikor dolgozik.

Sok utcában kis büfé nyílt a járdán – az egyik éppen a szállodával szemközt –, két kis asztal, rajta fehér abrosz, vázában virág, egy nagy szamovár, a pult alatt vitrin a kis szendvicseknek (kenyérszelet tetején kolbász és sajt), üveges savanyúság, apró körte és alma, ez volt a kínálat.

Szikrázó, hideg nap volt. Cirkuszi elefántok vonultak az utcán, előttük bohócok. Nem rendeztek katonai parádét, de aznap délután nagyszabású ünnepi felvonulásra és bemutatóra készültek, és ezt mi is meg akartuk nézni.

Ragyogó ruhába öltözött gyári munkások seregszemléje volt az első attrakció. Csoportos tornagyakorlatokat mutattak be, meneteltek. Alakzatokat formáltak a pályán. Aztán versenyszámok következtek, női és férfi

kategóriában, volt súlylökés és röplabda. Utána lovak, nagyszerűen idomított paripák táncoltak, keringőztek, polkáztak, bókoltak és piruetteztek.

Jelen volt egy fontos kormánytag, de nem láttuk, nem tudtuk meg, ki az, mert a kormány különpáholya ugyanazon az oldalon volt, ahol mi ültünk. Ha úgy vesszük, rekordot állítottunk fel. Ugyanis egész oroszországi tartózkodásunk alatt egyetlen fontos személyiséget sem láttunk. Sztálin a fekete-tengeri rezidenciáján maradt, nem utazott föl az ünnepségekre.

A stadionban egész délután tartott a műsor. Volt biciklis felvonulás, motorverseny, végül pedig egy olyan műsorszám következett, amelyre egész biztosan sokat készültek. Motorkerékpárok hajtottak sorban a futópályára, majd róni kezdték a köröket. A motoros, mind férfi, az ülésen ült, magán a motoron pedig egy-egy lány állt, mindegyik lány harisnyanadrágot viselt, és nagy vörös zászlót tartott a kezében, úgyhogy amikor teljes sebességgel száguldottak, a nagy zászló vadul lobogott hátrafelé. Két kört tett meg a menet, s ezzel véget ért a bemutató.

Siettünk vissza a Dinamó Stadionból, mert nekem meg kellett írnom a Tribune számára Joe Newman helyett a tudósítást, Capának pedig vissza kellett mennie a tömegbe, hogy tovább kattogtassa a gépeit. És félúton kidurrant egy kerekünk, úgyhogy gyalog tettük meg a hátralévő utat. Capát elnyelte valahol a tömeg, csak órákkal később láttam viszont. Végül a *Tribune* irodája felé vettem az irányt, megírtam a tudósítást, és továbbítottam a cenzornak.

Aznap este Louis Aragon és felesége társaságában vacsoráztunk, ők a Nationalben szálltak meg. Szobájuk erkélyéről a Kreml mögötti nagy térre

lehetett látni. Onnan néztük a szinte folyamatos tűzijátékot, és hallgattuk a kisebb-nagyobb szünetekkel egész este dübörgő díszlövéseket. Előttünk a tér zsúfolásig megtelt emberekkel. Milliók fordulhattak meg ott, lassú áradással, föl-alá hömpölyögve. A tér közepén színpad állt, beszédeket mondtak, zenéltek, énekeltek, táncoltak rajta. Az egyetlen hely, ahol ennyi embert láttunk ilyen szorosan összezsúfolva, a Times Square volt, szilveszterkor.

Késő éjszaka lett, mire nagy nehezen sikerült a tömegen átfurakodva visszavergődnünk a szállodához. És még akkor is százezrek lófráltak az utcán, bámulták a fényeket, és meg-megálltak a kivilágított kirakatok előtt.

Én lefeküdtem, de Capa eltette a több száz exponált tekercsét, elővette a negatívjait, és amikor én már majdnem elaludtam, ő még mindig a fény elé tartott negatívjait nézte, és keserűen panaszkodott, hogy semmi sem jó. Észrevette, hogy az egyik gépében fényt kapott a film, és mivel most is azt használta egész nap, szinte biztosra vette, hogy minden filmje tönkrement. Ez persze nem tette valami boldoggá, és én annyira megsajnáltam, hogy elhatároztam, másnap reggel egyetlen intellektuális kérdést sem teszek föl neki.

Kezdett nagyon fogyni az időnk, és még mindig sok mindent szerettünk volna csinálni. Szerettünk volna találkozni orosz írókkal, akik az érkezésünk idején nem voltak a városban, mert a Fekete-tengernél, vagy Leningrádban, vagy máshol, vidéken tartózkodtak.

És szerettünk volna színházat, balettet és balettiskolát látni. Capa még sok spontán képet akart készíteni. És naponta vagy minden másnap fölhívtuk a VOKSZ-ot, és megkérdeztük, mikor adnak szabad utat a fotóinknak, mert ez egyre jobban aggasztott minket. Képtelenek voltunk bármit megtudni arról, hogy mi a teendőnk a képekkel, holott biztosra vettük, hogy valamiféle

kérelmet be kell majd nyújtanunk. És hiába érdeklődtünk, mindig csak azt válaszolták, hogy dolgoznak rajta. Közben fiókjaink tele voltak exponált filmekkel és előhívott tekercsekkel.

Megjött az igazi ősz, gyorsan közeledett a tél. Moszkva környékén kékes színű ködtakaró terült a földekre, és az emberek mindenütt elásták a krumplit, eltették a káposztát.

Capa és énközém is beférkőzött valami hidegség, mert egy idő óta furcsa szagot éreztünk a szobánkban, és mindkettőnknek az volt a gyanúja, hogy a szag forrása valamely nem egészen tiszta ruhanemű lehet. Tisztának gondoltuk magunkat, sokat fürödtünk, rendszeresen mosattunk, mégis egyre erősödött ez a szag. Sunyin méregettük egymást, és kezdtünk némileg becsmérlő megjegyzéseket tenni egymásra. Egyre büdösebb lett a szobában. Nyitva kellett hagynunk egy ablakot. Csak három nap elteltével jöttünk rá, mi okozza a kellemetlen szagot. Macon ezredestől kaptunk annak idején DDT petárdákat, és az egyikre nem volt rendesen rácsavarva a kupak, a tartalma párologni kezdett, és a szaga apránként átjárta a szobát. És mert nem számítottunk semmiféle szagra, mindketten azt hittük, a másikunk büdös. Az aeroszolnak egyébként viszonylag kellemes, tiszta szaga van, de ha nem ismerjük az eredetét, akkor inkább undorító. Nagyon megörültünk, amikor felfedeztük a bűzforrást, elzártuk, és hamarosan régi pompájában ragyogott a szoba.

Az ünnepség utáni este Ed Gilmore hívott meg minket vacsorázni; időközben már megbocsátotta Capának, hogy ellopta az Ellery Queenjét. És Ed felesége nemcsak szép, hanem szakácsnak is nagyszerű. Így aztán jó hangulatban, jól tápláltan és enyhén alkoholosan töltöttünk nála egy dekadens estét, sok szvinggel, mert Ed éppen a napokban kapott néhány új lemezt Amerikából. Martinit ittunk, ropogós pirozskit ettünk hozzá, és késő éjjel még táncoltunk is. Jól sikerült este volt, és nagyra tartjuk Ed Gilmore-t, amiért képes volt megbocsátani Capa ellene elkövetett bűnét. Másnap pedig megérkezett Stockholmból Sweet Joe Newman, finomabbnál finomabb ajándékokkal. Vett egy töltőtollat, öngyújtókat és cigarettát, konzervnyalánkságokat, néhány üveg skót whiskyt és egy bőröndnyi vécépapírt. Nagyon örültünk, hogy visszajött.

Moszkva kezdte fölvenni a téli ritmusát. Megnyíltak a színházak, elkezdődött a balettidény, az üzletekben megjelentek a vastag, vattával bélelt, steppelt kabátok és nemezcsizmák, az itteniek téli viselete. A gyerekek fülvédős sapkát és szőrmegalléros, vastag kabátot hordtak az utcán. Az amerikai nagykövetségen teljes gőzzel dolgoztak a műszakiak az elektromos vezetékek cseréjén. Tavaly télen kiégtek a villanydrótok, és a megszokott

elektromos hősugárzók nélkül a követségieknek nagykabátban kellett dolgozniuk.

Vacsorázni mentünk az amerikai katonai attasé öt fiatal tisztjéhez, akik egy házban laknak. Nagyon jó vacsora volt, de a fiatalok egyáltalán nem boldogok, mert az ő mozgásukat még a többiekénél is jobban korlátozzák, és nagyon körültekintően kell élniük. Feltételezem persze, hogy Amerikában ugyanígy szemmel tartják az orosz katonai attasét. A ház előtt mindig egyenruhás rendőr áll, és valahányszor elmennek otthonról, észrevétlenül követik őket.

Ültünk a kellemes házban, és amerikai étkeket ettünk vacsorára az amerikai tisztekkel – báránycsülköt, zöldborsót, finom levest, salátát, aprósüteményt és feketekávét. És arra gondoltunk, hogy négyszáz évvel ezelőtt, talán egy ugyanilyen házban, mint ez, brit és francia tisztek ültek aranysújtásos, vörös egyenruhában, portóit kortyolgatva, miközben a kapujuk előtt sisakos orosz figyelte őket dárdával a kezében. Úgy látszik, ezek a dolgok tényleg nem sokat változtak.

Mint minden turista, mi is elmentünk Klinbe, Moszkvától 70 kilométerre, és ellátogattunk Csajkovszkij házába. Csinos kis épület nagy kertben. Az alsó szint most könyvtár, kézirattár és múzeum. De a felső szint, ahol a zeneszerző lakott, éppen olyan, amilyen akkor volt. Mintha csak most hagyta volna el a hálószobáját – nagy hálóköntöse a keskeny vaságy mellett felakasztva, az ablaknál kis íróasztal. Súlyos, törökmintás kárpitozású, díszes tartozékaival együtt egy sarokban áll a tükrös öltözőasztal, amelyet egy hölgyrajongója ajándékozott neki, és az asztalkán még mindig ott van a zeneszerző hajszeszes üvege. Nappalija is változatlan, benne a nagy hangversenyzongora, az egyetlen, amelyet birtokolt. Íróasztalán is ott van a szivarkáit tartalmazó tálka, pipái, kicsire faragott ceruzái. Családi képek lógnak a falon, és a beüvegezett kis verandán, ahol a zeneszerző szívesen teázott, üres kottalap hever. A múzeum kurátora egy szép arcú öregember, Csajkovszkij unokaöccse.

– Azt szeretnénk, ha olyan lenne Csajkovszkij háza – mondja –, mintha csak az imént ment volna el sétálni, és nemsokára visszajönne.

Az öregúr leginkább a múltban él. Úgy beszélt nagy zeneszerzőkről – Muszorgszkijról, Rimszkij-Korszakovról, Csajkovszkijról és a korszak más neves komponistáiról –, mintha még élnének. És valóban áthatotta a házat a zeneszerző jelenléte. Évente egyszer felhangolják a zongorát. A létező legjobb zongorista játszik rajta, és a játékát felveszik. Mr. Csajkovszkij, az unokaöcs, játszott nekünk; lágy hangú volt a zongora, és egy kicsit hamis.

Vetettünk egy pillantást a zenei kéziratokra. Csajkovszkij hangjegyei szinte átütik a papírt, átvágják az öt vonalat az irtózatos sietségben, és egész sorok

vannak áthúzva. És néhány oldalon csak nyolc ütem maradt, az összes többit kegyetlenül kiirtotta a pusztító ceruza.

Más zeneszerzők kottáit is megnéztük, azok szebbek voltak: szépen írták őket, és nem volt kihúzva semmi. Csajkovszkij azonban úgy írt, mintha minden napja az utolsó lett volna, neki mindent le kellett írnia. Eszeveszett sietséggel jegyezte le zenei gondolatait. Az öreg később leült velünk a kertben, kortárs zeneszerzőkről beszélgettünk.

– Értenek hozzá, persze – mondta szomorúan –, jó iparosok; becsületes, okos emberek; de nem zsenik, nem lángelmék. – És merengve nézte a kertet, ahol napi munkája végeztével Csajkovszkij télen-nyáron mindennap sétált.

A németek is megtalálták a kellemes házat, járműparkot csináltak belőle, és tankokat tartottak a kertben. De az unokaöcs még idejében biztonságba helyezte a könyvtár értékes kéziratait, a képeket, sőt még a zongorát is, mielőtt a németek odaértek volna. És most minden visszakerült a helyére – különös, szellemjárta ház. A gondnok ablakából zongoraszó hallatszott; tétován, botladozva gyakorolt egy gyerek, és ettől mintha betöltötte volna a teret annak a kis embernek a különös, szenvedélyes magánya, aki egész életében csak a zenének élt.

Nagyon kevés időnk maradt. Zaklatottá vált az életünk. Szaladtunk egyik helyről a másikra, megpróbáltuk még az utolsó néhány napban megnézni, amit csak lehet. Jártunk a moszkvai egyetemen, és úgy találtuk, a diákok nagyjából olyanok, mint nálunk. Csoportokba gyűltek a folyosókon, nevettek, rohantak egyik előadóteremből a másikba. Fiúk és lányok párokat alkotva különváltak,

csakúgy, mint az amerikaiak. A háborúban bombatalálat érte az egyetemet, de a diákok azonnal újjáépítették, úgyhogy sosem zárt be.

Megkezdődtek a balettelőadások, majdnem minden este ott voltunk – soha nem láttunk ilyen gyönyörűt. Fél nyolckor kezdődött, és nem volt vége tizenegy előtt. Rengeteg táncos lépett fel. Üzleti alapon működő színház nem bírna el ilyen balettet. Ezt a színvonalat, a hozzá szükséges képzést, díszletet és zenekart csakis támogatással lehet elképzelni, másképpen nem létezhetne. A jegyek árából képtelenség lenne fedezni ilyen nagyszabású produkciók költségeit.

Elmentünk a moszkvai Művész Színházba is, és megnéztük Szimonov darabját, Az orosz kérdést. És talán hiba volt megnézni, de az is lehet, hogy nem a legjobb előadást láttuk. A mi ízlésünknek túljátszott, mesterkélt, valószerűtlen és stilizált, egyszóval ripacskodó volt az egész. Az amerikai kiadó figurájától nevetőgörcsöt kapna az amerikai közönség, és az, ahogyan az oroszok elképzelik az amerikai újságírót, épp csak egy kicsivel kevésbé fantazmagórikus Ben Hecht[44] elképzelésénél. De ez a darab rendkívül nagy sikert aratott. És az orosz közönség színtiszta igazságként fogadja el az amerikai újságírásról benne megrajzolt képet. Sajnáljuk, hogy nem láthattunk más darabokat, más szerepeket, így nem tudjuk megítélni, általános-e ez a túlzó modorosság, de nem jutott rá idő. Ezért csak annyit mondhatunk, hogy New York-i mércével nem jó darab Az orosz kérdés.

Szimonov kétségkívül a legnépszerűbb író a Szovjetunióban. Mindenki ismeri és szavalja a verseit. Háborús tudósításait úgy olvasták, mint Amerikában Ernie Pyle[45] írásait. Ő maga pedig elbűvölő ember.

Meghívott minket vidéki otthonába. Egyszerű, kényelmes háza van nagy kerttel. Ott él csendesen a feleségével. A ház nem fényűző, de roppant kellemes. Szimonov szereti a jó kocsikat, egy Cadillac és egy dzsip van a birtokában. Konyhakertje, gyümölcsfái és baromfiudvara jóvoltából mindig elegendő étel kerül az asztalára. Szemlátomást kedvére való életet él, egyszerűen, de kényelmesen. Természetesen neki is vannak ellenségei, elsősorban a népszerűségét irigylik. Szimonov a kormányzat kegyeltje, sokszor kitüntették, és az orosz nép általános szeretetének örvend.

Ő és a felesége elragadó, nyájas emberek. Mindkettőjüket nagyon rokonszenvesnek találtuk. És mint mindig, ha szakmabelit bírálunk, kritikánkban ezúttal sem volt semmi személyesség. Később célba dobáltunk, táncoltunk, énekeltünk. És nagyon késő éjjel értünk vissza Moszkvába.

Moszkvában még mindig lázasan dolgoztak, ezúttal azért, hogy idejében leszedjék az óriásportrékat, zászlókat és drapériákat, mielőtt megkezdődnek a nagy esőzések, nehogy a víz eláztassa őket. Az októberi forradalom harmincadik évfordulóján ugyanis újra szükség lesz rájuk. Ünnepségek szempontjából jelentős év ez a moszkvaiaknak: az épületekről, a Kreml falairól és a hidakról nem távolították el a fényeket, mert ott nem tehet bennük kárt az eső, és november 7-én úgyis megint világítani fognak.

Mint mindenki más, mi is kíváncsiak voltunk, milyen a Kreml belülről, sőt fényképezni is szerettünk volna; megkaptuk az engedélyt, de persze nem a

fotózásra, arról le kellett mondanunk. Nem lehetett fényképezni, még bevinni sem volt szabad a gépet. Nem szerveztek külön sétát nekünk, ugyanazt az utat jártuk be, mint más turisták. De éppen ezt akartuk. Ismét Csmarszkij volt velünk, és furcsa, de Csmarszkij sem járt még a Kremlben. Nem könnyen adnak belépési engedélyt.

A hosszú, kövezett magasút mentén őrök álltak, a kapunál katonák. Felírták a nevünket, alaposan megvizsgálták a belépési engedélyünket, aztán csöngettek, mire újabb katonák jelentek meg, és bekísértek a nagykapun. Nem mentünk arrafelé, ahol a kormányhivatalok vannak. A hatalmas épületegyüttesen belül először az évszázadok óta itt álló székesegyházak mellett haladtunk el, aztán megtekintettük a múzeummá lett óriási cári palotát, ahol Rettegett Iván óta annyi sok cár lakott. Megnéztük Iván kicsi hálószobáját, a pihenést és elvonulást szolgáló szobácskákat, a magánkápolnákat. Nagyon szépek, furcsák, régiek, és éppen olyannak őrizték meg őket, amilyenek voltak. És megnéztük a múzeumot, ahol öt évszázad kincseit tartják[46] vértek, pajzsok, fegyverek, porcelánkészletek, díszes ruhák, királyi ajándékok vannak benne kiállítva. Gyémánttal, smaragddal kirakott súlyos koronák, Nagy Katalin hatalmas szánja. Az egykori bojárok prémes öltözékei és fantasztikus fegyverzete. Láttunk ajándékokat, amelyeket más királyi házak küldtek a cároknak – Erzsébet királynő például egy nagy kutyát ezüstből; Nagy Frigyes német ezüstöt és porcelánt küldött Katalin cárnőnek; láttunk díszkardokat és az uralkodói szemfényvesztés mindenféle elképesztő megnyilvánulását.

Miután megnéztük a cári múzeumot, rádöbbentünk egy nyilvánvaló igazságra: az ízléstelenség távol áll attól, hogy nemkívánatos legyen az uralkodói környezetben, sőt inkább nélkülözhetetlen.

Láttuk Iván vitézeinek festett csarnokát, ahová nem léphetett be nő. Cári lépcsők kilométereit másztuk meg, és nézelődtünk tágas tükörtermekben. És láttuk az utolsó cár és családja lakosztályát, ahol bizonyára kényelmetlen lehetett az élet a túl sok bútor, túl sok dísz, túl sok sötétre érett fa között. Az a gyerek, akinek itt kellett felnőnie, ennyi szörnyűséges és értelmetlen tárgy között, nem véletlenül lett torz jellemű felnőtté; könnyebben megérti az ember a beteg lelkű hercegeket, ha látta, milyen fullasztó káoszban telt a gyermekkoruk. Ha a kis cárevics puskára vágyott, kaphatott-e vajon egy kis huszonkettest? Nem, neki ezüstből kovácsolt kis mordálya volt, kézimunka, elefántcsont berakással, drágakővel az irányzék helyén – merő anakronizmus a 20. században. És nem mehetett ki nyúlra vadászni, csak a pázsiton ülve lövöldözhetett az orra elé odahajtott hattyúkra.

Csupán két órát töltöttünk a lehangoló uralkodói lakhelyen, de utána egész nap nem tudtuk lerázni magunkról a rosszkedvet. Mennyit árthatott hát egy

egész életen keresztül! Mindenesetre láttuk, és örültünk neki, de hat ökörrel sem tudtak volna még egyszer odavonszolni minket. Nincs a világon gyászosabb hely. És míg termeiben, lépcsőin járkál az ember, nem esik nehezére elképzelni, miért gyilkoltak ott olyan könnyen, hogyan ölhetett fiút az apa és apát a fiú, hiszen számukra oly távoli lett a valóságos élet, a külvilág, hogy már nem is létezett. A palota ablakaiból a Kreml falain túlra lehetett látni, és elképzeltük, mit érezhettek ezek a bebörtönzött uralkodók a város iránt. Közvetlenül alattunk, a Vörös téren állt az a nagy márványemelvény, ahol annyi cári alattvalónak vették fejét, valószínűleg azért, mert az uralkodók így orvosolták saját rettegésüket. A megkönnyebbülés érzésével mentünk végig a hosszú rámpán, majd léptünk ki a szigorúan őrzött nagykapun.

Szinte menekültünk, úgy siettünk vissza a Metropolba, a Herald Tribune irodájába, megragadtuk Sweet Joe Newmant, elcipeltük egy vendéglőbe, és rendeltünk négy deci vodkát, valamint egy kiadós ebédet. De még így is sokáig tartott, mire megszabadultunk a Kremlben szerzett nyomasztó benyomásainktól.

A másik oldalon lévő kormányhivatalokat nem láthattuk. Oda sosem visznek turistákat, így azt sem tudjuk, hogy néznek ki, mert kívülről csak az épületek teteje látszik a falak fölött. De azt hallottuk, népes közösség lakik ott. Több magas rangú kormánytisztviselőnek ott van a lakása, bentlakó cselédséggel; és persze a falakon belül élnek a gondnokok, a karbantartók és az egész őrszemélyzet. Sztálin azonban, úgy hírlik, nem a Kremlben lakik, valahol máshol van a háza, de úgy látszik, senki sem tudja, hol, és mintha senkit sem érdekelne túlzottan. Azt beszélik, mostanában inkább a Fekete-tengernél él, az örök nyárban.

Az egyik amerikai tudósító azt mesélte, hogy egyszer elhajtott mellette Sztálin kocsija, és látta Sztálint, aki a lehajtható pótülésen ült, de elég furcsa szögben dőlt hátra, és nagyon merevnek látszott. – Azon tűnődtem – mesélte a tudósító –, valóban Sztálin volt-e, vagy inkább egy bábu. Nem tűnt természetesnek.

Capa minden reggel a filmjein rágódott, és szinte mindennap telefonáltunk a VOKSZ-ba, megkérdeztük, mit tegyünk, hogy magunkkal vihessük a filmjeinket, és mindennap azt felelték, hogy dolgoznak rajta, ne aggódjunk. De mi aggódtunk, mert rengetegszer hallottuk, hogy a szovjetek elkobozzák a filmeket, és semmit sem engednek kivinni. Sok ilyen történetet hallottunk, és tudat alatt valószínűleg el is hittük. Másfelől VOKSZ-béli emberünk, Karaganov egyetlenegyszer sem hagyott cserben, és soha nem mondott valótlanságot. Úgyhogy bíztunk benne.

Aztán a Moszkvai írószövetség hívott minket vacsorára, és ez nagyon feldúlta a kedélyünket, mert tudtuk, hogy ott lesz minden értelmiségi, minden író, akit Sztálin az orosz „lélek mérnökének” nevezett. Rettegve gondoltunk arra, milyen megpróbáltatások elé nézünk.

Ezek voltak az utolsó napjaink, úgyhogy kissé zaklatott lelkiállapotban voltunk. Nem tudtuk, sikerült-e megszereznünk mindazt, amiért idejöttünk. Nem volt-e kevés az idő ennyi nézni- és látnivalóhoz. A nyelvi nehézségek őrjítőek voltak. Sok orosszal beszélgettünk, de tényleg megválaszolták-e azokat a kérdéseket, amelyekre választ akartunk kapni? Sok jegyzetet készítettem beszélgetésekről, részletekről, néha még az időjárás-jelentésről is, azzal, hogy majd később kiválogatom belőle a lényeget. De most még túl közel voltunk hozzá. Még nem tudtuk, mi van a birtokunkban. Semmit sem tudtunk arról, hogy mit harsognak az amerikai lapok, hozzánk nem jutott el, hogy katonai előkészületekkel vádolják az oroszokat, atomkutatásokat, kényszermunkát emlegetnek, és cikkeznek a Kreml gyanús üzelmeiről. Igaz, rengeteg, munkára fogott német hadifoglyot láttunk, de nem éreztük igazságtalannak, hogy a német hadsereg okozta pusztítást, a romokat velük takaríttatják el. És nem vettük észre, hogy túl sokat dolgoztatnák vagy éheztetnék a foglyokat. De persze semmiféle adat nem állt a rendelkezésünkre. Ha folytak is nagymérvű katonai előkészületek, mi nem láttuk. Annyi biztos, hogy sok katona volt mindenfelé. Másfelől azonban nem kémkedni jöttünk.

Igyekeztünk gyorsan megnézni mindent, amit még lehetett Moszkvában. Iskolákba rohantunk, eladónőkkel, színésznőkkel, diákokkal beszélgettünk. Jártunk áruházakban, ahol bármely megvehető árucikk hírére sorok

keletkeztek. Meghirdették, hogy itt meg itt hanglemezeket lehet kapni, az emberek azonnal sorba álltak, és néhány óra múlva elfogyott az összes lemez. Ugyanez történt, ha megjelent egy új könyv. Az volt a benyomásunk, hogy az alatt a két hónap alatt is, míg ott voltunk, javult a ruhanemű minősége, miközben a moszkvai lapok a kenyér, a zöldségfélék, a krumpli és egyes textíliák árának csökkenéséről számoltak be. Az emberek megrohamozták a boltokat, amint valahol kínáltak valamit. A szinte kizárólag hadiiparra berendezkedett orosz gazdaság kezdett visszatalálni a békebeli termelés módozataiba, és a fogyasztási javakat oly sokáig nélkülöző emberek, szegények és jómódúak egyaránt, özönlöttek vásárolni az áruházakba. Ha fagylalt érkezett egy üzletbe, többsaroknyi hoszszan álltak sorba érte. Ha megjelent egy árus egy ládányi jégkrémmel, azonnal megrohamozták, és olyan gyorsan elkelt a portékája, hogy alig győzte eltenni a pénzt. Az oroszok imádják a fagylaltot, és úgy látszik, sosincs belőle elég.

Capa naponta érdeklődött a képei felől. Most már közel 4000 negatívja volt, és betegre idegeskedte magát miattuk. És mindennap azt a választ kaptuk, hogy minden rendben lesz, a határozat meghozatala folyamatban van.

A moszkvai írók egy grúz vendéglőben adtak nekünk vacsorát. Körülbelül harminc írószövetségi tag és tisztségviselő volt jelen, köztük Szimonov és Ilja Ehrenburg. Ekkor én már olyan állapotban voltam, hogy egyáltalán nem tudtam vodkát inni. Föllázadt ellene a szervezetem. De a száraz grúz borok nagyon ízlettek. A boroknak számuk volt. Így tudni lehetett, hogy, mondjuk, a hatvanas számú egy testes vörösbor lesz, a harmincas meg egy könnyű fehér. Ezek a számok bizonyára nem helyesek, de volt, amit jól megjegyeztünk: kitapasztaltuk, hogy a negyvenötös, egy száraz, könnyű, zamatos vörösbor, nagyon megfelel nekünk, úgyhogy mindig azt rendeltünk. Volt egy viszonylag száraz pezsgő, azt is szerettük. A vendéglőben grúz zenekar játszott, grúz táncosok táncoltak, és ugyanolyan volt az étel, mint Grúziában – a mi ízlésünk szerint a legjobb az egész országban.

Mindenki kicsípte magát, de a mi ruhánk bizony elég rossz állapotban volt; elhanyagoltan lógott rajtunk. Tulajdonképpen annyira slamposak voltunk, hogy Sweet Lana kezdett kicsit szégyellni minket. Senki sem viselt elegáns öltözéket. Azokban a körökben, ahol megfordultunk, soha nem láttunk elegáns ruhát. Talán a diplomatáknak van; nem tudjuk.

A vacsorán hosszú, bonyolult beszédek hangzottak el. Az asztalnál ülők többsége az oroszon kívül valamilyen más nyelvet is beszélt, angolt, franciát vagy németet. Remélték, hogy jól éreztük magunkat az országukban. Remélték, hogy sikerült megtudnunk mindazt, amiért idejöttünk. Újra meg újra ittak az egészségünkre. Nem azért jöttünk, hogy a politikai rendszert

vizsgáljuk, feleltük, hanem hogy találkozzunk hétköznapi emberekkel; sokukkal találkoztunk, és reméljük, tárgyilagosan el tudjuk majd mondani az igazságot arról, amit láttunk. Ehrenburg fölállt, és azt mondta, hogy ha ezt meg tudnánk tenni, ők szerfelett boldogok lennének. Valaki az asztal végénél szintén szólásra emelkedett, és kijelentette, többféle igazság van, és szerinte nekünk azt az igazságot kell elmondanunk, amelyik előmozdítja az orosz és az amerikai nép közötti jó viszonyt.

Erre kitört a vita. Ehrenburg fölpattant, és vad kirohanást intézett az előbbi szónok ellen. Megmondani egy írónak, hogy mit írjon, valóságos sértés, jelentette ki. Ha egy írónak az a híre, hogy igazat ír, akkor ott nincs helye semmiféle javaslatnak. Ujját rázva nem kevesebbet mondott, mint hogy kollégájának rossz a modora. Szimonov azonnal Ehrenburg mellé állt, és ugyancsak kárhoztatta a szerencsétlen felszólalót, aki erőtlenül védekezett. Csmarszkij megpróbálkozott egy kis beszéddel, de a vita tovább gyűrűzött, és a többiek beléfojtották a szót. Korábban mindig azt hallottuk, hogy az írók körében nagyon szigorú a pártvonal, nincsenek megengedve a viták. Ez a vacsora egyáltalán nem ilyen szellemre vallott. Karaganov aztán békítőbeszédet intézett a társasághoz, és megnyugodtak a kedélyek.

Azáltal, hogy a pohárköszöntőkből kiiktattam és vörösborral helyettesítettem a vodkát, gyomorilag sokkal jobb lett a közérzetem, és bár bizonyára gyenge legénynek tartottak emiatt, legalább egészségesebb gyenge legény voltam. Egyszerűen nem nekem való a vodka. Tizenegy körül, jó hangulatban ért véget a vacsora. Többet senki sem merészelte megmondani nekünk, hogy mit írjunk.

Lefoglalták a repülőjegyünket. Három napunk volt hátra az utazásig, de a filmek kivitelére még mindig nem kaptuk meg az engedélyt. Capa csak emésztette magát, és rém boldogtalan volt. A követségiek és az amerikai tudósítók annyira kedvesek voltak hozzánk, hogy úgy éreztük, búcsúzóul adnunk kell egy koktélpartit. Szegény Stevens, a Christian Science Monitor tudósítója azon kevesek közé tartozott, akik házban laktak. A többiek leginkább szállodában. Ezért szemeltük ki őt, Stevensnek kellett megrendeznie a partit. Nem sok választása volt, még ha akart volna, sem tehetett volna ellene. Összeírtuk a vendégeket, és kiderült, hogy legalább száz embert kell meghívnunk, bár Stevens nappalijában legfeljebb húszan férnek el kényelmesen. De nem volt mit tenni. Azt gondoltuk, talán nem jön el mindenki, de tévedtünk. Százötvenen jöttek el. Moszkvában nagyra értékelnek minden összejövetelt. És a miénk jól sikerült, nagyobb ivászat nélkül is jó hangulat kerekedett. Olyan sokan voltunk a szobában, hogy alig tudtuk a kezünket a szánkhoz emelni, és ha mégis, akkor leengedni volt nehéz. Stevens

nem sokat látott a partijából; még az elején beszorították egy sarokba, ahonnan többé nem tudott kiszabadulni.

Szívből köszönünk mindent a követségnek és a tudósítóknak. Minden lehetséges segítséget és bátorítást megkaptunk tőlük. Úgy gondoljuk, nagyszerű munkát végeznek embert próbáló, nehéz körülmények között. Már önmagában az is sokat számít, hogy nem veszítik el a fejüket, mint annyian mások. Valószínűleg a világ egyik legkényesebb politikai színterén dolgoznak, amely messze nem nevezhető kellemesnek. Minden elismerésünk megilleti az egész gárdát, a nagykövettől egészen a követséget átkábelező ötös számú villanyszerelőig.

Vasárnap reggel indultunk. Pénteken este a Bolsojba mentünk balettet nézni. Amikor hazaértünk a színházból, sürgős hívásunk érkezett. Karaganov telefonált a VOKSZ-ból. Végre megmondta a külügyminisztérium, mi a teendő. Elő kell hívni a filmjeinket, aztán kockáról kockára át fogják nézni mindet, csak azután vihetjük ki az országból. Máris fölállít egy csapatot, amelyiknek az lesz a dolga, hogy előhívja a filmeket. Hogy lettünk volna kész, gondoltuk, ha most, az utolsó pillanatban kellene hozzáfogni? Karaganovék nem tudták, hogy már elő van híva minden tekercsünk. Capa összecsomagolta a negatívjait, másnap korán reggel küldönc jött értük. Capa egész nap a kínok kínját állta ki. Föl-alá járt, és kotkodácsolt, mint a csibéit vesztett tyúkanyó. Terveket szőtt, hogy nem távozik az országból a filmjei nélkül. Törölteti a foglalását. Nem egyezik bele, hogy utána küldjék a filmeket. Morogva rótta a köröket a szobában. Kétszer-háromszor hajat mosott, és elfelejtett megfürödni. Fele annyi kínnal és gyötrődéssel megszülhetett volna egy gyermeket. Az én jegyzeteimre senki sem volt kíváncsi. De mindegy is, hiába kérték volna el, nem tudták volna elolvasni. Én magam is alig tudom.

A következő napot azzal töltöttük, hogy sorba látogattuk ismerőseinket, és megígértük, hogy mindenkinek küldünk, amit csak kér. Úgy láttuk, Sweet Joe egy kicsit szomorkodik, hogy elmegyünk. Cigarettát és könyvet loptunk tőle, használtuk a ruháit, a szappanját, a vécépapírját, gyalázatosan leapasztottuk szerény whiskykészletét, minden lehetséges módon visszaéltünk a vendégszeretetével, mégis azt hiszem, sajnálta, hogy elmegyünk.

Capa idejének felében ellenforradalmi akciót forralt arra az esetre, ha bármi történne a filmjeivel, ideje másik felében pedig egyszerű öngyilkosságot fontolgatott. Eljátszott a gondolattal, hogy vajon le tudná-e vágni a saját fejét a Vörös téri vérpadon. Aznap este még tartottunk egy szomorú kis koccintást a Grand Hotelben. A zene még sosem bömbölt hangosabban, és a pincérlány, akit elneveztünk Mindjárt kisasszonynak, lassabban mozgott, mint valaha.

Utoljára keltünk föl sötétben, hogy a repülőtérre menjünk. Utoljára ültünk Sztálin portréja alatt, és kifejezetten olyan érzésünk volt, hogy gúnyosan mosolyog az érdemérmei fölött. Mire megittuk szokásos teánkat, Capa már rángatózott. Aztán megérkezett egy küldönc, és dobozt nyomott a kezébe. Kemény kartondoboz volt, a fedele zsinórral átkötve, a csomókat kis ólompecsét rögzítette. Capának nem volt szabad feltörnie a pecséteket, amíg föl nem szállunk a kijevi repülőtérről, ami az utolsó megállónk lesz Prága előtt.

Karaganov, Csmarszkij, Sweet Lana és Sweet Joe Newman kísértek ki minket. Sokkal könnyebb volt a csomagunk, mint amikor jöttünk, mert mindent szétosztottunk, amit nélkülözni tudtunk – öltönyt, zakót, fényképezőgépet, megmaradt villanólámpát, elhasználatlan filmet. Bemásztunk a gépbe, elfoglaltuk a helyünket. Négy órát repültünk Kijevig. Capa a kezében tartotta a dobozt, melyet nem nyithatott ki. Mert ha feltöri a pecsétet, nem engedik kivinni. Emelgette, próbálgatta a súlyát. – Nagyon könnyű – mondta kétségbeesve. – Felét sem nyomja annak, amit kellene.

– Lehet, hogy kavicsot tettek bele – mondtam. – Talán egyáltalán nincs is benne film.

Capa megrázta a dobozt.

– Úgy zörög, mintha film lenne – vélte.

– Régi újságpapír is lehet – vágtam rá.

– Te disznó – állapította meg Capa. Aztán tovább morfondírozott magában. – Ugyan mit vehettek ki belőle? – töprengett. – Nem volt benne semmi olyan, ami árthat nekik. – Lehet, hogy egyszerűen csak nem szeretik a Capa-fotókat – próbáltam segíteni.

Átrepültük a nagy, lapos síkságokat, a földeket, az erdőket és az ezüstösen kanyargó folyót. Szép idő volt, a vékony őszi köd kék takarót vont a földek fölé. A légikisasszony rózsaszínű üdítőt vitt a pilótafülkébe, aztán visszajött, és magának is fölbontott egy üveggel.

Délben érkeztünk meg a kijevi repülőtérre. A vámtiszt futó pillantást vetett a csomagjainkra, de a filmes dobozt azonnal magához vette. Már tudtak róla. Egy másik vámtiszt elvágta a zsinórokat, Capa úgy nézte, mint egy szíven döfött bárány. A vámtisztek aztán elmosolyodtak, kezet ráztak velünk, és távoztak; becsukódott az ajtó, beindították a motorokat. Capa reszkető kézzel nyitotta ki a dobozt. Úgy nézett ki, ott van az összes filmje. Mosolyogva hajtotta hátra a fejét, és elaludt, mielőtt a gép a levegőbe emelkedett volna. Néhány filmet kiemeltek, de nem sokat. Olyan felvételeket tartottak vissza, amelyeken túl sok domborzat látszott, vagy felismerhető volt a helyszín; eltűnt a sztálingrádi bolond lány ablakból készült portréja és a hadifoglyokat ábrázoló képek, de semmi olyan, ami számunkra igazán fontos volt. A gazdaságok, az

arcok, az orosz emberek portréi érintetlenül megmaradtak, és mi elsősorban értük utaztunk oda. Átrepültük a határt, és amikor kora délután megérkeztünk Prágába, fel kellett költenem Capát.

Nos, itt van, amit találtunk. Nagyjából ezt szerettük volna. Mint sejtettük, arra jutottunk, hogy az oroszok ugyanolyan emberek, mint mások, és mint a legtöbben, ők is kedves, rokonszenves emberek. Akikkel mi találkoztunk, egytől egyig gyűlölték a háborút, és ugyanazt akarták, amit mindenki – jó életet, több kényelmet, biztonságot, békét.

Tudjuk, naplónk nem lesz kielégítő sem a klerikális baloldal, sem a lumpen jobboldal számára. Az előbbiek oroszellenesnek, az utóbbiak oroszbarátnak fogják bélyegezni. Ha pedig felszínes, hogyan is lehetne más? Nem vonhatunk le más következtetést, csak azt, hogy az oroszok éppen olyanok, mint a világon bárhol máshol az emberek. Bizonyára vannak köztük rosszak, de elsöprő többségben vannak a jók.

Utószó

1946-ban Kelet-Európa határán összezárult a „vasfüggöny”, mint Winston Churchill bejelentette, 1947 telén pedig komolyan elkezdődött a hidegháború. A Szovjetunió, a második világháborúban az Egyesült Államok elszánt szövetségese, fenyegető veszéllyé, érthetetlen észjárású ellenséggé alakult át. „A lapokban mindennap rengeteget írtak Oroszországról” – jegyzi meg John Steinbeck a Napló első oldalán, de „megállapítottuk, hogy bizonyos dolgokat senki sem ír meg Oroszországról, márpedig minket éppen ezek a dolgok érdekelnek a legjobban”. Steinbeck és útitársa, a fotográfus Robert Capa célul tűzték ki, hogy fölfedezzék a „nagy másik oldalt”, „az orosz nép magánéletét”. Az 1948-ban megjelent Orosz naplóban nem vállalkoznak többre, mint amit Steinbeck így határoz meg: „Megpróbálunk őszinte beszámolót írni, és szerkesztői kommentár nélkül megörökíteni azt, amit látunk és hallunk, semmiféle következtetést nem vonva le olyan dolgokból, amelyeket nem ismerünk kellőképpen.”

John Steinbeck sok tekintetben pontosan ezt művelte sikerrel immár húsz éve, azaz könyveket írt közönséges emberekről: paisanók[47] oklahomai vándorok, második világháborús besorozottak, mexikói parasztok életéről. Az Orosz napló nyilvánvalóan nem szólhat az Érik a gyümölcs epikus hangján, de van benne valami annak mélyen átérzett, emberi melegéből. Vonzerejének egyik magyarázata éppen az, hogy a korszakban publikált számos más, Oroszországról szóló írással ellentétben itt a Steinbeckre legjellemzőbb, megkapó, ugyanakkor informatív elbeszélésmód érvényesül: megérti a munkásokat, átérzi sorsukat; az újságíró éles szemével ragadja meg az árulkodó részletet; céltételezés nélkül – „nem teleológiai” módon – szemlélődik, csupán azt jegyzi le, aminek tanúja volt; s végül, fanyar humorral fűszerezi írását, ami többnyire hiányzik a szovjet területekről hírt adó, nehézkesebb kortársi útirajzokból. Ha nem is a legtudósabb vagy legátfogóbb mű a háború utáni Oroszországról, a Napló éppen az, aminek Steinbeck és Capa szánta: „Nem az orosz történet, hanem csak egy orosz történet.”

Capa és Steinbeck együttműködése igazából a csodás egymásra találás műve volt. 1943-ban, Londonban ismerkedtek össze, majd New Yorkban, 1947 márciusában, barátságukat megújítva mindjárt tervezgetni kezdték oroszországi útjukat; csakhogy Steinbeck május 14-én kiesett lakásának ablakából, és komiszul összezúzta a térdét, gyógyulása heteket vett igénybe. Lévén

mindketten nyugtalan, független személyiségek, sem Capa, sem Steinbeck nem áhítozott soha együttműködést igénylő, közös munkákra. 1936-ban például, amikor John O'Hara Pacific Grove-ban járt, és alig várta, hogy megismerkedjen John Steinbeckkel, majd együtt dolgozzon vele a nemrégiben publikált Késik a szüret színpadi adaptációján, Steinbeck kijelentette, hogy „rokonszenvesnek" találja „az írót és az elképzeléseit. Feltehetően jól boldogulnánk egymással. Nem hiszek az együttműködésben." Mégis, hiába berzenkedett, Steinbecknek nem esett nehezére az együttműködés; számos alkalommal maga kezdeményezett ilyet, vagy szívesen hagyta magát bevonni, és jó néhány elképzelése meg is valósult – például 1940-es útja a Cortés-tengerre Edward Ricketts tengerbiológussal (*A Cortés-tenger*, 1941) bár némelyik csak terv maradt. Steinbecket különösen vonzották a látvány művészei, filmkészítők és fényképészek. Más művészeti ág képviselőivel való szövetségei közül talán éppen az volt a legszerencsésebb, amelyet Robert Capával kötött.

Capa, akinek sokat méltatott háborús fotói a pillanatkép mozdulatlanságával örökítették meg az emberi kínt és az áradó érzelmeket, ugyanolyan együtt érző és kíváncsi volt, mint Steinbeck. 1913-ban született Budapesten, és elsősorban túlcsordulón melegszívű, toleráns, humánus szellemével hódította meg az írót. Ahogy Richard Whelan, Capa életrajzírója megjegyzi, a fényképész Steinbeckéhez hasonló politikai filozófiája már lázadó tizenéves korában kialakult: „Demokratikus, egyenlőségpárti, pacifista, híve a szövetkezeti termelésnek, rokonszenvez a munkássággal, elutasítja az önkényuralmat és a fasizmust, erősen hangsúlyozva az emberi méltóságot és az egyén jogait." Miután Capa 1931-ben elhagyni kényszerült Budapestet, élete java részét száműzetésben töltötte, s a világot járva fényképezte a háború pusztításait; a *Time*, a *Life* vagy a *Fortune* magazin számára készített képei mindig az emberi drámát, a rendkívüliben rejlő mindennapiságot állították a gyújtópontba. Capa nem eseményeket, hanem embereket fényképezett, állapítja meg Whelan, „szélsőséges helyzetekben… nagy emberi próbatételekről készített tanulmányokat".

A két művész negyvennapos szovjetunióbeli utazása annyiban hasonlított Steinbeck és Edward Ricketts 1940-es, Cortés-tengeri útjára, hogy mindkét expedíciót a kíváncsiság vezérelte. Capa és Steinbeck is látni akart „mindent, amit csak befogad a szemünk, gondolkozni rajta, amennyire képesek vagyunk, majd a látásból és a gondolkodásból felépíteni egy olyan szerkezetet, amely modellezi a megfigyelt valóságot". Míg *A Cortés-tenger* összeolvasztja „a hagyományosan tudományos" és a kísérleti megközelítést, az oroszországi útirajz egyetlen optikát használ: „Megpróbálunk őszinte beszámolót írni, és

szerkesztői kommentár nélkül megörökíteni azt, amit látunk és hallunk, semmiféle következtetést nem vonva le olyan dolgokból, amelyeket nem ismerünk kellőképpen.” Napló, fényképesszé volt az övék. A szerkezet, amelyet könyvüknek választottak – valójában az Orosz napló legmarkánsabb metaforája –, nem más, mint a Szovjetunió keretbe foglalt portréja.

I.

A 40-es évekbe lépve megváltozott a világ folyása. „Ugye milyen rosszul mennek a dolgok a világban? – írta Steinbeck a kiadójának, Pascal Covicinak 1940-ben. – Mintha szétesne minden, úgy értem, minden, ami ugyanúgy van elgondolva, mint azelőtt. A harcból, a tuminden, ami ugyanúgy van elgondolva, mint azelőtt. A harcból, a tu es években John Steinbeck szakadatlanul ezeket az „új koncepciókat" kereste saját munkájában is. Tudományos útirajzzal kezdte az évtizedet, és az Édentől keletre, legszemélyesebb, egyben leginkább kísérletező kedvű regénye megírásával fejezte be. Az Orosz napló része annak az erőfeszítésnek, hogy friss anyagot keressen, új irodalmi formákba öntse a mondanivalót, írásaiban újraélessze – mint 1946 egy sötét pillanatának naplóbejegyzése tanúsítja – „a dicsőséget, mely minden mást árnyékba borít, és amelynek fényében most torzonborz, ősz bundájú állatnak látszom… Milyen régóta dolgozom így, a régi módon – milyen régóta."

A 30-as évek végén, amikor remekművét, az *Érik a gyümölcsöt* (1939) írta, John Steinbeck rálelt erre a dicsőségre. A megelőző évtizedben mesterségbeli tudását tökéletesítette, gyors egymásutánban téve közzé azokat az írásokat, amelyeket leggyakrabban a társadalomtörténész John Steinbeckkel kapcsolnak össze: *A hosszú völgy* A hosszú völgy as évek elején írt, 1938-ban egybegyűjtött) novelláit; a *Kedves csirkefogók* (1935) komikus bűvészmutatványát, majd a *Késik a szüret* (1936), az *Egerek és emberek* (1937) és az *Érik a gyümölcs* alkotta munkástrilógiát. Mire véget ért a gazdasági világválság, John Steinbeck a nép írója lett, nevét „minden háznál" ismerték, és ugyancsak az ő regényéből forgatott filmet John Ford 1940-ben, Érik a gyümölcs címmel. A jól hangzó név mégis teherré vált a számára; nem egy levelében vadul hangoztatta, hogy neki névtelenség kell az íráshoz. A 40-es években a szegények krónikásán volt a világ szeme, izzó érzelmekre számítottak tőle. A kritikusok és az irodalmárok várták, mikor szólal meg újra a proletár író jól ismert hangja, mikor tér vissza a 30-as évek bátor témáihoz. Steinbeck ellenállt. „Újra kell kezdenem – írta kollégiumi szobatársának, Carlton Sheffieldnek 1939 novemberében. – Kihoztam a regényből,… amennyit tudtam. Igazából sosem tartottam sokra – legjobb esetben is csak otromba közvetítő eszköz lehet. És bár nem tudom, milyen formája lesz az újnak, tudom, hogy van valami új, ami megfelelő lesz, és amit már az új gondolkodás alakít." Az új évtized hajnalán érdeklődése tudományos-ökológiai irányt vett, mint Sheffieldnek megjegyezte, „maradandóbb dolgok" felé

fordult. John Steinbeck író átalakult John Steinbeck tengerbiológussá, aki 1940 márciusában elindult, hogy felderítse a Cortés-tenger partvidékét barátja és intellektuális lelki társa hajóján. Útjának termése, *A Cortés tenger* Steinbeck egyik méltatlanul elhanyagolt mesterműve, tudományos megfigyelésből, filozofikus tűnődésből és humoros anekdotákból szőtt gazdag egyveleg, amelyet Ricketts – az út során fölfedezett fajokat rendszerező – jegyzéke koronáz meg.

Mint úti beszámoló, közös munka és szerkezeti kísérlet, *A Cortés tenger* Steinbeck munkásságára nézve mintaadónak tekinthető az egész nyugtalan 40-es évtized során, amelynek végén csúcspontként áll az *Orosz napló*. „Megpróbált, úgymond, kilépni a nagyvilágba" – jegyzi meg Arthur Miller. A téma keresése egy évtizednyi dühödt kísérletezést szabadított föl Steinbeckben; filmforgatókönyveket, cikkeket, útinaplókat, színműveket, kisregényeket írt. Sőt, az utazás valóságos csodaszerré vált számára a 40-es években. Annak ürügyén, hogy „van ott valami illogikus, amire szükségem van", számos alkalommal járt Mexikóban az évtized folyamán. 1941-ben, Herbert Kline dokumentumfilmes unszolására, *Az elfelejtett falu* címmel forgatókönyvet írt egy távoli mexikói falu egészségi problémáiról. A háború után ismételten nekiveselkedett, hogy megírja, majd megfilmesítse *A gyöngyöt*, 1948-ban pedig ismét Mexikóba utazott, hogy részt vegyen Elia Kazan nagyszabású filmje, az Emiliano Zapata életét bemutató Viva Zapata! munkálataiban.

Az Egyesült Államok belépése a második világháborúba szétzúzta Steinbeck 30-as években fölépített önálló, zárt írói világát, és ez idő tájt keletkezett írásai, vagyis aktív részvétele miatt arra kényszerült, hogy földrajzilag is eltávolodjék Kaliforniától, a szülőföldtől – először, 1941-ben Washingtonba ment, ahol egy újonnan alakult hírszerző és propagandaügynökség, a Foreign Information Service (Külföldi Hírszerző Szolgálat) érdeklődött utána; majd New Yorkba, ahol nemsokára összeköltözött Gwyn Congerrel, későbbi második feleségével. Ott írta első háborús témájú, drámai feszültségekkel teli kisregényét *Lement a hold* (1942) címmel, amely a megszállt Norvégiában játszódik, és különösen Európában, a náci elnyomás ellen küzdő, földalatti szerveződések körében talált meleg fogadtatásra. Amerikában kevésbé volt sikeres a kisregény – majd a belőle igen hamar elkészült színmű és film –, mert a közönség nem nagyon volt felkészülve rá, hogy emberinek tekintse a megszálló németeket. A csalódott Steinbeck új háborús témákkal próbálkozott: már 1942-ben rádiójátékokat írt az FSI[48] számára; később felkérték, hogy írjon a bombázók legénységének kiképzéséről, és ez a megbízás alkalmat adott neki, hogy John Swope fényképész társaságában az Egyesült Államok számos kiképzőállomását végigjárja.

A keleti partra visszatérve kitartóan dolgozott a *Messzi bombák, egy bombázóraj története* (1942) írásán, jóllehet egyetemi barátjának, Webster Streetnek így panaszkodott egy levélben: „Egyre messzebb kerülök a régi realitásoktól, és egyre mélyebbre süllyedek ebbe az álomszerű háborúba. Amikor majd véget ér, nem leszek képes felidézni, milyen is volt.” Aztán más háborús munkák következtek: gyermekkori barátjával, Jack Wagnerrel „próbaforgatókönyvet” írt *Kitüntetést Bennynek* címmel, amely azt beszéli el, hogyan fogadja háborús hősét, a gyanús negyedből való léhűtőt egy amerikai kisváros. 1943 első hónapjaiban Hitchcock híres filmjéhez, a *Mentőcsónakhoz* írt forgatókönyvet. 1943 nyarán kapta azt a megbízást, ahol a legsikeresebben tudta használni a tehetségét: a *New York Herald Tribune* haditudósítójaként előbb Angliába, majd Nyugat-Afrikába küldték, utoljára pedig az olasz partok mellől számolt be részletesen egy elterelő hadmozdulatról. Sok tekintetben ennek a háborús újságírásnak az utolsó fejezete az *Orosz napló*. Sztálingrádban Steinbeck azt írja: „Ablakaink törmelék hegyekre, darabokra tört téglára, betonra, porzó vakolatra néztek, és a roncs borította tájon furcsa, sötétzöld fű tenyészett, az a fajta, amelyik, úgy látszik, mindenhol gyökeret ver a pusztulásban.” Egy helyen „ürgelyukra emlékeztető kis földhányás látszott. És mindennap, korán reggel egy fiatal lány mászott elő abból a lyukból.” Egyetlen krokiban, egy űzött, őrületbe kergetett kamasz lány portréjában az egész ostromlott Sztálingrád kínjait ragadja meg. Úgy komponálja meg szavakkal, amit az ablak keretébe foglalva lát, hogy az Capa fotóinak megfelelő kísérője legyen. Az *Orosz napló* leginkább figyelemre méltó vonása éppen az, ahogyan Steinbeck tudósítói és Capa sajtófotósi látásmódja egybeesik. Steinbeck módszere tisztán fotografikus, mintha maga a feladat – együttműködni egy fényképésszel – diktálná a stílust és a megközelítést. Amint többször is határozottan leszögezi az *Orosz napló* első fejezetében, író és fotós csak azt szándékozik megörökíteni, amit lát, semmi többet. Találó metafora a fénykép, ha 1947 az év és a Szovjetunió az ország: akkor és ott igen keveset mutattak a látogatónak Sztálin birodalmából, és azt is mindig jól behatárolva.

II.

„John tulajdonképpen misszionárius volt. Ízig-vérig újságíró… Azt hiszem, nagyon is jól látta, mi folyik körülötte… Vagyis olyan újságíró volt, aki nagyszerű megfigyelőnek bizonyult.”*Toby Street*

1943-ban John Steinbeck számára már nem új az irodalmi újságíró szerepe. A 30-as évek végén ébred fel benne a küldetéstudat, amikor az addig apolitikus író körülnéz Kaliforniában, és megérti a jelenét. A *Késik a szüret* és az *Egerek és emberek* felkavaró realizmusát az újságíró felháborodása élteti. Az *Érik a gyümölcs* cselekményét inkább dokumentarista lendület mozgatja. 1936 augusztusában egy határozottan liberális lap, a *San Francisco News* azzal bízza meg Steinbecket, hogy írjon riportsorozatot a kaliforniai vándormunkásokról; a „Szüreti cigányok” címmel megjelentetett, hétrészes cikksorozat lett Steinbeck első újságírói győzelme, betörés az irodalmi tanúságtétel birodalmába, ahol a vándormunkások szomorú élete éppen a szerző igazsághoz való hűségén keresztül tárul föl. Égő szavakkal ecseteli a vándorló családok szorongatottságát: „…férj és feleség arcán olyan kifejezést lát meg az ember, amelyet aztán minden arcon ugyanúgy fölfedez; nem aggodalmat, hanem igazi rettegést, hogy jön az éhínség, a tábor kerítésének feszülve hatalmasan nyomul befelé.” Leírja, milyen kétségbeesetten igyekeznek megőrizni a tisztességes, rendes élet látszatát a vándormunkások: „Körülbelül háromszor három méteres a házikó, és teljes egészében hullámpapírból készült… Az első eső barna, nedves péppé mállasztja majd össze a nagy gonddal felépített házat…” Steinbeck a társadalmi nyugtalanság szemtanújaként számol be róla, hogy miféle viszonyokat képesek méltóságuk megtartásával elviselni a tűréshatáron egyensúlyozó emberek.

Hét évvel később, haditudósítóként ugyanezzel az együttérzéssel és részletekre figyelmes, éles szemmel ábrázolja a csapatszállító hajó utasait, a sisakos katonákat, akik olyanok, „mint gombafejek hosszú sorokban”; bombázógépek legénységét, amint légi ütközethez készülődve „egyre vastagabbak lesznek, ahogy felszerelésük újabb rétegeit öltik a testükre. Mereven lépkednek, mintha műemberek lennének”; a doverieket, akik „javíthatatlan, megingathatatlan közönnyel” szemlélik a német hatalmat és erőfitogtatást. Egyik legjellemzőbb írásában pedig az ostromlott Londonról ír:

Azok, akik megpróbálják elmesélni, milyen volt Londonban a *blitz*, először tűzről, robbanásokról beszélnek, aztán szinte mindannyian kilyukadnak valami nagyon apró részletre, amely belopódzott a képbe, megmaradt, és végül az egész *blitz* jelképe lett a számukra… „Nekem a törött üveg – mondja egy férfi

–, az üvegcserepek zörgése, amikor reggel összesöprik, az a gonosz, egyenletes csörömpölés.”

…Egy öregasszony édes levendulát árult, fonnyadt ágacskákat. Rengett a város a bombák alatt, és az égő épületektől nappali világosság támadt… És ebben a bömbölésben egy kis rést talált a hangja, és abba a résbe beférkőzött – vinnyogó kis hang. „Levendulát! – mondta. – Vegyenek levendulát, szerencsét hoz.”

Maga a bombázás elmosódik, álomszerűvé lesz. A kis képek azonban olyan élesek maradnak, amilyenek új korukban voltak.

Mint legjobb újságírói pillanataiban, Steinbeck itt is remekbe szabott kis képpel érzékelteti a világméretű katasztrófát: az *Orosz napló*-ban ugyanezt a szerepet játssza a sztálingrádi romhalmazban botorkáló lány; vagy a könyvelő, aki büszkén mutatja élete képeinek albumát, féltve őrzött kincsét, mely átvészelte a háborút; vagy az ukrán házacskák falára kitűzött fényképek, eltűnt katonák arcai. A kroki még regényben is – például a Joad család nyomorának érzékeltetésére – hatásos tud lenni: Anya beszélgetései Sáronrózsájával, a vidám, táncos ugrabugrálás az állami vándormunkás-táborban, vagy amikor John bácsi a folyóba ereszti a halott csecsemőt, csupa filmre könnyen lefordítható kép. Steinbeck írói erőssége többnyire nem a hosszan kitartott elbeszélői lendületben mutatkozik meg. Regényeire általában nem jellemző a bonyolult szövésű cselekmény. Legjobb műveit jelenetsorokból építette fel, miközben látásmódját nyilvánvalóan és erősen befolyásolta a 30-as évek dokumentumfilmes stílusa, később, a 40-es években pedig az a törekvés, hogy a pontos ábrázolás mellett az atipikust is tökéletesen szokványos beállításban mutassa meg. Emellett, ahogy Ernie Pyle neves haditudósító megjegyzi (az író Észak-Afrikában találkozott vele), Steinbeck valami újat is hozott a háborús újságírás művészetébe:

…olyan gyöngéd rokonszenvet a halandó ember tünékeny nemessége és bestialitása iránt, amilyenre, azt hiszem, egyetlen más író sem képes. Annyi biztos, hogy nincs még egy írónk, aki így meg tudná ragadni a háborúnak azokat a belső titkait, amelyek létezését a többség nem is sejti – a bátorság szánalmas voltát, a durvaságot, a groteszk módon elferdült értékeket, a mindannyiunkban megbújó gyermeki melegséget.

Újságírói termésének legjavában Steinbeck lankadatlan beleérzéssel talál rá a közhelyszerű, mégis árulkodó szemszögre vagy történetre. Az 50-es és 60-as évek során egyre gyakrabban fordul az újságírás felé, s hajlandó cikkírással előteremteni külföldi útjai fedezetét, hogy egy-egy helyszínre eljutva a maga szemével lássa, mi folyik a világban. Úti cikkeinek zömét az 50-es évek elején írta, a legsikerültebbek némelyikét – az *Egy amerikai Párizsban* témájára –

1954-ben a Le Figaro jelentette meg. 1966-ban Vietnamba utazott az elcsigázott, rossz közérzetű író, hogy ismét szemtanúja legyen egy háborúnak. Úti jegyzetei a figyelemre méltó „Levelek Aliciának” című sorozatban öltöttek formát. Steinbeck életrajzírója, Jackson Benson úgy véli, az író számára szükséglet volt, hogy „a helyszínen legyen, ott, ahol a dolgok történnek – belső nyughatatlansága diktálta így –, és ez hasonlít ahhoz a kényszerhez, vagy talán függőséghez, amely sok újságírót arra ösztönöz, hogy egyenesen a forgószél örvényébe rohanjon.”

III.

1946-47 folyamán John Steinbeck mind személyes, mind írói vonatkozásban gyötrelmes válságot élt át, amely jól tükrözte a kibontakozó hidegháború sötét bizonytalanságát, az összecsapás előérzetét. Noha éppen (New Yorkban, a keleti Hetvennyolcadik utcában) újonnan vásárolt házát alakíttatta át – „a dolgozópince körül… szürke betonfalak, cementpadlók épülnek, fölül csövek futnak” –, a házassága szétesőfélben volt. Némi virtuskodással ugyan boldognak nyilvánította Gwyn Congerrel töltött négy évét, és kijelentette, hogy elégedett, amiért két kisfiú apja lehet. De az igazság sokkal kevesebb derűlátásra adott okot: nehezen írta új regényét, a *Szeszélyes autóbuszt*, mert már kevéssé érdekelte, bár 1947 februárjában mégis megjelenhetett; miközben sóvárgón igyekezett megteremteni az ideális alkotói környezetet, eljátszva még azzal az ötlettel is – egy éven át vezetett naplója tanúskodik róla –, hogy mi lenne, ha teljesen sötét szobában írna. Árnyalt félmondatokban ad hangot gyanújának, hogy Gwynnek viszonya van valakivel. És rá jellemző heves indulattal átkozza a dolgozószobáján kívüli világot:

Úgy látszik, megbolondultak a vezetőink. Ha van nemzet, amelyet a pusztulás szélére sodort az ostobaság, akkor a miénk az. Isten segítsen minket!… [Korunk] egyre bonyolultabbá válik, olyannyira, hogy az ember saját életét sem látja, nemhogy képes lenne irányítani. Micsoda kor. Micsoda kor. Megcsináljuk szépen a házacskánkat, csak hogy aztán lebombázzák. De mindenki más így tesz. Én pedig tovább írok egy lényegtelen regényt, amely óvatosan kerül minden időszerűt…

Ebben a sötét periódusban, amikor sem a feleségével, sem a világgal nincs kibékülve, Steinbeck hol itt, hol ott próbálkozik más dolgokkal, minduntalan félbeszakítva A busz amúgy is lassú haladását, írásai egyre határozottabb erkölcsi színezetet nyernek, miközben megpróbál kiegyezni a háború utáni Amerika irracionális bonyolultságával. 1946. október 15-én fölvázolja a „Salemi boszorkányok” ötletét, egy olyan film szinopszisát, amelynek témája a „tömeghisztéria és a nyilvános igazságtalanság”. Ebből az elvetélt elképzelésből született aztán *Az utolsó Johanna* színmű, amely „a boszorkánysággal kapcsolatos. És amelyet modern értelemben illik komolyan vennünk, megfontolva, amit a ma Johannája mond nekünk az atombombáról, mert ez az utolsó alkalom, hogy van egy Johannánk, aki megmondja, mit tegyünk.” Mindezen tervek és a kortársi élettel szemben nyíltan megfogalmazott elégedetlenség mögött kétségkívül a menekülés vágya húzódik meg – az országból és saját reménytelen helyzetéből szeretett volna

menekülni. 1945-ben felajánlották neki, hogy tudósítson az európai háborús perekről, de visszautasította. Most azonban megkönnyebbülést ígért a *New York Herald Tribune* által szponzorált utazás a Szovjetunióba. Egyszer – 1937 nyarán (és nem 1936-ban, ahogy könyvében megjegyzi) – már járt ott röviden első feleségével, Carollal, kíváncsi volt hát, milyen változásokat hozott a háború.

De többet, az alkotói kísérletezés esélyét is ígérte az út. Amikor a *Szeszélyes autóbusz* befejezésén dolgozott, Steinbeck ezt írta naplójába: „Végre kitaláltam, mit tudnék csinálni Oroszországban. Részletes úti beszámolót írni. Útinaplót. Ez még nem jutott eszébe senkinek. Pedig biztosan érdekelné az embereket. Ráadásul képes lennék rá, sőt talán jól is csinálnám, fölkelteném vele a figyelmet." Ezen a kritikus ponton, ahol regényei és színműszinopszisai nem bizonyultak gyümölcsözőnek – a regény mintha elvesztette volna a jelentőségét, a drámatervezetek pedig túl allegorikusra sikerültek –, az újságírás a fegyelem, a fontosság és a biztos közönség ígéretével kecsegtette a 45 éves írót. És a „napló" alkalmat adott rá, hogy kísérletezzen a fotó képi teljességéhez csiszolt prózával.

1947-ben a 34 éves, elismert háborús fényképésznek, Robert Capának szintén nem volt rendszeres elfoglaltsága, bár erről így nyilatkozott: „Nagyon örülök, hogy munka nélküli háborús fotós lett belőlem." Az év elején fejezte be annak a személyes elbeszéléssel kiegészített kötetnek a nyomdai előkészítését, amely aztán *Kissé elmosódva* címen jelent meg, és legjobb háborús fényképeit tartalmazza. Capának jól jött az új szakmai kihívás a színleg békés, új világban, különben is régóta szeretett volna ellátogatni a Szovjetunióba. Attól a perctől fogva, hogy a magyar születésű Friedmann Endre 1935-ben kitalálta saját magát mint Párizsból tudósító gazdag amerikai fényképészt, vagyis Robert Capát, pályája töretlenül ívelt fölfelé, mert Capa mindenhol ott volt, hogy híres képekben örökítse meg a háborúkat. Amikor 1944-ben a normandiai partraszállásról tudósított a Life magazinnak, így nyilatkozott erről: „…ha a haditudósító elszalaszt egy támadást, az olyan, mintha valaki visszautasítana egy randevút Lana Turnerrel, miután öt évet lehúzott a Sing Sing fegyházban." Hírnevét az a képsorozat alapozta meg, amelyet a spanyol polgárháborúban az a képsorozat alapozta meg, amelyet a spanyol polgárháborúbanban, még mindig szeretett élettársát, a brunetei csatában meghalt Gerdát gyászolva, Kínába utazott, hogy tanúja legyen a kínai-japán konfliktusnak, s ugyanennek az évnek a végén azon kapta magát, hogy ünnepelt fényképész lett. És az is maradt. „Semmi nem volt benne a szenvtelen bámészkodóból, aki csupán biztonságos leshelyén ül, és figyel – jegyzi meg életrajzírója –, mert mélységesen hitt a fasizmus elleni háború győzelmében, és mindig kész volt

életét kockáztatni azért, hogy óriási képeket készítsen.” „Miért nagy sajtófotós Capa? – kérdezi egy riporter 1998-ban a Capa életművét bemutató, retrospektív tárlatról tudósítva. – Mert látjuk habzsoló életkedvét is, ezt az együttérzéssel vegyes, azonnali közlésvágyat… Fényképészetének művészi lendületét sokkal inkább az érzelmi fűtöttség adja, az pedig őszinte, mélyen átérzett maradt mindvégig.” Vagy, Capa saját szavaival: az a jó fotó, amely „úgy van kivágva az egész eseményből, hogy több igazságot mutat meg valakinek, aki nem volt ott, mint maga a teljes jelenet”.

Capa jó érzékkel ragadja meg az árulkodó testtartást és az érzel

Capa jó érzékkel ragadja meg az árulkodó testtartást és az érzel ben bekövetkezett, korai halála után Steinbeck így emlékezett meg róla: „Capa fényképezni tudta az indulatokat, a vidámságot, a szív gyilkos fájdalmát. Még a gondolatot is. Egy világot tudott ábrázolni, és ez a világ Capa világa volt. Figyeljük meg, ahogyan egyetlen hosszú út és egy magányos emberi alak képében az egész végtelen orosz tájat megragadja. Nézzük csak, ahogyan optikája egy ember szemén keresztül képes bepillantani az elméjébe.” E két nyughatatlan alkotó együttműködése Robert Capa szerint a következőképpen kezdődött:

A frissen kitalált és hidegháborúnak nevezett új háború elején… senki sem tudta, hol vannak a harcmezők. Míg törtem a fejem, hogy mihez kezdjek, megismerkedtem Mr. Steinbeckkel, akinek ugyanúgy megvoltak a maga problémái. Egy makrancos színdarabbal küzdött, és ugyanúgy vacogott a hidegháborútól, mint én. Hogy rövidre fogjam, hidegháborús csapattá álltunk össze. Egyetértettünk abban, hogy az emberek, a gondolatok és a humor tökéletesen eltűnik az olyan kifejezések mögött, mint „vasfüggöny”, „hidegháború” vagy „megelőző háború”. Elhatároztuk, hogy afféle régimódi Don Quijote és Sancho Panza módjára felkutatjuk őket – benyargalunk a „vasfüggöny” mögé, és lándzsánkkal, tollúnkkal törünk a ma szélmalmaira.

Capa mulatságosan határozza meg a közös célt, de szavaiból kiderül, miért mond sok tekintetben többet a háború utáni Oroszországról az *Orosz napló*, mint nem egy nála becsvágyóbb, sőt informatívabb beszámoló. Tipikus módon próbálja mentegetni a szovjet kísérletet például dr. Hewlett Johnson canterburyi érseki helynök 1947-ben megjelent könyve, a Szovjet Oroszország a háború után, azt bizonygatva, hogy „kötelességünk megérteni Oroszországot”, és ennek alátámasztására óriási kínálatban tálalja a tárgyat: „Egy arisztokrata születésű ifjú hölgy”, „Szovjet nők a világ élén”, „Gyermekkor szovjet földön”, „Tervipar”. Steinbeck és Capa sokkal szerényebb célt tűzött maga elé; ráadásul Johnsonnal ellentétben a politikai véleményformálás igénye nélkül.

Más, kevésbé elfogult szerzők megfogalmaztak ugyan Steinbeck és Capa törekvésével összecsengő szándékot – a népet kell megérteni

–, de aki sokat markol, keveset fog. Edward Crankshaw *Oroszország és az oroszok* (1948) című könyvében például arra vállalkozik, hogy képet adjon „az orosz népről, kultúrájáról és politikai eszméiről, a hatalmas ország tájainak és éghajlatának változatlan viszonyai között". A nagy orosz sztyeppe leírása és az orosz történelem részletes áttekintése oldalak tucatjait foglalja el, míg „a távoli nép eleven képmása" csupán statisztikai adatok sorából bontakozhatna ki: huszonöt éve az orosz népességnek négyötöd részét alkották parasztok, figyelmezteti olvasóit a szerző, míg 1948-ban csupán a felét. Hasonló becsvágyat dédelgetett John L. Strohn újságíró, amikor *Mondjunk igazat – cenzúra nélkül: orosz hétköznapok a vasfüggöny mögött* (1947) címmel könyvet írt: „Találkozni, beszélgetni akartam szovjet polgárokkal, hogy írjak róluk, és a rádión keresztül is bemutassam őket az amerikai népnek… Engem a hétköznapi emberek érdekelnek." Termelőszövetkezetekben járva, a háborús károk láttán, és felfigyelve a férfiak hiányára megállapítja – akárcsak Steinbeck –, hogy „a mezőgazdaság frontjának igazi hősei a nők – azok a nők, akik gyakorlatilag minden mezőgazdasági munkát elvégeztek a háború alatt, és akik még ma is a szövetkezeti termelés nyolcvan százalékát teljesítik".

Meggyőzőbb beállításokban mutatkoznak Steinbeck és Capa orosz asszonyai, ők ugyanis nem tűnnek el a statisztika vagy az általánosítások erdejében: az első termelőszövetkezetben uborkát rázva fenyegeti meg Capa fényképezőgépét a falu esze. Mamocska, az elismert szakács pedig elmondja, hogy új tehenének, Ljubkának egészen más a személyisége, mint előző, szívből szeretett teheneé, Katyuskáé volt. Capa fényképei, akárcsak Steinbeck prózája, kerülik a panorámát, előnyben részesítve a portrét. A közösen vállalt elköteleződés, hogy csak azt örökítik meg, amit a saját szemükkel látnak – s ami nem kutatáson, tudományos okoskodáson, hanem megtapasztalt képi emlékeken nyugszik –, egyben teljes történetük is. Furcsa módon ez a megközelítés – csak azt megmutatni, ami látható – mégis hívebben tükrözi a sztálini Szovjetuniót, jóllehet a látogatók csak a szovjet illetékesek által gondosan megkomponált színpadképeket nézhették meg. A külföldi újságírók ugyanazt az utat – az úgynevezett Vodkakörzetet – járták be, amelyet Steinbeck és Capa; a nyugati látogatókat rendszerint Moszkvába, Kijevbe és Tbiliszibe, vagyis három, idegenforgalmi szempontból is látványos városba vitték el.

Kétségtelen ugyanakkor, hogy Steinbeck szövegét jól kiegészíti, egyben hangsúlyosabbá teszi, ha hozzáolvasunk más, többé-kevésbé egyben hangsúlyosabbá teszi, ha hozzáolvasunk más, többé-kevésbé as szovjet útjáról ír *A vörös szőnyeg: tízezer mérföld Oroszországban Hruscsov vízumával*

címen, felidézve korábbi, 1946-os szovjetunióbeli élményeit is. Míg azon töpreng, miért kápráztatják el az oroszok fényűző lakomákkal a vendégeiket, ugyancsak 1946-os tapasztalatára hivatkozik:

Akkreditált diplomáciai ENSZ-misszió tagjai voltunk. Azt hihették, szórakoztatniuk kell bennünket. Másodszor, élelmiszerhiány volt. Így aztán, bármilyen furcsa, nagy jelentőségre tett szert, igazi gesztussal ért fel, ha hivatalos vacsorára vagy nagyszabású eszem-iszomra invitálták az embert. Harmadszor, gyanítom, hogy látogatásunk gyakran kapóra jött a helyi tisztségviselőknek, akik a reprezentációs keret terhére ilyenkor hozzájuthattak végre egy kevés – máskülönben beszerezhetetlen – ínyencséghez, és megtarthatták ritka mulatságaik egyikét. Végül, régi orosz szokás szerint is úgy illett, hogy bőkezűen megvendégeljék a külföldi látogatót… Bárhová mentünk, hasonló, viszonylag igényes fogásokkal vártak, az étkezés után pedig végzetszerűen bekövetkeztek a végeérhetetlen pohárköszöntők.

Steinbeck és Capa természetesen ugyanilyen vendéglátásban részesült, de Steinbeck kerüli az általánosítást, az elemzést, és inkább humorizál – különösen egy bizonyos, bár sokadik grúz vacsoraasztalnál: „…ez volt az egyetlen olyan étkezésünk vagy vacsoránk, ahol a sült csirke előétel volt, és ahol minden előétel fél csirkéből állt.” Humorral figurázza ki a szovjet túlzásokat, de a rokonszenves bőkezűséget is meglátja a jelenség mögött – klasszikus steinbecki megközelítés, egyben a könyv igazi vonzereje.

Az *Orosz napló* az 1947. július 31-e és szeptember közepe közötti, negyvennapos utazás élményeit örökíti meg, könyvformában pedig – miután egyes részeit folytatásokban közölte a *New York Herald Tribune* (1948. január 14-től 31-ig, mindig a 3. oldalon) és a *Ladies’ Home Journal* (február folyamán) – 1948 áprilisában jelent meg. Mint Steinbeck *Érik a gyümölcs* utáni munkáinak zöme, ez is határozottan vegyes kritikát kapott. Louis Fischer, a *Saturday Review* kritikusa lehúzta – kivéve Capa „csodálatos fényképeit”. Mások úgy vélték, a szöveg túl könnyedén kezel egy igen súlyos témát, kevéssel gazdagítja az olvasók ismereteit a Szovjetunióról, vagy éppenséggel csak visszhangozza, amit mások már megírtak. „Az Oroszországról szóló könyvek legtöbbjénél sokkal jobban van megírva az Orosz napló – véli Orville Prescott a *The New York Times*ban –, de jóval felszínesebb is, mint sok más.” Sterling North véleménye ugyanez: „Az a kérdés, hogy milyen mértékben válhatnak felszínessé az Oroszországról szóló könyvek… Máshogy is alakulhatott volna, ha a szerzők Oroszországról szerzett ismeretei, érdeklődésük Oroszország iránt és viszonyulásuk Oroszországhoz felülemelkedett volna az evés-ivás és a kellemesen felszínes benyomások szintjén.” Steinbeck szándékosan és persze tudatosan kerüli a történelmi

kontextust, a politikai állásfoglalást és a mélyelemzést, amint erre folyamatosan emlékeztet is. Capa pedig később arról számol be, hogy „valahányszor azt kérdezték, hogyan vélekedünk az Egyesült Államok politikájáról, mindig hangsúlyoztuk, hogy még ha kifogásolnánk is az amerikai politika bizonyos vonásait, az Egyesült Államokon kívül sosem lennénk hajlandók bírálattal illetni őket”. Victor Bernstein, az egyik leginkább átgondolt és rokonszenvező értékelés szerzője, ugyanakkor így tűnődik: „Egyáltalán nem vagyok benne biztos, hogy ezt az értelmezés terén megmutatkozó önkorlátozást kizárólag a szándékosság magyarázza. Régi, régi harc ez az újságírás elméletében és gyakorlatában. Abból, ami nem látható, vajon menynyit kell beletenni az elbeszélésbe ahhoz, hogy érthetővé váljon egy történet, hogy leássunk a gyökerekig, hogy távlatba helyezzük? Steinbecknek vajon mennyi nem láthatót kellene a könyvébe tennie, hogy valóban tárgyilagos, és ne csak felszínes legyen?”

Természetesen csak annak fényében volt felszínes, amit kevesen tudtak, és valamivel többen sejtettek, vagyis hogy igazából mi folyik a sztálini Szovjetunióban. Ami pedig a háború utáni Oroszország amerikai megítélését illeti, nem is uralkodhatott volna nagyobb zűrzavar. Arthur Miller jegyzi meg önéletírásában, a Kanyargó időben: 1947-ben „már világos volt, hogy új barátaink a németek, míg korábbi megmentőinkből, az oroszokból ellenség lett, amit gyalázatos dolognak tartottam… ez a ferdítő csűrés-csavarás, a Jó és a Rossz címkék letépkedése az egyik nemzetről, majd átragasztása a másikra, nos, ez megtette a magáét, hogy semmivé enyésszen egy akár csak elméletileg is morális világ gondolata”. Ezekben a sorsdöntő években a Szovjetunió csak kevesek számára volt felfogható ország. 1948-ban egy Münchenben élő ukrán professzor „Miért nem akart látni, Mr. Steinbeck?” címmel reagált a könyvre. Talán jobb kérdés lenne, hogy mi többet láthatott volna Steinbeck. Biztosan többet tudott, mint amennyit kimondott – nem először járt a Szovjetunióban, bár korábbi útját (1937-ben, Carollal) sosem emlegette. 1947-ben viszont csak azt írja le, amit lát – gazdag érzelmekkel, sok megértéssel, hiszen ezeket a művészi paramétereket szabta magának. És azt se feledjük, hogy csak azt látta, amit az oroszok megengedtek neki.

Más amerikai kritikusoknak annál inkább elnyerte a tetszését az *Orosz napló*, ez a „tárgyilagos és elfogulatlan” könyv, amely „jól olvastatja magát, mert [Steinbeck] szereti a valódi embereket, és a humorérzéke sosem hagyja cserben”. „Ez a legjobb könyv Oroszországról azóta, hogy Maurice Baring 1922-ben megírta az Emlékezet bábszínházát” – lelkendezik a *New York Sun* kritikusa. Steinbeck „igen jó megfigyelő, fapofával előadott humora fergeteges, és mesterien bánik az angol nyelvvel, ahogyan egyetlen kortársa sem. Korunk

egyik csodája a steinbecki stílus. Tökéletesen mentes mindenféle nagyzolástól…” Bernstein nem sajnálja a dicséretet Capa művészetétől sem, mondván, képeinek modora „tökéletesen illik a környező prózához, szikár és mértéktartó, nyoma sincs benne művészieskedő sallangoknak, mégis érzékenység, részletre irányuló figyelem hatja át”. A pozitív szemléletű kritikusok szerint Steinbeck és Capa könyve segíteni fog a nyugati világnak, hogy „érzelmileg jobban megértse az oroszokat”, elismerik tehát, hogy a haladást szolgálja. Az egyik legérzékenyebb kritika felvet még egy nehéz kérdést: Milyen politikai tartalmakat hordozhat egy ilyen könyv? Joseph Henry Jackson, a *San Francisco Chronicle* újságírója megjegyzi, hogy ez a szöveg egyetlen politikai oldalnak sem fog tetszeni – amit persze Steinbeck is megjövendöl az utolsó bekezdésben. „Van itt bőven olyasmi, ami valószínűleg bosszantani fogja az elkötelezett baloldalt – jegyzi meg Jackson –, hiszen a két amerikai látogatót minden jóindulatuk ellenére is gyakran felingerelte az orosz bánásmód, a minden lépésüket béklyózó rettenetes bürokrácia.” […] „Másfelől a jobboldal kemény magját is bosszantani fogja a könyv, mégpedig azon az alapon, hogy egyetlen jó szót se merjen szólni senki semmiféle oroszról, hacsak nem halott orosz az illető.”

Az igazat megvallva hazatérésük után mind Steinbeck, mind Capa számára időszerűvé vált, hogy átgondolják politikai nézeteiket. A gyanú, hogy az *Érik a gyümölcs* kommunista propaganda, hiszen az elbeszélés többes szám első személye – a „mi” – oly nagyszerűen emelkedik fölébe az „én”-nek, továbbra is sokak fejében kísértett, de az FBI-nál biztosan; ők 1943 óta vezettek nyilvántartást Steinbeckről. Pedig az író már régóta megvetette a kommunista meggyőződést: a Késik a szüret, ez a kaliforniai sztrájkoló munkásokról szóló regény önkényeskedőnek mutatja be a kommunista munkásmozgalmi szervezőket, akik bármikor feláldozzák a nép érdekeit a pártérdekeknek. Amikor az *Érik a gyümölcsöt* írta, jóllehet regénye hangsúlyosan a munkásokat megillető, emberhez méltó bánásmódért szállt síkra, Steinbeck ragaszkodott ahhoz, hogy a könyv előzéklapjára nyomtassák rá a Köztársasági himnusz szövegét, kétséget nem hagyva a szerző hazaszeretetét illetően. „A fasiszták megpróbálják majd ellehetetleníteni ezt a könyvet, mert forradalmi – írta a kiadójának. – Megpróbálják majd kommunistának beállítani. A Köztársasági himnusz azonban amerikai, méghozzá nagyon is az… ha mindjárt az elején ott van a szövege és a dallama, akkor az első pillanattól kezdve amerikai gyökerű lesz a regény.”

Ám Steinbeck hiába tiltakozott, a néma vád, hogy „vörös”, tovább élt az 50-es években. 1939-ben, amikor küszöbön állt az *Érik a gyümölcs* megjelenése, meg volt győződve róla, hogy az FBI nyomoz utána – egy monterey-i

könyvesbolt tulajdonosa elárulta neki, hogy Hoover emberei érdeklődtek nála, Los Gatosban pedig felbukkant a neve a seriff irodájában. A Steinbeckről készült FBI-akták tagadják ugyan, hogy megfigyelés alatt állt volna a 30-as évek végén, ugyanakkor részletesen beszámolnak egy 1943-ban folytatott, széles körű nyomozásról, amelynek az író volt a tárgya, „azt eldöntendő, alkalmas-e rá, hogy az amerikai hadseregnek dolgozzon", ilyen megbízatást ugyanis meg kell tagadni, ha fölmerül a kommunistákkal való szimpátia gyanúja. „Ismerősök és barátok szerint", így az FBI-jelentés, „pályája elején fűvel-fával barátkozott, így került kapcsolatba a Kommunista Párt némely elemével is, igazából azonban nem az érdekelte, hogy előmozdítsa a párt ügyét, hanem hogy írásaihoz anyagot gyűjtsön az Egyesült Államokban akkor fennálló társadalmi viszonyokról." Igazság szerint bizony csekély a bizonyíték Steinbeck kommunista mozgalmi tevékenységére: 1936-ban és 1938-ban cikket publikált az Ella Winter és Lincoln Steffens vezette, liberális carmeli magazin, a Pacific Weekly lapjain; 1936-ban ugyancsak támogatta a Nyugati írók Konferenciáját, és feltehetően maga is részt vett rajta (később ezt bélyegezte „kommunista frontnak" az Amerika-ellenes tevékenységet vizsgáló bizottság); 1938-ban a Simon Lubin Társaság rendelkezésére bocsátotta 1936-os – a San Francisco News számára készített – írásait, jóllehet a társaság állítólag a „kaliforniai mezőgazdasági térhódítást szolgáló kommunista front" volt; 1938-ban „Steinbeck vezetésével szerveződött meg a Mezőgazdasági Munkások Segélyegylete"; 1946-ban meghívták egy New York-i fogadásra, ahol három szovjet irodalmárral találkozhatott. És ennyi. John Steinbeck sosem volt kommunista, épp csak kíváncsi volt arra, méghozzá nagyon, hogy milyen hatást gyakorol a kommunizmus az átlagemberre.

Robert Capa sem volt kommunista, bár 1953-ban Párizsban azzal az ürüggyel kobozták el az útlevelét, hogy kommunistákkal szimpatizál; FBI-dossziéja éppolyan vékony, mint Steinbecké. Életrajzírója, Richard Whelan szerint Capa dossziéjában csak jelentéktelen összefüggéseket találni a kommunizmussal: a spanyol polgárháború alatt eladta néhány fényképét a *Regards*nak; egyik-másik képe olyan magazinban látott napvilágot, amelyet az Abraham Lincoln Barátai brigád jelentetett meg; vagy tagja, vagy tiszteletbeli tagja volt a „radikális antifasiszta" Fényképész Szövetségnek; elment Steinbeckkel a Szovjetunióba; a *Daily Worker* elismerően számolt be a *Herald Tribune* fórumán mondott beszédéről. 1950-ben hozzátették, hogy felszólalt a „hollywoodi tízek"[49] bebörtönzése ellen. Capa szerint mindketten „nagyon világosan kijelentettük az utazás előtt és alatt egyaránt, hogy nem vagyunk sem kommunisták, sem kommunistaszimpatizánsok". Óvatos eljárásuk miatt

viszont a szovjet sajtó bélyegezte őket „gengszternek” és hiénának”, miután a könyv megjelent.

A két ország közötti kölcsönös bizalmatlanság hidegháborús légkörében az *Orosz napló* legjelképesebb momentumát talán épp Capa első képei jelentették:

Három óriási, kétszárnyú ablak nézett az utcára. Ahogy múlt az idő, Capa egyre gyakrabban állt ki az ablakba, hogy lefényképezzen kisebb-nagyobb eseményeket, amelyek alattunk mentek végbe. Az utca túloldalán, egy második emeleti műhelyfélében fényképezőgépeket javított egy ember. Hosszú órákat bütykölt egyfolytában. Később rájöttünk, hogy miközben mi őt fényképeztük, ő minket fényképezett.

A KGB aktái valóban azt mutatják, hogy a szovjet hatóságok az egyébként is minden részletében előre megtervezett utazás alatt a pár minden lépését figyelemmel kísérték, méghozzá pontos utasítások alapján:

Steinbeck konzervatív beállítottságú ember, ráadásul az utóbbi időben egyre inkább a jobboldal felé húz. Ezért kell igen óvatosan közelednünk hozzá, és óvakodnunk attól, hogy olyat is megmutassunk neki, amivel árthat nekünk. A KGB kötelességtudó jelentést küldött Kijevből:

A VOKSZ elsősorban azt a feladatot tűzte maga elé, hogy megmutassa a látogatóknak, milyen pusztítást vitt végbe a háború az Ukrán SZSZK gazdasági és kulturális értékeiben, és milyen hatalmas erőfeszítéseket tesz népünk a helyreállítás és az újjáépítés érdekében. A jelentés összegzi a történteket, és megkísérli kikövetkeztetni, hogyan reagál majd Steinbeck és Capa arra, amit látott:

Mindig Capa mellett voltam, amikor fényképezett. Módja lett volna koldusokat, sorban állókat, német hadifoglyokat, titkos területeket (vagyis az épülő gázvezeték munkálatait) fotózni. De nem készített ilyen fotókat, és fényképezés közben egyáltalán nem volt rá jellemző a riporteri meggondolatlanság. Mindössze két olyan képet említhetek, amely talán nem egészen kedvező fényben mutatja be tárgyát: az egyik az Ukrán Szépművészeti Múzeumban készült, és egy elpuhult nőlátogatót ábrázol, a másikat pedig akkor csinálta, amikor a kolhozba igyekeztünk, és rongyos öltözéket viselő kolhozparasztok, egy család látható rajta…

Steinbeck és Capa viszonyának beható vizsgálatából azonban arra kell következtetnünk, hogy kettőjük közül Capa néz minket lojálisabb, barátságosabb szemmel. Míg Steinbeck burkoltan arra utasította Capát, hogy keresse életünk – szerinte – sérülékenyebb aspektusait.

Steinbeck gyakori hallgatása végtelenül idegesítette az orosz tisztségviselőket. Capa fényképezőgépe pedig – több mint négyezer képet csinált – csak még idegesebbé tette őket.

Az Orosz napló fontos könyv Steinbeck életművében, sokkal fontosabb, mint amennyire elismerték. Aki nem azt keresi benne, amit nem ad, hanem a szerzők eredeti szándékának megfelelően olvassa, az látni fogja, hogy Steinbeck szövege érzékenyen ragadja meg a szovjet történelem egy adott pillanatát. Óvatos zsánerképei, akárcsak Capa fotói, az érzelmeit tükrözik, azt, ahogyan megéli találkozását ezzel az országgal, a háborútól kizsigerelt, propagandán élő, szólásszabadságtól megfosztott néppel, amely ugyanakkor meggyőződéssel szajkózza igaznak vélt, betanított válaszait. De emberekről, akkor is, mindig emberekről szól.

Az oroszországi utazás abban a tekintetben is döntő állomása John Steinbeck pályájának, hogy innentől kezdve távolodik el fokozatosan a 30-as évek csoportelköteleződésétől, és tartja egyre fontosabbnak az egyéni tudatosságot. A Szovjetunióban a csoport felemésztette az egyéni alkotó szellemet, gondolkodást és cselekvést. „Akárhová mentünk, tulajdonképpen mindig ugyanazokat a kérdéseket tették fel nekünk, és apránként rájöttünk, hogy minden kérdés ugyanabból a forrásból ered. Az ukrán értelmiségiek politikai és irodalmi kérdéseiket egyaránt a Pravdában olvasott cikkekre alapozták. […] szinte kívülről fújtuk azokat a cikkeket, amelyek kérdéseiket ihlették.” Steinbeck írói perspektívája ekkor kezdett határozottan elmozdulni a távolságtartó tudományosságtól az elsőrendűen személyes, morális nézőpont felé, ami az Orosz napló utáni írásaiban tisztán megfigyelhető, új hangot képvisel. Hazatérése után azonnal tervbe vett egy „hosszú, lassú munkát”, ebből született meg öt év múlva az Édentől keletre, melynek központi kérdése az egyén morális döntése. Szovjetunióbeli útján láthatta, mire képes egy elnyomó rendszer. 1949-ben ezt írta John O’Harának:

Azt hiszem, egyvalamiben mélyen hiszek – abban, hogy fajunk egyetlen igazi alkotóereje a magányos egyén elméjében lakik. Két ember megalkothat egy gyermeket, de semmi egyebet nem ismerek, aminek létrehozására egy csoport is képes lenne. Az egyéni elgondolástól nem vezérelt csoport rettenetes, pusztító elv. Az elmúlt kétezer év nagy változása éppen az a keresztény gondolat volt, hogy az egyéni lélek roppant értékes.

Az Orosz napló lapjain Steinbecknek és Capának sikerült megörökítenie néhány ilyen egyéni orosz lelket – azokat, akik egy minden kreativitást összezúzni kész elnyomó rendszerben is kibírták: „Az oroszok rengeteget ártottak az utóbbi időkben azzal, hogy megbénították a művészeiket, ostobán rátámadtak a zenészeikre, és törvényileg tiltották meg, hogy az emberek szóba álljanak a külföldiekkel, ami nagyon elszomorít – írta Steinbeck egy barátjának 1948 februárjában. – Pedig milyen nagyszerű ember az orosz kisember.” Erre emlékeztet ez a könyv, és ez nem is áll olyan távol attól az írói céltól, amelyet

Steinbeck tíz hosszú évvel korábban tűzött maga elé: emberi identitással ruházni fel arctalan oklahomai menekülteket.

Susan Shillinglaw

JEGYZETEK

---

[1] Noha az ország akkori neve hivatalosan Szovjetunió, Steinbeck többnyire a Russia/Russian (Oroszország/oroszok) szót használja, ezt mi is megtartottuk.

[2] Az 1940-es évek elején kialakított amerikai bázis és kutatóközpont Tennessee államban, amely az ún. Manhattan-terv kormányprogramot szolgálta – ennek eredményeképpen fejlesztették ki az atombombát.

[3] 1929 és 1965 között működő, híres éjszakai klub New Yorkban. A kávéházi élet krémje, filmcsillagok, politikusok, hírességek látogatták, többek között Charlie Chaplin, Ernest Hemingway, a Kennedyek, Elizabeth Taylor, Marilyn Monroe, Bing Crosby és Frank Sinatra.

[4] 14. századi szerző, aki valódi utazók történeteit gyűjtötte egybe, és erősen kiszínezve saját utazásainak, kalandjainak elbeszéléseként adta ki őket (Voyage and Travels of Sir John Mandeville, Knight); útjai Európa, a Közel-Kelet, Afrika és Ázsia földjein át vezetnek.

[5] Sajnos az eredeti kiadásban betű szerint ez, és ilyen formátumban állt. Valami nyilvánvalóan hiányzik! (feltételezem, hogy egy kijelölt szakaszra rányomtak egy nullát, talán nem volt hosszú, ami így kiesett – a dig.)

[6] A mindenki által jobban ismert pirog, vagyis hússal töltött tészta kisebb változata a pirozski.

[7] Sej-haj, Rozi; eredetileg cseh zeneszerző száma (Söröshordó-polkának is hívják), amely főleg a második világháborúban vált világszerte ismertté és népszerűvé. Lásd például Benny Goodman vagy az Andrews nővérek tolmácsolásában.

[8] Glenn Miller és big bandjének híres klasszikus swingje (1940). Előadói Miller mellett például a fentiek is.

[9] Jim Croce szövege, amely nálunk Mississippi címen is ismert; Paul Robeson előadásában vált klasszikussá.

[10] That Old Black Magic; igen népszerű dal 1942-ből (Harold Arlen-Johnny Mercer). Glenn Miller, Frank Sinatra és Sammy Davis tolmácsolásában is ismeretes.

[11] 1935-ös nagy amerikai sláger, amelyet rengetegen (Nat King Cole, Fats Domino, Stan Getz, Dizzy Gillespie, Benny Goodman, Charlie Parker, Oscar Peterson stb.) előadtak, filmekben szintén elhangzott.

[12] Szójáték. Crazy Ella angolul Őrült Ellát jelent.

[13] 1941-45 között az Egyesült Államok harmincharmadik alelnöke. Trumannel ellentétes, szovjetbarátnak tetsző nézetei miatt később eltávolították a hatalom közeléből. Az 1948-as elnökválasztáson a Progresszív Párt elnökjelöltjeként indult, sikertelenül.

[14] Volgográd

[15] Sweet Lana: édes (kedves, aranyos) Lana; a szójáték a Szvetlana orosz női név hasonló hangzású ejtésén alapul.

[16] Truman az Egyesült Államok harmincharmadik elnöke volt (1945-1953).

[17] Carrie Chapman Catt (1859-1947) aktivista, a nők szavazati jogáért küzdött; a Női Szavazók Szövetségének megalapítója.

[18] Kremlin Krows, azaz Crows: kb. a Kreml varjai.

[19] Moszkvai vízipatkányok.

[20] Brit munkáspárti miniszterelnök (1945-51).

[21] Donyeck

[22] Gremlin, azaz gonosz szellem, manó

[23] Írói álnév, egyben bűnügyi regények hőse negyvenkét éven át; szerzőpárost – két unokatestvért – takar, akik számos nagy sikerű detektívtörténetük mellett az Ellery Queen’s Mystery Magazine című, közismert krimimagazint is vezették.

[24] Pecserszka Lavra, a kijevi barlangkolostor.

[25] A Kijevi Rusz, azaz a Kijevi Nagyfejedelemség korától kezdve (9-12. század).

[26] Ma sem tudni biztosan, valóban a távozó németek robbantották-e fel, vagy a várost visszafoglaló szovjetek.

[27] A szóban forgó költő Tarasz Sevcsenko (1814-18611, akit talán máig a legnagyobb, világszínvonalú költőjüknek tartanak az ukránok.

[28] Rafael Leónidas Trujillo y Molina (1891-1961) dominikai katonai vezető, diktátor. 1930-ban államcsínnyel szerezte meg a hatalmat, diktatórikus uralma

alatt korlátozta a politikai és szabadságjogokat, személyi kultuszt épített ki. Merénylet áldozata lett.

[29] Glenn Miller és big bandjének híres klasszikus swingje (1940).

[30] Anya, anyácska.

[31] Friedrich von Paulus (1890-1957) német tábornok, majd tábornagy. 1942 szeptemberében azt a feladatot kapta, hogy a 6. német hadsereg parancsnokaként vegye be Sztálingrádot. Hosszú, ádáz harc után csapataival együtt megadta magát.

[32] Ez még az első német offenzíva és a szovjet ellentámadás előtt történt.

[33] Sota Rusztaveli 12. századi grúz költő, nemesúr, Tamara királynő kincstárnoka. Leghíresebb műve, A tigrisbőrös lovag nemzeti eposznak számít Grúziában

[34] John Hersey (1914-1993) író, újságíró, forgatókönyvíró; haditudósítóként számos amerikai lapnak dolgozott. Magyarul több műve is olvasható (Hiroshima, Harangot Adanónak, Incidens az Algiers Motelban).

[35] John Horne Burns (1916-1953) legismertebb műve a The Gallery (A képtár) című elbeszélésfüzér, amely 1944-ben, Nápolyban játszódik, és különböző szereplők szemszögéből mutatja be ugyanazt a miliőt. Burns fő témái az anyagi és társadalmi egyenlőtlenség, a nemek viszonya, a homoszexualitás (a meleg másság mint a társadalmat bíráló kívülálló nézőpontja).

[36]] Bill Mauldin (1921-2003) katonaként kezdte rajzolni bajtársait és a háborús helyzeteket, megalkotva Willie-t és Joe-t, az amerikai közkatona két prototípusát. Rajzait számos lap közölte, igen népszerűek voltak; kötetben összegyűjtött rajzaiból igazi bestseller lett. Pulitzer-díjat kapott; a háború után politikai karikatúráival hívta föl magára a figyelmet, 1951-ben pedig színészként is szerepelt A bátorság vörös szalagja című filmben.

[37] George Balanchine (1904-1983) grúz származású neves koreográfus; grúziai, majd oroszországi pályafutása után Amerikába ment, a New York Ballet egyik megalapítója; sokat dolgozott Stravinskyvel.

[38] Mesa (spanyol): asztal.

[39] Ipse dixit (latin): Ő maga mondta; Arisztotelész, a mester szavaira hivatkoztak így Püthagorasz tanítványai, és ez a szolgai hivatkozás meggyőzőbb volt minden érvelésnél.

[40] Ezekben a hatalmas fegyvertárakban eredetileg mindenféle lőfegyvert, sőt tankokat, repülőgépeket tartottak. A háború után némelyikből múzeum lett, de sokat átalakítottak sportarénává, baseball- vagy hokipályává, esetleg auditóriummá. Az Orosz napló írásának idején nagy valószínűséggel semmiféle használható fegyverzet nem volt bennük, és ha megmutatták külföldieknek, nem a harci eszközök fitogtatása volt a cél.

[41] Shine és China Boy (mindkettő 1945): Benny Goodman híres szvingjei, a Benny Goodman szextett játszotta őket először.

[42] Dinah (1937): szintén Benny Goodman zenéje.

[43] Adam Olearius (1603-1671) német matematikus, földrajztudós és könyvtáros volt, III. Frigyes nagykövete mellett titkárként dolgozott Perzsiában. Leghíresebb, itt idézett könyve magyarul is megjelent Adam Olearius viszontagságos útja az Orosz földön át Perzsiába címmel (Gondolat Kiadó, Budapest, 1969).

[44] Ben Hecht (1894-1964) amerikai drámaíró, számos nagy sikerű hollywoodi produkció filmforgatókönyvének szerzője. A háború alatt aktívan részt vett (többek között magyarországi) zsidók mentésében. Újságíróként is igen aktív volt, a háború után a cionizmus híve lett.

[45] Ernest Taylor Pyle (1900-1945) amerikai újságíró, 1944-ben Pulitzer-díjat kapott. A második világháborúban tudósított Európából, Afrikából, csendesóceáni helyszínekről; baráti levél stílusában megfogalmazott tudósításai rendkívül népszerűek és olvasottak voltak.

[46] Ez az Oruzsejnaja Palata, a Fegyver-palota vagy Kincstár.

[47] Félig angol-amerikai, félig spanyol–mexikói–indián keverék népség, afféle egzotikus lumpenproletárok, akik alkalmi munkából és alkalmi tolvajlásokból élnek.

[48] Foreign Service Institute: a virginiai Arlingtonban 1924 óta működő diplomataképző főiskola; célja a tengerentúli külszolgálatra való felkészítés.

[49] A McCarthy-éra egyik hírhedt esete: a baloldali érzelmű filmesek közül hamis vádak alapján a legtöbben letöltendő börtönbüntetést kaptak.

TARTALOM